

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/373398171>

Ilmiy (huquqiy) tadqiqot metodologiyasi

Book · May 2022

CITATIONS
0

READS
1,444

1 author:

[Shomansur Shayakubov](#)
Tashkent State University of Law

11 PUBLICATIONS 2 CITATIONS

SEE PROFILE

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

SHAYAKUBOV SHOMANSUR SHAKABILOVICH

**ILMIY (HUQUQIY)
TADQIQOT
METODOLOGIYASI**

(O'quv qo'llanma)

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
2021-yil 23-noyabrdagi 500-sonli buyrug'iga asosan
70420101 – Advokatlik faoliyati va 70420114 – Jinoyat qonunchiligini
qo'llash nazariyasi yo'nalishi magistrantlari uchun o'quv qo'llanma
sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2022

UO'K: 340(074.8)

KBK 67

Sh 18

Taqrizchilar:

N. Saidalixodjayeva — pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

H. Azimov — tarix fanlari nomzodi, dotsent.

Shayakubov Shomansur Shakabilovich

Sh 18

Ilmiy (huquqiy) tadqiqot metodologiyasi: O'quv qo'llanma / Shayakubov Shomansur Shakabilovich. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2022. – 144 b.

Yuridik sohadagi tarkibiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, ularning ko'lamini kengaytirish, shuningdek magistrnlarning ilmiy tadqiqotchilik qobiliyatini shakllantirish hamda mamlakatimizda ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda "Ilmiy tadqiqot metodologiyasi" fanini chuqurroq o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur o'quv fani umummetodologik fanlar qatoridan o'rin olib, talabalarda ilmiy tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirish, ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish, magistrlik dissertatsiyasini yozish, ilmiy maqolalar chop etish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu o'quv qo'llanmada ilmiy tadqiqot ishlarining tashkil etilishi, ilmiy tadqiqot bosqichlari va shakllari, yuridik sohadagi tadqiqotning zamonaviy tendensiyalari, ilmiy, ilmiy-ommabop maqola hamda tezis yozish qoidalari, magistrlik dissertatsiyasining uslubi va stilistikasi, magistrlik dissertatsiyasini himoyaga tayyorlash kabi muhim mavzular, shuningdek himoya jarayoni ochib berilgan.

O'quv qo'llanma yurisprudensiya mutaxassisligi magistratura ta'lim yo'nalishi uchun mo'ljallangan bo'lib, undan ilmiy tadqiqot metodologiyasiga oid mavzular bo'yicha ma'ruza mashg'ulotlari, seminar va amaliy darslarda foydalanish mumkin.

UO'K: 340(074.8)

KBK 67

MUNDARIJA

KIRISH	6
---------------------	---

I. ILMIY (HUQUQIY) TADQIQOT METODOLOGIYASI FANIGA KIRISH

1. Fan va ilmiy tadqiqot ishlarining tashkil etilishi	10
2. Yurisprudensiyaning fanlar tizimidagi o'ri	15
3. Ilmiy tadqiqot bosqichlari va uning shakllari	17
4. Fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar	18

II. HUQUQIY TADQIQOTDAGI ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

1. Ilmiy tadqiqotning falsafiy, umumilmiy va maxsus ilmiy metodlari	24
2. Yuridik fandagi asosiy metodologik paradigmalarda	32
3. Huquqiy tadqiqotlarning zamonaviy tendensiyalari	33

III. ILMIY TADQIQOT MAVZUSINI TANLASH

1. Muammo va ilmiy tadqiqot mavzusining ahamiyati	41
2. Huquqshunoslik bo'yicha magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash xususiyatlari	45
3. Ilmiy tadqiqotni rejalashtirish	49

IV. ILMIY MUAMMO, MUAMMOLI VAZIYAT, TADQIQOT GIPOTEZASI VA UNING TALABLARI

1. Huquqiy sohada muammo, muammoli vaziyat va ilmiy muammo	54
2. Muammoning qo'yilishi, uning shakllantirilishi	56

3. Gipoteza talablari	58
4. Tadqiqot natijalariga qo'yiladigan talablar	59
5. Magistrlik dissertatsiyasini himoyaga tayyorlash va himoya jarayoni	62

V. HUQUQIY TADQIQOTLARNING TARKIBIY TUZILISHI VA TURLARI

1. Huquqiy tadqiqot tushunchasi	66
2. Huquqiy tadqiqot strukturasi	69
3. Huquqiy tadqiqot turlari	72

VI. YURIDIK TADQIQOTLAR PROTSEDURASI

1. Tadqiqotlarning protsedurasi tushunchasi	78
2. Tavsiflash va tasniflash	80
3. Argumentatsiya	83
4. Tanqid va ilmiy munozara madaniyati	87

VII. YURIDIK USLUB

1. Ilmiy yuridik uslub va yuridik publitsistika. Yuridik til xususiyatlari	91
2. Ilmiy, ilmiy-ommabop maqola va tezis yozish qoidalari	95
3. Scopus va WOS kabi xalqaro ma'lumotlar bazasidagi ilmiy jurnallarga maqolalar tayyorlash va taqdim etish shartlari	97

VIII. MAGISTRLIK DISSERTATSIYASIGA QO'YILADIGAN UMUMIY TALABLAR

1. Dissertatsiya tadqiqotiga oid me'yoriy-huquqiy talablar	100
2. Magistrlik dissertatsiyasining uslubi va stilistikasi	105
3. Magistrlik dissertatsiyasini rasmiylashtirish qoidalari	108

IX. PROFESSIONAL JAVOBGARLIK, MAS'ULIYAT VA YURIDIK TADQIQOTLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

1. Internet – huquqiy tadqiqot manbayi	112
2. WestLaw, HeinOnline, LexisNexis kabi xalqaro yuridik tadqiqotlar bazalari bilan ishlash	117
3. Statistika ma'lumotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanib, jadval, diagramma va infografikalar yaratish	119
4. Huquq manbalari va sud hujjatlari bilan ishlashning analitik usullari	121
5. Huquqiy etiket va olim axloqi	123
6. Ilmiy izlanuvchi nutqi va taqdimoti	126
GLOSSARIY	130
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	137

KIRISH

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishning barqaror tizimi yaratildi. Mamlakatda salohiyatli ilmiy tashkilotlar yaratildi hamda ilmiy laboratoriya va kafedralar, ilmiy tadqiqot muassasalari, vazirlik va idoralar hamda respublika miqyosidagi ilmiy-texnik va ekspert kengashlari shaklidagi ko'p tarmoqli ilmiy-tashkiliy infratuzilma faoliyat yuritmoqda.

Ayniqsa, so'nggi yillarda ilmiy tadqiqot faoliyatining moddiy-texnik salohiyatini mustahkamlash va samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan salmoqli ishlar amalga oshirildi. Mamlakatimizda ilmiy tadqiqot muassasalari sonining ortishi va ularga ajratilayotgan mablag'larning to'g'ri yo'naltirilishi natijasida iqtisodiyot va sanoat samarasi oshib bormoqda. Ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish tizimida Fanlar akademiyasi ilmiy izlanishlar va fundamental tadqiqotlar yetakchisi sifatida alohida o'rin egallaydi. Yurtimizda ilmiy tashkilotlarning ko'payishi ilm-fan va ilg'or texnologiyalarning rivojiga ulkan hissa qo'shadi. Ilm-fanning rivojlanishi esa har tomonlama qulayliklar olib keladi. Masalan, bir tomondan ilm-fanning rivoji tufayli turli texnologiyalarning sifatli va raqobatdosh turlari ishlab chiqilsa, boshqa bir tomondan sanoat korxonalari va bozorlarda hamyonbop va sifatli mahsulotlar mavjud bo'ladi.

Davlat ilmiy texnika dasturlarini shakllantirish, amaliyotga tatbiq etish va monitoringini yuritish jarayonlarini muvofiqlashtiruvchi yagona tizimning mavqeyi hamda salohiyatini tiklash, olimlarga keng ko'lamli ilmiy izlanishlarni amalga oshirishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratish bugungi kunning hal qilinishi lozim bo'lgan dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.

Hozirgi kunda ilm-fan rivojlanishining tezlashuvi ham ilmiy tadqiqot metodologiyasi muammolarini dolzarb qilib qo'ymoqda. Ta'kidlash lozimki, 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini

rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ham ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnologiyalarni tashkil etishga ta'lim va fan sohasini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 30-dekabrda mamlakatimiz ilmiy jamoatchiligi vakillari bilan uchrashuvdagi nutqida ilm-fan Vatanimiz ravnaqiga xizmat qilishi haqida fikr bildirib, "Mamlakatimizni innovatsion rivojlantirish strategiyasi va mexanizmlari, eng avvalo, shu davlatda yaratilgan intellektual va ilmiy-texnikaviy salohiyatdan qanchalik samarali foydalanish bilan chambarchas bog'liq", deb ta'kidlagan edi. Shu boisdan ham bugungi kunda oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan mutaxassis kadrlar ilmiy tadqiqotning nazariy asoslarini o'rganishi va egallagan bilimlarini amaliyotga tatbiq qilishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Fanning barcha – tabiiy, ijtimoiy, texnika, fundamental, amaliy kabi sohalarini zamon talabalariga mos moddiy texnik resurslar bilan ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Fanni rivojlantiruvchi intellektual salohiyat egalari – olimlarning ijtimoiy faolligi yanada oshdi. Shu bois yoshlarning ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning ilmiy izlanishlari uchun sharoit yaratish va ijod mahsullarini rag'batlantirish uchun magistratura bosqichida Ilmiy tadqiqot metodologiyasi fanini o'qitish joriy qilindi. Zero, magistratura mutaxassislariga ilmiy faoliyatni tashkil qilish metodologiyasini o'rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Fan borliqdagi obyektlarni o'rganish uchun harakat qiladi, o'z obyektini, predmetini, muammosini tanlaydi. O'qitiladigan barcha fan va kurslar ushbu jarayonsiz o'z mavqeyiga ega bo'la olmaydi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi ham bundan mustasno emas. Qolaversa, shiddat bilan o'tayotgan zamon falsafiy fanlarni qayta-qayta o'rganishga majbur qilmoqda. Ayniqsa, uning metodologik va nazariy jihatlariga zamon talablari asosida yondashish zarurati sezilmoqda.

Shu munosabat bilan magistratura ta'limi jarayoniga kiritilgan ilmiy tadqiqotni falsafiy tushunish, uning mohiyatini, mazmunini chuqur anglash talab etiladi.

Hozirgi zamon talablaridan kelib chiqqan holda respublikamizdagi o'zgarishlarni hisobga olib, Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov va amaldagi Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev asarlarining metodologik asos qilib olinishi muhim ahamiyatga ega. Bu asarlar ilmiy tadqiqotchining milliylik va umuminsoniylik jihatlari kuchaytirishga yordam beradi, mamlakatimizda fan va innovatsiya faoliyatini rivojlantirish sohasidagi ishlarni muntazam takomillashtirish haqidagi farmonlarni amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqot bilan shug'ullanuvchi mutaxassis, avvalo, to'g'ri metodologiya bilan qurollanishi, uning prinsip va metodlarini amaliyotda qo'llash malakasiga ega bo'lishi zarur. Buning uchun metodologiya, falsafiy yondashuvlar metodologiyasi, ularning mohiyati, mantiqiy, falsafiy, umummilliy metod va usullar haqida zarur bilimlarga ega bo'lishi talab qilinadi. Aks holda ilmiy tadqiqot ishi samara bermasligi, amalga oshirilgan ishlar to'g'ri talqin qilinmasligi yoki ijobiy baholanmasligi mumkin. Ijod, ilmiy tadqiqot nima, tadqiqotning boshqa tadqiqot turlaridan tafovutlari nima, umuman, ilmiy tadqiqotning rivojlanish qonuniyatlari qanday, ilmiy bilimlar rivojida ilmiy fakt, ilmiy eksperiment, gipoteza, nazariya, sinergetikaning roli qanday ekanligi, kelajagi haqida aniq tasavvur va tushunchalarga ega bo'lmasdan turib, bu talablarga javob berib bo'lmaydi.

Bugungi kunda ushbu fanning predmeti, vazifalarini yoritish, fan doirasida o'rganiladigan asosiy masalalarning mazmun-mohiyatini aniqlash, ilmiy bilish, metod, metodologiya, metodika tushunchalarining mohiyatini anglash, ilmiy faoliyatning nazariy asoslari, tamoyillarini aniqlash, ilmiy tadqiqotning turlari va metodologik yondashuvlarini bilish, jamiyatni demokratlashtirish va bozor tamoyillari asosida isloh qilingan iqtisodiyot sohasidagi o'zgarishlarning tabiiy va ijtimoiy fanlarga ta'siri masalalarini yoritish hozirgi kunda yanada katta ahamiyat kasb etmoqda. Zero, har qanday ilmiy tadqiqot muayyan maqsadga yo'naltirilishi bilan bir qatorda,

uning o'ziga xos uslubiy ta'minoti bo'lishi, malakali mutaxassis egallagan bilimlaridan qayerda, qachon va qay darajada foydalanishi, ilmiy tadqiqot natijalarining inson manfaatlariga xizmat qilishi kabi muhim omillar ushbu fanning mohiyatini chuqur o'rganish jarayonida egallanadi. Shu bois magistratura mutaxassislari ushbu fan doirasida tadqiqotning texnologiyasi, har qanday ilmiy izlanishning asosiy omili bo'lgan bilimni egallash va undan foydalanish mahoratini o'rganadilar.

I. ILMIY (HUQUQIY) TADQIQOT METODOLOGIYASI FANIGA KIRISH

Reja:

1. Fan va ilmiy tadqiqot ishlarining tashkil etilishi.
2. Yurisprudensiyaning fanlar tizimidagi o'ri.
3. Ilmiy tadqiqot bosqichlari va uning shakllari.
4. Fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar.

Tayanch tushunchalar: ilm-fan, bilim, ilmiy faoliyat, ilmiy tadqiqot, yurisprudensiya, yuridik fan funksiyalari, fundamental tadqiqot, amaliy tadqiqot, innovatsion tadqiqot.

1. Fan va ilmiy tadqiqot ishlarining tashkil etilishi

Ilmiy tadqiqot – bu insonning o'zi va atrofidagi o'zgarishlarni anglab yetishga doimiy ravishda tayyor turishi, yangicha tafakkur qilishi asosida o'z qobig'idan chiqa olishidir. Shuningdek, ilmiy tadqiqot metodologiyasi boshqa fanlar, jumladan, iqtisodiyot fani metodologiyasi bilan falsafiy metodologiyaning o'zaro munosabatini tushuntiradi, ilmiy fakt, eksperiment, nazariyalar va boshqa falsafiy metodlarning ilmiy tadqiqot metodlari sifatida ahamiyatini ko'rsatib, ilmiy bilimda falsafaning o'rnini aniqlab beradi.

Ilmiy tadqiqot – bu natijalari tushunchalar, qonunlar va nazariyalar tizimi ko'rinishida namoyon bo'ladigan, aniq maqsadga hamda yangi ilmiy qarashlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan voqelikni bilish jarayoni bo'lib, obyektivlik, dalil va aniqlik bilan tavsiflangan bilish faoliyati turlaridan biridir.

Ilmiy tadqiqot metodologiyasi – bilimlarga, fanga yondashuvning umummilliy prinsiplari va metodlarini o'rgatadigan fan.

Fan – inson faoliyati sohasi bo‘lib, uning vazifasi borliq haqidagi obyektiv bilimlarni ishlab chiqish va nazariy tomondan tizimlashtirish hisoblanadi.

Bu soha quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– ilmiy tushunchalar, postulatlar va aksiomalar, ilmiy qonunlar, nazariyalar va farazlar, empirik ilmiy dalillar, uslublar, usullar va tadqiqot yo‘llari tarzidagi uzluksiz rivojlanib boruvchi bilimlar tizimini;

– bilimlarning mazkur tizimlarini yaratish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan insonlarning ilmiy faoliyatini va ijodini;

– insonlar ijodini ilmiy mehnat obyektlari, vositalari va ilmiy faoliyat sharoitlari bilan ta‘minlovchi muassasani.

Fanning asosiy maqsadi – xolis dunyoni, ya‘ni borliqning nazariy aksini bilish va tabiatga jamiyat uchun foydali natijalar olish maqsadida ta‘sir ko‘rsatishdan iborat.

Postulatlar va aksiomalar ilmiy bilishning boshlang‘ich holati hisoblanadi, ular tizimlashtirishning boshlang‘ich shakli bo‘lib, ta‘limot, nazariya va h.k.larning asosini tashkil qiladi.

Ilm-fan – bu maxsus bilim turi bo‘lib, olimlarning zamonaviy qarashlariga ko‘ra, u, avvalo, obyektiv voqelik bilan taqqoslash orqali tavsiflanadi.

Ilm-fanga bo‘lgan ehtiyoj jamiyatda kundalik fikrlash va kundalik bilimlar doirasida paydo bo‘lgan g‘oyalar, shuningdek his-tuyg‘ular, tushunchalar, sog‘lom fikr va tajribadan olingan ma‘lumotlar yetishmovchiligi tufayli vujudga keladi. Ilm-fan tarixi shundan dalolat beradiki, agar bu yetishmovchilikni jamiyat tan olsa, demak, pirovardida, jamiyatda tegishli predmet yoki hodisani ilmiy bilishga ehtiyoj paydo bo‘ladi.

Ilm-fan bir vaqtning o‘zida:

– ijtimoiy ong shakllaridan biri;

– asosiy vazifasi voqelik to‘g‘risida obyektiv bilimlarni ishlab chiqish va nazariy tizimlashtirish bo‘lgan inson faoliyati sohasi;

– yangi bilimlarni olish bo‘yicha kompleks faoliyat va uning natijasi

– dunyoning ilmiy manzarasi asosiga qurilgan bilimlar jamlanmasi;

– ilmiy sohalarning ayrim maxsus tarmoqlarini belgilovchi hisoblanadi.

Ilm-fanning bevosita maqsadlari – bu haqiqat jarayonlari va hodisalarini o‘zi kashf etgan qonunlar asosida tavsiflash, tushuntirish va prognoz qilish.

Ilm-fan – bu o‘ziga xos maqsadlari, eng muhimi, yangi bilimlarni olish va sinash usullari bilan tavsiflanadigan tadqiqot.

Ta’rif ilmiy bilimni umumlashtirish va tizimlashtirishning oliy shaklidir. U mavjud obyektlar, jarayonlar va hodisalarni umumlashtirib idroklashga, shuningdek yangilarini oldindan aytib berishga imkon beruvchi tadqiqotlarning ilmiy tamoyillari, qonunlari va usullarini ifodalaydi.

Ilm – bilimlar majmuyi. Biroq bilimlarning hammasi ham ilmiy bo‘lishi mumkin emas. **Ilmiy bilim** faqat faktlar yig‘indisi va ular orasidagi umumbashariy, zaruriy bog‘lanishlarni anglab yetgandan keyingina shakllanadi, bu esa nima uchun bu hodisa shu yo‘l bilan davom etayotganini tushuntirishga, uning keyingi rivojlanishini prognoz qilishga imkon beradi.

Ilmiy bilim tarkibida ilmiy qonunlar muhim ahamiyatga ega. Ular tabiat, jamiyat va tafakkurdagi eng ahamiyatli, barqaror va takrorlanuvchi obyektiv ichki bog‘liqliklarni aks ettiradi. Odatda, ilmiy qonunlar umumiy tushunchalar va kategoriyalar jumlasiga kiradi. Agarda ilmiy natijaga erishishda vosita sifatidagi dalil materiallari yetarlicha bo‘lmasa, unda faraz (gipoteza)dan foydalaniladi. **Faraz** ilmiy taxmin bo‘lib, tajribada tekshirishni talab etadi va nazariy jihatdan ishonchli ilmiy nazariya bo‘lishi uchun asoslanishi lozim.

Faraz o‘zining rivojlanish jarayonida uch bosqichni bosib o‘tadi:

- 1) dalilli materialning to‘planishi;
- 2) farazning shakllanishi;
- 3) amalda sinalishi va tasdiqlanishi.

Shu tarzda faraz ilmiy nazariyaga aylanadi. Faraz quyidagi holatlarda asosli hisoblanadi:

- 1) bilish tamoyillariga zid bo‘lmasa;
- 2) avvaldan fanga ma‘lum bo‘lgan qonunlarni e‘tiborga olsa, ammo yangilarini ularga yaqinlashtirib qurmagan bo‘lsa;
- 3) ilgari surilgan barcha omillarni tushuntirib bersa. Uni tekshirish mumkin bo‘lsa;

4) u mumkin qadar soddalik asosida qurilgan bo'lsa (ya'ni o'zida kerak bo'lmagan elementlarni saqlamasa);

5) mantiqqa zid bo'lmasa.

Ma'lumki, bitta hodisa uchun, odatda, bir emas, balki bir nechta faraz ilgari suriladi. Ayrim hollarda ularning ba'zilari bir-birini inkor etadi. Bu noxush holat hisoblanmaydi, chunki turli farazlarning mavjudligi turli sohalar bo'yicha tahlil qilishni talab qiladi, bu esa ilmiy umumlashtirish jarayonini jiddiy tarzda amalga oshirish uchun zamin yaratadi. Bilamizki, olim ma'lum bir narsani isbotlab yoki inkor etib, yangilikni qidiradi. Faraz tasdiqlanadimi yoki yo'qmi, bunga bog'liq bo'lmagan holda u haqiqatning izlanishiga yordam ko'rsatadi. To'g'ri bo'lmagan faraz ham foyda beradi, chunki uni inkor etish jarayonida haqiqatga olib boruvchi yo'llar torayadi va qisqaradi. Agar faraz tasdiqlansa, u ilmiy nazariyaga aylanadi.

Har qanday bilim ham ilmiy bo'lmaydi. Ilmiy bilim hodisalarning o'zaro bog'lanish va sodir bo'lish qonunlarini ochib beradi hamda ularning kelgusidagi taraqqiyoti haqida prognoz qiladi. Ilmiy bilimning haqqoniyliги amaliyotda mutlaqo tekshirish bilan kafolatlanadi.

Ilmiy nazariya deb nazariy bilimlarni tashkil qilishning eng yuqori shakliga aytiladi. U ma'lum bir sohadagi asosiy g'oya va gipotezalarni yagona bir tizimga birlashtiradi.

Nazariyaning haqqoniylik mezoni – bu amaliyot. Tabiat va jamiyatning obyektiv qonunlarini bilishga asoslangan ilmiy nazariyalar ushbu qonunlar natijasida kelgusida vujudga keladigan hodisalarni oldindan ko'ra olish imkoniyatini beradi.

Ilmiy nazariya – bu ma'lum bir hodisalar yig'indisini tushuntirib beruvchi va ilgari surilgan barcha qonuniyatlarni asoslovchi va shu sohada ochilgan qonunlarni yagona bir asosga birlashtiruvchi bilimlar tizimidir. Masalan, nisbiylik nazariyasi, kvant nazariyasi, davlat va huquq nazariyasi va h.k.

Ilmiy nazariyaning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

1) **ilmiy nazariya** ma'lum bir predmet yoki juda aniq va organik tarzda bir-biriga bog'langan hodisalar guruhi haqidagi bilimlardir;

2) **nazariyaning asosiy belgisi** – dalillarning ma'lum yig'indisini tushuntirish, uni oddiy tarzda tasvirlash emas, balki undagi qonuniyatlarining kechishi va rivojlanishini ochib berish;

3) nazariya prognoz qilish kuchiga ega bo'lishi, jarayonlarning kechishini oldindan aytib berishi kerak;

4) rivojlangan nazariyada uning barcha bosh qonuniyatlari yagona bir muqaddimaga birlashtirilishi, yagona asosga ega bo'lishi kerak.

Nazariya tarkibiga kiruvchi barcha qonuniyatlar asoslanishi kerak.

Ilmiy nazariyaning strukturasi nazariyaning asosidan, uning yakuni hisoblangan qonunlardan, nazariyaning asosiy mazmunini ochib beradigan tushunchalardan va obyektiv borliq tasviri bilan insonlar oldida turgan amaliy vazifalarni birlashtiruvchi g'oyadan tashkil topadi.

Ilmiy faoliyatning asosiy maqsadlaridan biri – atrof-borliq va uning tarkibiy elementlari to'g'risida aniq, har tomonlama bilim olish.

Ilm-fanning bevosita maqsadlaridan biri – bu u tomonidan kashf etilgan qonuniyatlarga asoslanib, uni o'rganish mavzusini tashkil etadigan voqelik jarayonlari va hodisalarini tavsiflash, tushuntirish va prognoz qilishdir.

Ijtimoiy amaliyotning ehtiyojlari bilan bog'liq ravishda qadimgi dunyoda paydo bo'lgan fan XVI–XVII asrlardan boshlab shakllana boshladi va tarixiy rivojlanish jarayonida jamiyatning barcha sohalariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadigan ishlab chiqaruvchi kuch va muhim ijtimoiy institutga aylandi.

Dunyo va uning o'zgarishini bilishning maxsus shakli sifatida fan – dunyo nimani anglatishini, tabiatni, inson ular bilan qanday munosabatda bo'lishi kerakligi yuzasidan tushunchalarni shakllantiradi. Vujudga kelgan vaqtdan boshlab, fan nisbatan mustaqil rivojlana boshladi, ammo u doimo ilm-fanni oziqlantirib turadigan amaliyot bilan bog'liq bo'ladi.

Dunyoning moddiyligi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan holda fan o'z qonunlari to'g'risida yagona, o'zaro bog'liq, rivojlanib boruvchi bilimlar tizimini shakllantiradi. Shu bilan birga, u haqiqatning qaysi tomonini o'rganishlari bilan bir-biridan farq qiluvchi bilimlarning ko'plab sohalariga bo'linadi. Xususan, bilish predmeti va usullari bo'yicha tabiat haqidagi fanlar (tabiatshunoslik), jamiyat to'g'risidagi ijtimoiy fanlar (gumanitar, ijtimoiy fanlar) kabi ajratib ko'rsatilsa, alohida guruhni texnik va aniq fanlar tashkil etadi.

2. Yurisprudensiyaning fanlar tizimidagi o‘rni

Umuman olganda, ilm-fanning rivojlanishi, shuningdek uning ijtimoiy hayotdagi rolining oshishi yuridik fanning mustaqil fan sohasi sifatida paydo bo‘lishiga yordam berdi. **Yuridik fan** – bu huquq, davlat va boshqa huquqiy jarayonlarining paydo bo‘lishi, rivojlanishi va amal qilishining umumiy qonuniyatlari to‘g‘risidagi bilimlar tizimi.

Jamiyat va boshqa fanlarda yuridik fanlarning o‘rni va roli fanning funksiyalari va mazmuni orqali to‘liq ochib beriladi. **Yuridik fanning funksiyalari** – huquqiy bilimlarni o‘rganishga, shuningdek davlat, huquq va huquqiy jarayonlar sohasidagi yangi g‘oyalarni tan olish yoki rad etishga qaratilgan tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari (nazariy va amaliy) umumlashmasidir.

Yuridik fanning asosiy funksiyalari: aniqlash, talqin qilish, prognozlash, evristik, uslubiy, siyosiy, amaliy, g‘oyaviy, tarbiyaviy.

Aniqlash funksiyasi – nazariyani, amaliyotni va boshqa bilimlarni o‘rganish asosida bilish, huquqiy hodisalarni aniqlash. U xabar va ma‘lumot shaklida bo‘ladi.

Talqin qilish funksiyasi – davlat-huquq jarayonlarining mohiyatini tushuntirish va o‘rganish orqali davlat va huquqning muhim xususiyatlarini izlash, aniqlash, turkumlash.

Prognozlash davlat-huquqiy jarayonlarning rivojlanishi, faoliyati istiqbollarni prognoz qilish, asoslashdan iborat. Ushbu funksiya yordamida ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy qonunlar va hodisalarni hisobga olgan holda qonun ustuvorligini, jamiyatni, bozor iqtisodiyotini, ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish uchun ma‘lum “senariylar” taklif etiladi.

Ushbu funksiyani ham obyektiv, ham subyektiv ko‘rib chiqish mumkin. Birinchi holda bu umuman yuridik fanni rivojlantirish uchun g‘oyalar, tushunchalardir (ya‘ni tarixiy tajriba asosida va mavjud holatni hisobga olgan holda fanning shakllanishi, dinamikasi haqidagi prognozlarni taqdim etish mumkin). Prognoz funksiyasining subyektiv darajasi individual yondashuv sifatida qator huquqshunos olimlarning qarashlarida mujassam bo‘ladi.

Evristik funksiya – yangi davlat va huquqiy jarayonlarni tadqiq qilish va o'rganish. Ushbu funksiya huquq va davlat sohasidagi ilmiy izlanishlar, bilimlarning o'sishiga, farazlar, nazariyalar yaratilishiga yordam beradi.

Uslubiy funksiya – huquqiy haqiqatni o'rganish, shuningdek huquqshunoslik sohasida tadqiqot yo'nalishlari, usullari, ko'rsatmalarini aniqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, uslubiy funksiya kamchiliklarni "ko'rish" imkonini beradigan jamiyat munosabatlarini tartibga solish samaradorligini baholash asosida shakllanadigan, masalan, qonun ijodkorligi sohasidagi amaliy faoliyat uchun qoidalar va tavsiyalarni o'z ichiga oladigan va huquqiy tartibga solishdagi bo'shliqlarni bartaraf etadigan funksiyaadir.

Siyosiy funksiya – bu davlat va huquqiy siyosat uchun ilmiy baza (konsepsiyalar, ilmiy qarashlar)ni shakllantirish. Yurisprudensiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar demokratik jamiyat, uning huquqiy institutlari, shu jumladan siyosiy partiyalarning shakllanishiga ta'sir qiladi, shuningdek insonning davlatning siyosiy hayotidagi o'rni va rolini belgilaydi.

Amaliy funksiya – bu ilmiy tavsiyalar, qoidalarni shakllantirish, ayrim huquqiy masalalarni hal etish. Shuningdek, yuridik fanning amaliyot bilan bog'liqligi shundan iboratki, har bir inson (ma'lumoti, faoliyat yo'nalishidan qat'i nazar), yuridik shaxs, jamoat tashkiloti va boshqalar o'z faoliyati davomida ayrim normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy tushunchalar, g'oyalar, tamoyillarga asoslanadi.

Mafkuraviy funksiya – bu huquq, davlat, huquqiy jarayonlar haqidagi g'oyalarni rivojlantirish. Ushbu funksiya yordamida huquqiy normalar, tushunchalar, tushunchalarga "aylantiriladigan" qarashlarning, huquqiy g'oyalarning asosiy tamoyillari yaratiladi.

Mafkura – jamiyatdagi ijtimoiy guruhlar, millatlar va elatlar, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, jamoat tashkilotlari, davlat hokimiyatining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, axloqiy, diniy, estetik, falsafiy qarashlarining tizimlashtirilgan ilmlar yig'indisidan tashkil topadi. Mafkura muayyan ijtimoiy guruh, ijtimoiy qatlam, millat, davlat, xalq va jamiyatning ehtiyojlari, maqsad-muddaolarini, manfaatlari, orzu-intilishlari hamda ularni amalga oshirish tamoyillarini o'zida mujassam etadigan g'oyalar tizimidir.

Shu nuqtayi nazardan, bu funksiya yuridik fan funksiyalarining mustaqil elementidir, chunki u “o‘ziga xos chegaralarni” o‘rnatishga va mafkuraviy munosabatlar shakllanadigan umumiy qoidalarni amalga oshirishga qaratilgan bo‘lib, o‘z navbatida, yuridik fanga o‘zining asosiy vazifalarini samarali amalga oshirishda yordam beradi.

Tarbiyaviy funksiyasi axloqiy, siyosiy, huquqiy madaniyat va ongni shakllantirishdir, chunki yuridik fan madaniyat va ta‘limning hodisasidir, bu funksiya madaniyatning umumiy darajasining oshishiga, sud hokimiyati rolining kuchayishiga, huquqni muhofaza qilish tizimi va boshqalarning mustahkamlanishiga ta‘sir qiladi.

3. Ilmiy tadqiqot bosqichlari va uning shakllari

Ilmiy izlanishlar muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun uni to‘g‘ri tashkil etish, rejalashtirish va aniq ketma-ketlikda bajarish kerak. Ushbu rejalar va harakatlar ketma-ketligi ilmiy tadqiqotning turi, obyekti va maqsadlariga bog‘liq. Agar tadqiqot texnik mavzular bo‘yicha amalga oshirilsa, avval dastlabki rejalashtirilgan hujjat – texnik-iqtisodiy asos ishlab chiqiladi, so‘ngra nazariy va eksperimental tadqiqotlar o‘tkaziladi, ilmiy-texnik hisobot tuziladi va tadqiqot natijalari ishlab chiqarishga joriy etiladi.

Talabalar ishiga kelsak, tadqiqot ishlarining quyidagi ketma-ket bosqichlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- tayyorgarlik;
- nazariy va empirik tadqiqotlarni o‘tkazish;
- qo‘lyozma va uning dizayni ustida ishlash;
- ilmiy tadqiqotlar natijalarini joriy etish.

Dastlab tadqiqot ishlarining har bir bosqichiga umumiy tavsif berib, so‘ngra talabalar tomonidan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun eng muhim bo‘lganlarini batafsil ko‘rib chiqish zarur.

Tayyorgarlik bosqichiga quyidagilar kiradi: muammoli masalani shakllantirish, mavzuni tanlash; bu borada tadqiqot o‘tkazish zarurligini asoslash; tadqiqotning gipotezalarini, maqsadlari va vazifalarini, o‘rganish konsepsiyasini aniqlash, tadqiqot rejasi yoki dasturini ishlab chiqish, tadqiqot vositalarini tayyorlash.

Dastlab ilmiy tadqiqot mavzusi shakllantiriladi va uning rivojlantirish sabablari asoslanadi. Ilgari amalga oshirilgan tadqiqotlar adabiyoti va materiallari bilan tanishish orqali mavzu masalalari qay darajada o'rganilganligi va qanday natijalar olinganligi aniqlanadi. Javoblari aniqlanmagan yoki yetarli bo'lmagan savollarga alohida e'tibor qaratiladi. Adabiyotlar va ularning izohlari ro'yxati tuziladi. Tadqiqot metodikasi ishlab chiqiladi. Anketalar, savolnomalar, intervyu blankalari, kuzatuv dasturlari va boshqalar shaklida ilmiy tadqiqot vositalari tayyorlanadi. Ularning yaroqliligini tekshirish uchun **tajribaviy tadqiqotlar o'tkazilishi** ham mumkin bo'ladi.

Tadqiqot bosqichi mavzu bo'yicha adabiyotlarni, statistik ma'lumotlar va arxiv materiallarini tizimli o'rganish, nazariy va empirik tadqiqotlarni o'tkazish, olingan ma'lumotlarni qayta ishlash, umumlashirish va tahlil qilish, yangi ilmiy dalillarni izohlash, qoidalar, xulosalar va amaliy tavsiyalar hamda takliflarni bayon qilishdan iborat.

Keyingi bosqichga quyidagilar kiradi: asar tarkibi (konstruksiyasi, ichki tuzilishi)ni aniqlash; boblar va bandlarning nomlanishini aniqlashtirish; qo'lyozma loyahasini tayyorlash va uni tahrirlash; foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va qo'llanmalar, shu jumladan matnni shakllantirish.

So'nggi bosqich muallif tomonidan **tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish** bosqichi hisoblanadi. Ammo ilmiy izlanishlar har doim ham ushbu bosqich bilan tugamasa-da, ba'zida talabalarining ilmiy ishlari (masalan, diplom ishlari) amaliyot va o'quv jarayoniga joriy qilish uchun tavsiya etiladi.

4. Fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar

Ilmiy faoliyat obyektlar, hodisa (jarayonlar)ning xususiyatlari, o'ziga xosliklari va qonuniyatlarini aniqlash maqsadida borliqni o'rganish va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan faoliyat hisoblanib, fundamental va amaliy tadqiqotlardan iboratdir.

Fundamental tadqiqotlar tabiat, jamiyat va insonning tuzilishi, shakllanishi va rivojlanishiga oid asosiy qonuniyatlar haqida yangi

bilimlar olish, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, shuningdek muayyan faoliyat natijasida yaratilgan obyektlarni o'rganishga yo'naltirilgan nazariy va (yoki) tajribaga yo'naltirilgan faoliyat hisoblanadi.

Amaliy tadqiqotlar amaliy maqsadlarga erishish va aniq vazifalarni hal etish uchun, asosan, yangi bilimlar va fundamental tadqiqotlar natijalarini qo'llashga yo'naltirilgan faoliyat hisoblanadi¹.

Fundamental va amaliy tadqiqotlar – bu o'zining ijtimoiy-madaniy yo'nalishlari, bilimlarni shakllantirish va yetkazish shaklida va shunga mos ravishda har bir turga xos bo'lgan tadqiqotchilar va ularning birlashmalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir shakllari bilan farq qiluvchi tadqiqot turlari. Biroq barcha farqlar tadqiqotchi ishlaydigan muhit bilan bog'liq bo'lib, haqiqiy tadqiqot jarayoni (ilmiy faoliyatning asosi sifatida yangi bilimlarni egallash) tadqiqotning har ikkala turida bir xil tarzda kechadi.

Fundamental tadqiqotlar jamiyatning intellektual salohiyatini yangi bilimlarni egallash va undan foydalanish hamda deyarli barcha zamonaviy kasblar bo'yicha mutaxassislar tayyorlash orqali rivojlantirishga qaratilgan. Insoniyat qo'lga kiritgan tajribaning hech bir shakli madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo'lgan fan o'rnini bosa olmaydi. Amaliy tadqiqotlar zamonaviy sivilizatsiya ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosi sifatida innovatsion jarayonni intellektual qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Amaliy tadqiqotlarda olingan bilimlar faoliyatning boshqa sohalari (texnologiya, iqtisodiyot, ijtimoiy menejment va boshqalar)da bevosita foydalanishga yo'naltirilgan.

Fundamental va amaliy tadqiqotlar – mutaxassislarni tayyorlashning yagona tizimi va asosiy bilimlarning yagona to'plami bilan ajralib turadigan, kasb sifatida fanni amalga oshirishning ikki shaklidir. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot turlari bo'yicha bilimlarni tashkil qilishdagi farqlar har ikkala tadqiqot yo'nalishini intellektual boyitishga to'sqinlik qiluvchi omillarni keltirib chiqarmaydi. Fundamental tadqiqotlarda faoliyat va bilimlarni tashkil etish ilm-fan tizimi va mexanizmlari bilan belgilanadi, ularning harakati tadqiqot

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 29 октябрдаги “Илм-фан ва илмий фаолият тўғрисида”ги ЎРҚ-576-сон Қонуни.

jarayonini maksimal darajada takomillashtirishga qaratilgan bo'ladi. Mazkur holatda ilmiy bilimga da'vo qiluvchi tadqiqotlar natijalari ekspertizasiga ilmiy jamoatchilik ishtirokini ta'minlash eng muhim vosita hisoblanadi.

Innovatsion tadqiqotlar – fanning aloqa mexanizmlari ma'lum natijalarga erishgan tadqiqotlardan qat'i nazar ushbu turdagi ekspertizaga yangi natijalarni kiritish imkonini beradi. Shu bilan birga, fundamental fanlar qatoriga kiritilgan ilmiy natijalarning muhim qismi amaliy tadqiqotlar davomida olingan bilimlardan iborat.

Innovatsiya – bu bozor talabidan kelib chiqqan holda jarayonlar va mahsulotlarning sifatli o'sish samaradorligini ta'minlash uchun joriy etilgan yangilikdir. Inson intellektual faoliyati, uning fantaziyasi, ijodiy jarayoni, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatorligining yakuniy natijasi hisoblanadi.

Yangi iste'molchilik xususiyatlari yoki ishlab chiqarish tizimlarining samaradorligini sifatli oshirish orqali bozorga mahsulot (tovarlar va xizmatlar)ni yetkazib berish – innovatsiyaga misol bo'la oladi.

Innovatsiya – foydalanish uchun kiritilgan yangi yoki sezilarli darajada yaxshilangan mahsulot (tovar, xizmat) yoki jarayon, sotuvlarning yangicha uslubi yoki ish amaliyotidagi, ish o'rinlarini tashkil etishdagi va tashqi aloqalarni o'rnatishdagi yangi tashkiliy uslub hisoblanadi.

“Innovatsiya” atamasi lotincha “novatio” so'zidan olingan bo'lib, “yangilanish” (yoki “o'zgarish”), “in” qo'shimchasi esa lotinchadan “yo'nalishida” deb tarjima qilinadi, agar buni yaxlit “Innovatio” ko'rinishida tarjima qilsak – “o'zgarishlar yo'nalishida” deb izohlanadi. Innovation tushunchasi birinchi bo'lib XIX asrning ilmiy tadqiqotlarida paydo bo'ldi.

“Innovatsiya” tushunchasi o'zining yangi hayotini “innovatsion kombinatsiyalar”ni tahlil qilish, iqtisodiy tizimlarning rivojlanishidagi o'zgarishlar natijasida XX asrning boshida avstriyalik va amerikalik iqtisodchi Y. Shumpeterning ilmiy ishlarida boshlagan. Y. Shumpeter 1900-yillarda iqtisodda ushbu terminni ilmiy qo'llashga kiritgan dastlabki olimlardan edi.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Keng tarqalgan yangilish fikrlashlarga qaramasdan innovatsiyalar kashfiyotlardan farq qiladi.

Innovatsion jarayonlarni samarali yo'lga qo'yish maqsadida "O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlantirish strategiyasining Konsepsiyasi"da "Inson iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili" ekanligi keltirilgan hamda yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga va innovatsiyalarni rivojlantirishni rag'batlantirishga imkon beradigan uzluksiz ta'lim konsepsiyasi joriy qilinganligi keltirib o'tilgan.

Amaliy tadqiqotlar ilmiy faoliyatning tashkiliy jihatdan o'ziga xos sohasi sifatida shakllanishi, uning maqsadli-tizimli rivojlanishi XIX asrning oxirlariga to'g'ri keladi va Germaniyadagi J. Liebig laboratoriyasining yaratilishi va faoliyati bilan bog'liq.

Birinchi jahon urushidan oldin yangi texnologiyalar turini (birinchi navbatda harbiy) rivojlantirish uchun asos bo'lgan amaliy tadqiqotlar umumilmiy va texnologik rivojlanishning ajralmas qismiga aylandi. XX asr o'rtalarida ular asta-sekin milliy iqtisodiyot va boshqaruvning barcha tarmoqlarini ilmiy-texnik jihatdan ta'minlashning muhim elementiga aylanadi.

Amaliy tadqiqotlarning ijtimoiy funksiyasi, oxir-oqibat, ilmiy, texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga yangiliklarni yetkazib berishga qaratilgan bo'lsa-da, har qanday tadqiqot guruhi va muassasasining bevosita vazifasi ushbu tashkiliy tuzilma (alohida olingan davlat firmasi, korporatsiyasi)ning raqobatbardosh ustunligini ta'minlashdir. Ushbu vazifa tadqiqotchilar faoliyatidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilaydi: muammolarni tanlash, tadqiqot guruhlari tarkibi (odatda, fanlararo), tashqi aloqalarni cheklash, oraliq natijalarning maxfiylikini ta'minlash hamda tadqiqot natijalari, shuningdek intellektual mahsulotlar (patentlar, litsenziyalar va boshqalar)ning yuridik himoyasini amalga oshirishdir.

Amaliy tadqiqotlarning tashqi ustuvor yo'nalishlarga yo'naltirilganligi va olimlar jamiyatidagi aloqalarning cheklanganligi ichki axborot jarayonlarining samaradorligini keskin pasaytiradi (xususan, ilmiy tanqid ilmiy bilimlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida maydonga chiqishi zarur).

Tadqiqot maqsadlarini izlash ilmiy-texnik prognoz qilish tizimiga asoslangan bo'lib, u bozorning rivojlanishi, ehtiyojlarning shakllanishi va u yoki bu yangiliklarning istiqbollari to'g'risida ma'lumot beradi. Ilmiy-texnik ma'lumotlar tizimi amaliy tadqiqotlarni fundamental fanning turli sohalaridagi yutuqlari hamda litsenziyalangan darajaga yetgan so'nggi amaliy ishlanmalar bilan boyitib boradi.

Amaliy tadqiqotlar natijasida olingan bilimlar (oraliq natijalar to'g'risidagi vaqtincha maxfiy ma'lumotlar bundan mustasno) ilm-fan (texnika, tibbiyot, qishloq xo'jaligi va boshqa fanlar) uchun universal bo'lgan ilmiy fanlar shaklida tashkil etilib, mutaxassislarni tayyorlash va asosiy qonuniyatlarni izlash imkonini beradi. Ilm-fanning birligi har xil turdagi tadqiqotlarning mavjudligi bilan inkor etilmaydi, aksincha, hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichiga mos keladigan yangi shaklga ega bo'ladi.

Fundamental (nazariy) tadqiqotlar atrof-borliqdagi yangi qonunlarni ochishga, hodisalararo aloqalarni aniqlashga, yangi nazariya va tamoyillar yaratishga yo'naltiriladi. Ular ijtimoiy bilimni kengaytirishga, tabiat qonunlarini yanada chuqurroq anglashga imkon beradi. Bu tadqiqotlar fanning ichida ham, ijtimoiy ishlab chiqarishda poydevor va asos (fundament) hisoblanadi.

Amaliy tadqiqotlarning ilmiy negizi (bazasi) ishlab chiqarishga yo'naltiriladi. Mazkur negiz ishlab chiqarishning yangi vositalari (uskunalar, mashinalar, materiallar va texnologiyasi)ni yaratish yoki mavjudlarini takomillashtirish bilan bevosita bog'liq. Bu tadqiqotlar jamiyatning muayyan ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishga bo'lgan talablarini qondirish maqsadida bajariladi.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Fan va ijod tushunchalarini izohlab bering.
2. Hozirgi zamon yurisprudensiyasiga tavsif bering va istiqbolini prognoz qiling.
3. Ilmiy tadqiqot qanday bosqichlardan tashkil topgan?
4. Fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarga misollar keltiring.
5. "Ilmiy (huquqiy) tadqiqot metodologiyasi" kursi magistrantning qanday natijalarga erishishida ko'mak beradi?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 5–22.
2. Сабитов Р. Основы научных исследований: Учебное пособие / Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – С. 25–37.
3. Сырых В. История и методология юридической науки: Учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – С.13–91.
4. Kumar R. (2011). Research methodology a step-by-step guide for beginners. 3rd edition. SAGE, – UK: – R. 22–34;
5. Nirmal B., Singh R., Nirmal A. (2019). Legal research and methodology. Perspectives, Process and Practice. Satyam Law International, – New Delhi: – R. 8–45;
6. Славова Н. Юридическая наука: понятие, возникновение, развитие, функции и содержание. – М.: Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. № 2, Т. 1, 2019. – С. 23–32.

II. HUQUQIY TADQIQOTDAGI ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

Reja:

1. Ilmiy tadqiqotning falsafiy, umumilmiy va maxsus ilmiy metodlari.
2. Yuridik fandagi asosiy metodologik paradigmlar.
3. Huquqiy tadqiqotning zamonaviy tendensiyalari.

***Tayanch tushunchalar:** falsafiy metod, umumilmiy metod, maxsus ilmiy metod, qiyosiy-huquqiy metod, huquqiy prognoz qilish, modellashtirish metodi, huquqiy-sotsiologik metod, sinergetika, paradigma, tendensiya.*

1. Ilmiy tadqiqotning falsafiy, umumilmiy va maxsus ilmiy metodlari

Tadqiqodlarni ma'lum bir ketma-ketlikda va yuqori samarada bajarish uchun qo'llaniladigan metodlarning tizimi **metodika** deyiladi. **Metod** ilmiy tadqiqot metodikasining asosidir. Metod deganda ma'lum jarayonni nazariy jihatdan ta'riflab berish va amaliy jihatdan amalga oshirish uchun foydalaniladigan usul tushuniladi.

Metodologiya – o'rganilayotgan masalaning xususiyatlarini e'tiborga olgan holda tadqiqot metodlarini tanlash va qo'llash imkonini yaratib beruvchi fan. **Metodikalar** turlicha bo'lishi mumkin: eksperimental va nazariy tadqiqodlar metodikasi, olingan natijalarni qayta ishlash va rasmiylashtirish metodikasi, tadqiqotlar samarasini baholash metodikasi va h.k.

Metodikani ilmiy jihatdan asoslash uchun **reja-dastur** tuziladi. Reja-dastur murakkab masalani bir qancha oson masalalarga bo'lib yuborish va tadqiqot doirasini aniqlashdan iborat. Bunda har bir masala aniq ravishda ta'riflanadi, asoslanadi va boshqa masalalar

bilan uzviy bog'liqligi topiladi. Bunda tadqiqodning mantiqiy ketma-ketligi belgilanib, ayni vaqtda butun diqqatni jalb qilib, hal qilinishi lozim bo'lgan bosh vazifa aniqlanadi. Reja-dasturni tuzishdan oldin vazifalarni yechish metodlari bilan tanishiladi.

Kelgusi tadqiqotlarning detallarini ko'ra bilish, ularni tuzish va asoslash oson vazifa emas, shu sababdan rejaga u-bu tuzatishlar kiritiladi. Reja-dastur ilmiy rahbar tomonidan taqdim etilishi mumkin, ammo bunda tadqiqotchi uni to'liq ravishda o'zlashtira olmasligi mumkin. Eng maqbul variant bo'lib, tadqiqotchi adabiyotlar tahlili va o'zining fikr-mulohazalari asosida reja dasturni o'zi tuzishi va rahbari bilan kelishishi hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqot metodlari **3 turga** bo'linadi:

- 1) emperik tadqiqot metodlari;
- 2) empirik va nazariy tadqiqod metodlari;
- 3) nazariy tadqiqod metodlari.

Empirik tadqiqot metodlariga kuzatish, qiyoslash, hisoblash, o'lchash va eksperiment kiradi.

Kuzatish deb, ma'lum bir obyektни muntazam ravishda bir maqsad yo'lida o'rganish yoki ochish bilan amalga oshiriladigan bilish usuliga aytiladi. Ilmiy kuzatish quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: obyekt tanlash, maqsad qo'yish, uni tavsiflash, xulosa chiqarish.

Kuzatishda obyektни o'rganish unga aralashuvsiz amalga oshiriladi, bunda faqat obyektning xossasi, o'zgarishlari kuzatiladi va qayd etiladi. Tadqiqot natijalari bizga real mavjud obyektlarning tabiiy xususiyatlari va munosabatlari haqida ma'lumot beradi. Bu natijalar subyektning irodasi, sezgilari va istaklariga bog'liq bo'lmaydi.

Ilmiy kuzatish metodi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- oldindan ataylab maqsad qo'yish;
- rejalashtirish;
- maqsad yo'lida vazifani yo'naltirish, ya'ni obyektning eng ahamiyatli tomonlarini o'rganish;
- faollik, ya'ni ayni kerakli hodisalarni izlash;
- muntazamlilik, ya'ni kuzatishni ma'lum bir tizim bo'yicha olib borish;

Zamonaviy fanda kuzatish turli asoboblarni qo'llash bilan bog'liqdir. Ular, birinchidan, sezgi organlarini kuchaytirsa, ikkinchi-

dan, kuzatilayotgan hodisalarni baholashdagi subyektlashuvdan saqlaydi.

Ijtimoiy fandagi kuzatish metodi o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi, chunki bu holda uning natijasi, ko'pincha, kuzatuvchining shaxsiga va uning o'rganilayotgan hodisalarga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Kuzatish natijalari diagrammalar, sxemalar, jadvallar, bayonnomalar, kino va foto hujjatlar sifatida rasmiylashtiriladi.

Qiyoslash usuli bilishning keng tarqalgan usuliga kiradi va "hamma narsa qiyoslanganda bilinadi" tamoyiliga tayanadi. Qiyoslash natijasida bir qancha obyektlar uchun umumiy bo'lgan va faqat o'ziga xos jihatlar aniqlanadi. Qiyoslash qonuniyatlar va qonunlarni bilishdagi bir bosqichdir. Qiyoslash unumli bo'lishi uchun 2 ta talabga rioya qilish zarur:

1) qiyoslash uchun ular o'rtasida muayyan obyektiv umumiylik bo'lgan obyektlargina tanlanishi kerak;

2) taqqoslash jarayoni eng ahamiyatli belgilar va xossalar bo'yicha amalga oshirilishi zarur.

Qiyoslash asosida olingan natijalar "kattaroq, kichikroq yoki teng" degan javoblar bilan xulosa qilinadi.

Hisoblash deb, tor texnik ma'noda berilgan majmua yoki to'plamdagi bir turli obyektlar sonini aniqlash jarayoniga aytiladi. Hisoblashni amalga oshirish uchun farqni aniqlash, har bir diskret obyektни ko'ra bilish lozim. Hisoblashning natijalari sonlardir. Ular kompyuterda tahlil qilish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

O'lchash deb, ma'lum bir kattalikning o'lchov birligidagi etalonga nisbatan sondagi qiymatini aniqlashdan iborat bo'lgan fizik jarayonga aytiladi. O'lchashda quyidagi komponentlarning bo'lishi talab etiladi:

1) o'lchash obyekti;

2) etalon;

3) o'lchov asbobi;

4) o'lchash metodi.

Qiyoslashdan farqli o'laroq, o'lchash bilishning ancha aniq vositasi hisoblanadi. Bunda atrof-borliqdagi obyektlar haqida yuqori aniqlikdagi ma'lumot olinadi. O'lchash metodi eksperiment

va nazariya orasidagi bevosita bog'lanishni va ilmiy tadqiqotlarning yuqori darajadagi aniqligi va to'g'riligini ta'minlaydi. O'lchash haqidagi fan **metrologiya** deb ataladi.

Hisoblash bilan o'lchash miqdoriy ma'lumot olishning asosiy metodlaridir. Ularning natijalari sonlardir. Hisoblash nazariy jihatdan xatolarsiz bo'ladi, ammo o'lchash bexato bo'lmaydi. O'lchashning aniqlik darajasi ilmiy tadqiqot darajasini belgilaydi.

Ekspiriment deb, aniq belgilangan sharoitda ma'lum bir hodisani aniq maqsad yo'lida o'rganish uchun qo'yilgan tajribaga aytiladi.

Bunda tadqiqotchiga bo'layotgan o'zgarishlarni qadam-baqadam kuzatish, hodisalarga turli vositalar bilan ta'sir ko'rsatish, ularni avvalgi sharoitda takrorlash imkoniyati tug'iladi. Ekspirimentda kuzatish, qiyoslash va o'lchash usullaridan foydalaniladi. Bunda bir yoki bir nechta omillarning boshqalarga ko'rsatgan ta'siri o'rganiladi. Ekspiriment ilmiy jihatdan asoslanishi va uning xatosi aniqlanishi lozim.

Metodologik nuqtayi nazardan ekspiriment ilmiy tadqiqotning sust faoliyatdan faol faoliyatga o'tishini ta'minlaydi. Ekspirimentda obyektни o'rganish sharoitini o'zgartirish, uni sof holda bajarish, qaytarish hamda soddalashtirilgan, kichiklashtirilgan modellarda o'rganish mumkin.

Empirik tadqiqot usullari farazni dalillash uchun asos bo'lib qolmay, balki yangi ilmiy kashfiyotlar, qonunlar va boshqalarni ochish manbayi hisoblanadi.

Ixtiyoriy fanning asosi metodologiyadir. Metodologiya termini orqali faoliyatning metodlari, strukturasi, mantiqiy shakllanishi va vositalarini o'rgatuvchi ta'limot tushuniladi. Maxsus ilmiy va falsafiy metodologiyalar mavjud bo'lib, maxsus ilmiy metodologiya, o'z navbatida, bir necha pog'onaga bo'linadi:

- umumiy va ilmiy metodologik konsepsiyalar;
- alohidagi maxsus fanlar metodologiyasi;
- tadqiqotlar metodikasi.

Kimki metodologiyani yaxshi bilsa, u yoki bu muammolarni yechish uchun eng maqbul tadqiqot metodlarini tanlay oladi, avvalgi tadqiqotlarning natijalari asosida yangi ilmiy nazariyani yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bilish jarayoni bevosita aniq va konkret metodlarni talab qiladi, ularning yig'indisi esa ushbu fanning tadqiqot metodikasini tashkil qilib, maxsus ilmiy metodologiyaning ma'lum bir pog'onasi hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqot ishlariga kirishishdan avval, uning metodlarini, shakllarini, vositalarini to'g'ri tanlab olish va metodikani ilmiy jihatdan asoslash lozim.

Zamonaviy ilm-fanda metodologik asosga ega bilimlarning ko'p bosqichli konsepsiyasi juda samarali hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, **ilmiy bilimlarning barcha usullarini** quyidagi asosiy guruhlariga bo'lish mumkin (umumiylik darajasi va qo'llanilish kengligi bo'yicha):

1. **Falsafiy usullar**, ular orasida eng qadimiylari dialektik va metafizikdir. Aslida, har qanday falsafiy tushuncha uslubiy funksiyaga ega bo'lib, o'ziga xos fikrlash tarzidir. Shuning uchun falsafiy usullar yuqoridagi usullar bilan chegaralanmaydi. Ular analitik (zamonaviy analitik falsafaga xos), intuitiv, fenomenologik, germeneytik (tushuncha) va boshqalar kabi usullarni o'z ichiga oladi.

2. Ilm-fan sohasida keng ishlab chiqilgan va qo'llanilgan **umumilmiy yondashuvlar va tadqiqot usullari**. Ular falsafa va maxsus fanlarning fundamental nazariy va uslubiy qoidalari o'rtasida o'ziga xos "oraliq metodologiya" vazifasini bajaradilar. Umumilmiy tushunchalarga, ko'pincha, "axborot", "model", "tuzilish", "funksiya", "tizim", "element", "maqbullik", "ehtimollik" va boshqalar kiradi.

Umumilmiy tushunchalarning xarakterli xususiyatlari, birinchidan, ularning tarkibidagi individual xususiyatlar, atributlar, qator maxsus fanlarning tushunchalari va falsafiy kategoriyalardagi "umumiylik" dadir. Ikkinchidan, ularni rasmiylashtirish, matematik nazariya, ramziy mantiq yordamida aniqlashtirish imkoniyati mavjud.

Umumilmiy tushunchalar va konsepsiyalar asosida falsafaning maxsus ilmiy bilimlar va uning usullari bilan aloqasi va optimal o'zaro aloqasini ta'minlaydigan tegishli bilish usullari va tamoyillari shakllantiriladi. Umumilmiy tamoyillar va yondashuvlarga tizimli va tarkibiy-funksional, kibernetik, ehtimollik, modellashtirish, rasmiylashtirish va boshqalar kiradi.

Sinergetika kabi umumilmiy fan (o'zini tashkil etish va har qanday tabiatning (tabiiy, ijtimoiy, kognitiv) ochiq yaxlit tizimlarini rivojlantirish nazariyasi) – so'nggi yillarda, ayniqsa, jadal rivojlanmoqda. Sinergetikaning asosiy tushunchalari qatoriga “tartib”, “betartibliq”, “nochiziqlik”, “noaniqlik”, “beqarorlik”, “dissipativ tuzilmalar”, “bifurkatsiya” va boshqalar kiradi.

3. **Maxsus ilmiy usullar** – u yoki bu fanda ishlatiladigan, materiya harakatining asosiy shakliga mos keladigan usullar, bilish prinsiplari, tadqiqot usullari va protseduralari to'plami. Bular mexanika, fizika, kimyo, biologiya va ijtimoiy-gumanitar fanlar metodlaridir.

Huquqshunoslikning maxsus ilmiy usullari ma'lumotlardan foydalanish, shuningdek boshqa aniq fanlarning (statistika, sotsiologiya, kibernetika, psixologiya va boshqalar) uslubiy metodlari yordamida shakllanishi mumkin. Masalan, umumiy sotsiologiya usuli kompleks shaklida bo'lib, matematik, statistik usullar, ijtimoiy eksperiment usullarini qamrab olishi mumkin.

Yuridik fanlarning maxsus ilmiy usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi: tarixiy-huquqiy; qiyosiy-huquqiy (qiyosiy yurisprudensiya); huquqiy-sotsiologik, huquqiy statistika; huquqiy modellashtirish; huquqiy prognoz qilish; huquqiy kibernetika; huquqiy psixologiya va boshqalar.

Tarixiy-huquqiy metod tarixiy yuridik fanlar, jumladan, davlat va huquq tarixi, davlat va huquqiy ta'limotlar tarixiga oid asosiy usullardan sanaladi. Shu bilan bir qatorda, u umumiy huquq nazariyasida ham, davlat nazariyasida ham tarixiy manbalarni, o'tgan davrdagi hujjatlar (qonunlar, rasmiy hujjatlar, muayyan ishlar bo'yicha sud qarorlari va boshqalar)ni tahlil qilish jarayonida qo'llaniladi. Bu tadqiqotchiga insoniyat, jamiyat hayotining turli davrlarida bo'lgan voqealar, hodisalar, qonunchilik me'yorlari, huquqiy amaliyot haqida bilim olishga va tegishli nazariy xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Tarixiy metodning muhim texnikasi – bo'lib o'tgan voqealarni vaqt va makonning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda to'liq anglab yetishga qaratilgan ilmiy qayta tiklashdir. Natijada, tarixning predmetini tashkil etuvchi u yoki bu tarixiy qonuniyat (biror obyektning shakllanishi va rivojlanishiga oid qonuniyat)lar borasida xulosalar qilish uchun axborot asosi yaratiladi.

Qiyosiy-huquqiy (qiyosiy huquqshunoslik usullari). Hozirgi vaqtda, ya'ni integratsiya jarayonlari tabiiy ravishda kuchayib borayotgan paytda turli mamlakatlarning o'xshash davlat-huquqiy institutlari kabi o'z obyektiga ega bo'lgan qiyosiy-huquqiy uslubning o'rni tobora ortib bormoqda.

Ushbu uslubning asoschisi Aristotel bo'lib, u bir yarim mingga yaqin yunon va varvar shaharlarining konstitutsiyalarini taqqoslagan. Qiyosiy tadqiqotlar usuli o'z obyektini sifatida ikki yoki undan ortiq siyosiy va huquqiy tizimlarning o'xshash institutlariga ega. Qiyosiy usul sinxron va diaxron (qiyosiy-tarixiy) bo'lishi mumkin.

Taqqoslash usuli quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- taqqoslangan muassasalarni alohida o'rganish;
- aniqlangan xususiyatlarni o'xshashligi va farqi nuqtayi nazaridan taqqoslash;
- natijalarni baholash.

O'zining mohiyatiga ko'ra, qiyosiy huquqshunoslik usuli murakkab (aslida boshqa xususiy huquq usullari singari) bo'lib, falsafiy asosga ega, o'xshashlik usulidan foydalanadi, rasmiy mantiqiy, maxsus huquqiy va boshqa metodlarni o'z ichiga oladi.

Ushbu uslubning ahamiyati siyosiy va huquqiy islohotlarga ehtiyoj sezilganda ortadi. Shu bilan birga, qiyosiy davlat va huquqshunoslik chet el tajribasini o'zlashtirishga va u yoki bu milliy davlat huquqiy tizimiga mexanik ravishda o'tishga olib kelmasligi kerak.

Huquqiy-sotsiologik usul qonunni amalda, xususan, qonun bilan hayot o'rtasidagi bog'liqlik, davlatning huquqiy tartibga solish samaradorligini o'rganish imkonini beradi. Ushbu usul, avvalambor, tadqiqot obyektlari va maqsadi bilan ajralib turadi va an'anaviy (umumiy sotsiologik) usullardan foydalaniladi. Huquqiy-sotsiologik usul anketalar, aholi o'rtasidagi so'rovnomalar, jinoiy va fuqarolik ishlari materiallari va boshqa hujjatlarni o'rganish, ijtimoiy va huquqiy eksperimentlarni o'tkazish kabi sotsiologik usullar orqali huquqiy holatni o'rganishdan iborat. Ushbu usul yordamida davlat hokimiyati tarmoqlari faoliyati samaradorligini, huquqiy tartibga solish, mamlakatda qonuniylik va tartib holatini aniqlash mumkin.

Huquqiy statistika usuli o'rganilayotgan hodisani tavsiflovchi miqdoriy ma'lumotlarni olishga imkon beradi. Umumiy huquq

nazariyasi va davlat nazariyasida bu usul ommaviy takrorlanadigan hodisalarni o'rganishda qo'llaniladi: huquqbuzarliklar, yuridik amaliyot, davlat organlari faoliyati va boshqalar.

Huquqiy modellashtirish usuli. Maxsus yaratilgan yoki allaqachon mavjud bo'lgan obyekt (model) xususiyatlarini bilib, ushbu modelning asl nusxasi (prototipi) to'g'risida ilmiy xulosalar chiqarish mumkinligiga asoslanadi. Modellashtirish jarayoni uch bosqichdan iborat:

- 1) muammoni o'rnatish va modelni tanlash (yoki yaratish);
- 2) modelni o'rganish va xulosalarni shakllantirish;
- 3) natijalarni talqin qilish (tahlil qilish) va olingan bilimlarni asl nusxalar qatoriga kiritish.

Modelning asosiy xususiyati va maqsadi prototipga o'xshash bo'lishdir, bu analogiya bilan xulosa qilish imkonini beradi, ya'ni murojaatlar ma'lum bir obyekt (model)ga aloqador bo'lsa, xulosalar esa boshqasi (prototip, ya'ni modellashtirilgan hodisa)ga aloqadorlikda bo'ladi.

Huquqiy prognoz qilish usuli – bu davlat va huquqiy hodisalarning kelajakdagi holatlari to'g'risida ilmiy asoslangan prognoz qilish imkoniyatini beradigan usullar tizimi. Masalan, yaqin yoki uzoq muddatda huquq tizimida, huquqning alohida tarmoqlarida, aholining huquqiy ongida yuz beradigan o'zgarishlarni prognoz qilish imkonini beradi. Davlat va huquqshunoslik sohasida kelajakda sodir bo'ladigan hodisalar, jarayonlar haqida bilish jamiyat, iqtisodiy, siyosiy va boshqa ijtimoiy jarayonlarni samarali boshqarish uchun zarur shartdir.

Huquqiy kibernetika usuli – bu axborot tizimi va kibernetikaning texnik vositalari asosida davlat va huquq to'g'risida yangi ma'lumotlar olish imkonini beradigan usul. Internetning global rivojlanishi bilan bog'liq holda bu usul alohida ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Yuridik psixologiya usuli bu psixologiya qonunlari va texnikasiga asoslangan metod bo'lib, huquqiy psixologiyani, fuqarolar va mansabdor shaxslarning huquqiy ongini, shuningdek psixologik mexanizmlarni, xususan, qonuniy xatti-harakatlar hamda qonunga xilof harakatlarning motivlarini o'rganish uchun mo'ljallangan.

Rasmiy dogmatik usul (rasmiy yuridik, maxsus yuridik) huquq asosini, ya'ni to'g'ridan to'g'ri huquqiy tartibga solishning yuridik mazmunini o'rganishdan iborat. U quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

- huquqiy hodisalalar belgilarini o'rnatish, tushunchalar va ularning ta'riflarini ishlab chiqish;
- huquqiy hodisalarni tasniflash;
- huquqiy tuzilmalar, yuridik fanning umumiy qoidalari nuqtayi nazaridan ularning mohiyatini belgilash;
- ularni huquqiy nazariyalar va konsepsiyalar nuqtayi nazaridan tushuntirish.

Rasmiy dogmatik usul o'zining uslubiy xususiyatlari bilan emas, balki tadqiqot obyekti – huquq dogmasi bilan ajralib turadi. Bunga, odatda, huquqiy normalar va huquqlarning tuzilishini o'rganish, manbalar (huquq shakllari)ni tahlil qilish, huquqning eng muhim xususiyati sifatidagi rasmiy ta'rifi, me'yoriy materialni tizimlashtirish usullari, huquqiy texnika qoidalari kiradi. Ushbu uslub davlat nazariyasida ham qo'llaniladi.

Huquqiy talqin qilish usuli huquqiy hujjatlar mazmunini anglash usullaridan iborat. Ushbu usul, asosan, o'zining maxsus maqsadi – huquqiy normalarni amaliyotga joriy etish bilan ajralib turadi va u mohiyatan huquqni bilish usullaridan, shu jumladan maxsus huquqiy usuldan iborat.

2. Yuridik fandagi asosiy metodologik paradigmalari

Paradigma (yunoncha “*namuna, model*”) – ilmiy jamoatchilik tomonidan qabul qilingan, foydalaniladigan va uning ko'pchilik a'zolarini birlashtirgan fundamental ilmiy qarashlar, tushunchalar va atamalar to'plami. U ilm-fan va ilmiy ijodiyot rivojlanishining uzluksizligini ta'minlaydi. Turli xil huquqiy paradigmalari huquqning turli jihatlariga e'tiborni qaratadi:

- **yuridik germeneytika** huquqning mazmunini ajratib ko'rsatadi;
- **yuridik neokantianizm** (aksiologiya) qadriyatga asoslangan;
- **yuridik fenomenologiya** huquqning sof tuzilmalariga qiziqish bildiradi;

- **yuridik pragmatizm** qonunni amalda o'rganadi;
 - **yuridik pozitivizm** huquqni, avvalo, huquqiy fakt deb biladi;
 - **huquqqa madaniy-tarixiy jihatdan yondashish** doirasida huquqning ma'naviy hamda madaniyat bilan ifodalangan asoslari bayon qilinadi;
 - **formatsion yondashuv** doirasida huquq iqtisodiy asosning ustqurmasi sifatida joylashtiriladi;
 - **huquqiy naturalizm** huquqni tabiiy hodisa sifatida belgilaydi;
 - **sotsiologik yurisprudensiya** huquqqa turli manfaatlarni tartibga soluvchi institut sifatida qaraydi, o'z asosiga tarkibiy-funksional usulni kiritadi;
 - **yuridik postmodernizm** huquqni hokimiyat tomonidan belgilib beriladigan tuzilma sifatida baholaydi.
- Yuridik fanlarning turli xil paradigmalari nafaqat o'ziga xos bilish predmetini namoyon etadi, balki o'zlarining uslublarini ham shakllantiradi:
- **yuridik hermenevtika** huquqiy matnlarni talqin qilish va tushunish usulini huquqni bilish usuli sifatida belgilaydi;
 - **yuridik neokantianizm** (aksiologiya) – “qadriyatga nisbat berish” usuli;
 - **huquqiy pragmatizm** – tajribani qayta qurish uslubiga asoslangan;
 - **yuridik pozitivizm** empirik tadqiqotlar metodologiyasiga asoslanadi;
 - **yuridik postmodernizm** huquqiy testlarni dekonstruksiya qilish metodologiyasini ilgari suradi.

3. Huquqiy tadqiqotlarning zamonaviy tendensiyalari

Bugungi kunda zamonaviy ilm-fanda “paradigmalar” kesishuvi ko'zga tashlanadi – aksariyat olimlar **mumtoz** huquqiy tafakkurga rioya qilishsa, ba'zilari **klassik bo'lmagan** va faqat bir necha nafari **postklassik huquqiy tafakkurga** yondashadilar. Shunga qaramay, ertami-kechmi ratsionallik turdagi o'zgarish muqarrar ravishda yurisprudensiyaga kirib keladi. Shuning uchun zamonaviy sharoitda metodologik inqirozga duch kelgan yuridik fan undan

chiqish uchun fundamental fanni, avvalambor, falsafa va huquq nazariyasini postklassik falsafa va huquq nazariyasiga, postklassik yurisprudensiyaga qayta yo'naltiradi. Epistemologik (uslubiy) ma'noda postklassik yurisprudensiya quyidagi mezonlarga javob berishi kerak: klassik yurisprudensiyaning, birinchi navbatda, uning dogmatizmining, universallikka bo'lgan da'voning tanqidi bo'lishi; voqelik, uning ijtimoiy holati va bilish subyektiga nisbatan ikkinchi tartibning aksi bo'lishi lozim. Unda huquqning ko'p o'lchovliligi tan olinishi va asoslanilishi zarur (borliqning ko'plab usullari nafaqat norma, qonuniylik va huquqiy ong, balki uni qayta ishlab chiqarish amaliyoti instituti sifatida, uni qayta ishlab chiqarish amaliyoti va shaxs sifatida ham); nihoyat (garchi ushbu ro'yxatni davom ettirish mumkin bo'lsa-da), u "insonga yo'naltirilgan" bo'lishi, ya'ni huquqiy haqiqatni inson o'z amaliy harakatlari bilan yaratuvchisi sifatida tan olishi kerak. Postklassik yurisprudensiyaning bayon qilingan asoslaridan ko'rinib turibdiki, hech bo'lmaganda uning metodologik asoslarini minimum darajada takrorlash, maksimal darajada o'zgartirishga ehtiyoj bor.

Zamonaviy huquq nazariyasi kabi yuridik fan uchun ham eng dolzarb muammolardan biri tafakkurning plyuralizmi hisoblanadi. Hech kimga sir emaski, bugungi kunda huquqni tushunish va nazariy jihatdan talqin qilish borasida turli xil yondashuvlar mavjud, bu, asosan, uning murakkabligi va ko'p o'lchovliligi bilan bog'liq. Shunday qilib, bugungi kunda huquqiy tafakkurning uchta an'anaviy turidan tashqari (yuridik pozitivizm, tabiiy huquq nazariyasi, huquq sotsiologiyasi), huquqiy tafakkurning "klassik bo'lmagan" yoki "postklassik" turlari faol rivojlanmoqda. Masalan, ularga quyidagilar kiradi: huquq antropologiyasi, huquq fenomenologiyasi, tanqidiy huquqiy tadqiqotlar, feminist huquq nazariyasi, yuridik ekzistensializm va boshqalar. Hozirda qanday huquqiy konsepsiyalar mavjudligi emas, balki ular yuridik haqiqatga, dastavval qonunchilikka turlicha baho berishi, asosiy yuridik tushunchalarni va yuridik ahamiyatga ega vaziyatlarni turlicha talqin qilishi va tavsiflashi muhim. Bugungi kunda huquqiy tafakkur turlaridan birortasi ham o'z muxoliflarini o'zlarining adolatli ekanligiga ishontirishga qodir emas. Nazariy jihatdan vaziyatdan chiqishning bir yo'li mavjud: boshqa

nuqtayi nazarlar bilan muloqotda o'z pozitsiyasini doimiy ravishda asoslab borish zarur.

Yuqorida keltirilganlar shundan dalolat beradiki, zamonaviy epistemologik noaniqlik sharoitida huquqni umumiy nazariy tushunishning roli keskin oshib bormoqda. Aynan huquq nazariyasi, shu jumladan tarmoq va maxsus huquqiy fanlar nazariyasi butun yurisprudensiya metodologiyasida mulohaza yuritish funksiyasini o'z zimmasiga olishga majburdir. Shuning uchun uning tarkibiga yuridik shakl nazariyasi, dalillar nazariyasi, yuridik texnika va boshqalar kabi fanlararo muammolarni qamrab olishi kerak. Faqat shu tarzda huquqning nazariy tadqiqotlari o'zining ontologik (huquqni asoslash) va metodologik (ilmiy tadqiqot usullarini ishlab chiqish va qonunni amalda qo'llash) funksiyasini amalga oshiradi.

Yurisprudensiyaning postklassik metodologiyasining noaniqlik va bir-birini to'ldiruvchi tamoyillarini shakllantirish mumkin. Kvant fizikasi prinsipidan kelib chiqqan holda noaniqlik postulati dunyoning potensial bitmas-tuganmasligi va inson ongining cheklanganligi sababli bizning bilimlarimiz to'liqsizligini tasdiqlaydi. Demak, har qanday ozmi-ko'pmi murakkab ijtimoiy hodisa yoki jarayonning (shubhasiz, huquq mansub bo'lgan) xatti-harakatlarini to'liq tavsiflash, tushuntirish va hatto undan ham ko'proq prognoz qilishning iloji yo'qligi aniq.

Bir-birini to'ldirish prinsipi obyektga yagona imtiyozli nuqtayi nazarning yo'qligini va obyektning uni qurish va idrok etishning foydalanilgan uslubiga bog'liqligini tasdiqlaydi. Demak, biz metodologiyaning huquq ontologiyasidan ustuvorligi yoki kuzatuvchi nuqtayi nazaridan huquqiy haqiqatning bog'liqligi va obyekt (huquqiy haqiqat)ni aniqlash uslublari to'g'risida qabul qilingan usullar asosida xulosa chiqarishimiz mumkin. Bir-birini to'ldiruvchi prinsip bir vaqtning o'zida o'lchovlarning tugallanmasligini va natijada, huquqiy fikrlash turlarining ko'pligini tasdiqlaydi. "Postklassika"ning kirib kelishi lingvistik "burilish" bilan bog'liq bo'lib, uni barcha ijtimoiy (va huquqiy) hodisalarning belgi-ramziy vositachiligi prinsipi deb atash mumkin. Har qanday harakat, moddiy dunyoning predmeti, insonning o'zi ijtimoiy hodisaga aylanadi, faqat belgi-ramziy shakllargina belgili va mazmunli bo'ladi. Til (aniqrog'i,

tildan foydalanuvchi) nominatsiya aktlari bilan belgilaydi, ijtimoiy vaziyatlarni tasniflaydi va turkumlaydi, ularning ba'zilarini – eng ahamiyatli bo'lib tuyuladiganlarini huquqiyga aylantiradi. Shunday qilib, huquqiy haqiqatni qurish va takrorlash imo-belgilar yordamida yuzaga keladi, ularning eng muhimi tildir.

Tarixiy va ijtimoiy-madaniy shartlilik yoki huquqning nisbiyligi, klassik huquqiy fikrlashga xos bo'lgan universallikning o'rnini bosuvchi, ijtimoiy hodisalar (siyosat, iqtisod, madaniyat va boshqalar) bilan ifodalanadigan va inson amaliyoti bilan qayta ishlab chiqarilgan nisbiylikni nazarda tutadi. Huquqiy madaniyat yordamida jamiyat huquqning mazmuni va shakllarini belgilaydi. Bir vaqtning o'zida, bu uning funksional ahamiyatiga oid bo'lgan huquqning universalligini inkor etmaydi.

Obyektiv haqiqatni bilish imkoniyatini inkor etish dunyo postklassik manzarasining va shunga muvofiq ravishda epistemologiya (ilmiy bilim, fan)ning tamoyillaridan biridir. U, avvalambor, subyekt-subyektning o'zaro ta'siri va madaniyatlararo aloqasiga kiritilgan obyekt haqidagi bilimlarning nisbiyligini nazarda tutadi. Obyekt haqidagi bilim har doim to'liqsiz, ustun bo'lgan qadriyatlar, mafkura, ilmiy an'analar va boshqalar bilan cheklangan bo'lib, u nisbiy xarakterga egadir.

Bularning barchasi yuridik bilimga ham tegishli bo'lib, postklassik epistemologiya nuqtayi nazaridan, ijtimoiy gumanitar bilim muhitida nisbiy avtonom xususiyatga ega va ijtimoiy madaniy kontekst (birinchi navbatda, hukmron huquqiy fikrlash turlari), hukmron dunyo manzarasi va dunyoqarash bilan belgilanadi.

Yuridik fan – bu mazmuni ijtimoiy falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'liqlik bo'lgan, nisbiy avtonomiyaga ega bo'lgan “xususiy ijtimoiy nazariya”. Agar huquq haqidagi bilimlar nisbiy (ijtimoiy jihatdan shartli) bo'lsa, unda postklassik nuqtayi nazardan, Gegelning tezi, ya'ni huquq jamiyatning bir bo'laki ekanligi bilan asoslanadi. Yuqoridagilar bilan bog'liq holda qonunning nisbiylik ontologik tamoyilini shakllantirish mumkin: **huquq** – bu boshqa ijtimoiy hodisalar hamda jamiyat bilan o'zaro munosabatga kirishuvchi ijtimoiy hodisa. Shundan kelib chiqqan holda G. Kel'zenning quyidagi iborasini misol qilish mumkin: “sof huquqiy tizim” bo'lmaganidek,

“sof huquqiy hodisalar” ham mavjud emas. Qonun, har qanday ijtimoiy institut singari, garchi uning yagona va bir xil referentiga ega bo‘lmasa ham, u ko‘p qirrali, ko‘p o‘lchovli, ijtimoiy dunyoda ijtimoiy (individual ravishda ichki) g‘oyalar vositachiligi shaklida mavjud. Ushbu o‘zaro munosabatlarda psixika (aqliy hodisalar), madaniyat, til, ko‘pincha, iqtisod, siyosat va boshqalar doimo birga yashaydi, masalan, oldi-sotdi shartnomasida, transportda yoki saylov uchastkasida ovoz berishda, hujjatlarni rasmiylashtirishda shikoyat va boshqalarda yuridik holatni tahliliy usulda ajratib qarash mumkin. Shunday qilib, bir vaqtning o‘zida psixik, iqtisodiy, siyosiy, keng ma‘noda ijtimoiy-madaniy bo‘lmaydigan huquqiy hodisa (qonun, individual akt, huquqiy munosabat)lar mavjud emas.

Yuqorida keltirilgan fikrlar huquqning nisbiyligi o‘zboshimchalik va anarxiya degan xulosani bermaydi. Ta‘kidlab o‘tilganidek, huquqning nisbiyligi – bu huquqning jamiyat bilan bog‘liqligi. Huquq muallif tomonidan ishlab chiqilgan dialogning sotsiologiyasi nuqtayi nazaridan, boshqa har qanday ijtimoiy institut singari, ijtimoiy funksiyani bajaradi: u jamiyatning normal faoliyatini ta‘minlaydi (hech bo‘lmaganda, o‘zini saqlab qolish, eng ko‘pi bilan farovonlikni ta‘minlaydi). Huquq buni eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish yordamida amalga oshiradi, jumladan, **iqtisodiyot** – moddiy boyliklarni ishlab chiqarish va taqsimlash; **siyosat** – siyosiy qarorlarni qabul qilish bilan va hokazo. Huquqning mohiyati, minimum universalligi shundan iboratdir. Nima uchun minimum? Chunki mazmunan – bu turli xil tarixiy davrlarda va turli madaniyatlar, sivilizatsiyalarda mazmun bilan to‘ldirilgan “ochiq mavhumlik”. Huquqning o‘ziga xos mazmuni tarixiy davr va madaniyat, sivilizatsion munosabatlarda aniq belgilanadi. Huquqning (aniqrog‘i, qonunchilikning) nisbiyligi universal moddiy mezonlarni shakllantirishga imkon bermaydi, masalan, jinoiy-huquqiy taqiqlar. Jinoyatchilik nisbiy tushuncha, odatiy (“shartnomaviy” – qonun chiqaruvchilarning “kelishuvi”ga bog‘liq), ular faqat individual ijtimoiy haqiqatlarni qisman aks ettiradigan ijtimoiy qurilmalardir: ba‘zi odamlar boshqalarning joniga qasd qiladi, kimdir boshqalarning narsalariga ega bo‘lib oladi, kimdir boshqalarni aldaydi va hokazo. Lekin shu mazmundagi harakatlar

ba'zida jinoyat deb tan olinmasligi mumkin: urushda dushmanni o'ldirish, hukm chiqarib o'ldirish (o'lim jazosi), sud qarori bilan o'zgalarning narsalarini egallab olish, o'z fuqarolarini davlat tomonidan aldash va boshqalar. Taniqli kriminologning g'oyalari asoslilikini tan olgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, jinoy taqiqsiz, masalan, qotillikni taqiqlamasdan turib hech bir jamiyat mavjud bo'la olmaydi. Har qanday jamiyatda uning ko'payishiga asoslar mavjud. Ularni aniqlash muammosi huquq nazariyasi uchun eng dolzarb masalalardan biridir. Bugungi kunda ularni tushuntirishning universal mezonlarini shakllantirish imkonsizdir. Ammo bu ularning mavjud emasligini anglatmaydi. Ularni aniqlash uchun ushbu jamiyatni sotsiologik va huquqiy jihatdan o'rganish, shu jumladan "sifatli usullar" bilan, keng tarqalgan, qayta ishlatilishi mumkin bo'lgan va ijobiy baholangan me'yor (qoida)lar yordamida aniqlash zarur.

Amaliy burilish yuridik haqiqatni takrorlaydigan (an'anaviy va innovatsion) huquqiy amaliyotlarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Aynan amaliyot yuridik dogma tarkibini shakllantiradi va huquqiy institutlashtirish mexanizmini ko'rsatishga imkon beradi. Huquqiy amaliyotda shaxsiy ehtiyoj (qiziqish, maqsad)larning institutlar talablari asosida kesishuvi sodir bo'ladi. Huquqiy madaniyat insonning huquq subyekti sifatida ijtimoiylashuvini amalga oshiradi va uni huquq tizimini takror ishlab chiqarish mexanizmiga kiritadi. Shunday qilib, amaliy burilish huquqning statistik mohiyati o'rniga dinamik va protsessuallikka qaratiladi. Huquqshunoslikka nisbatan amaliy burilishning mohiyati shundan iboratki, huquq faqatgina (uning ramziy ifodasi) amalda bo'lgan taqdirdagina mavjud bo'ladi, ya'ni huquqiy maqomda bo'lgan odamlar amaliyotiga joriy etiladi.

Huquq sotsiologiyasini huquqshunoslik amaliyoti bilan bog'lashga imkon beradigan yanada muhim vazifa – bu qonunlarning amal qilishini namoyish etish. Bu nimani anglatadi? Dogmatik ma'noda – yuridik harakat, ya'ni normativ-huquqiy hujjatning kuchga kirishi. Sotsiologik ma'noda – bu dunyoqarashni huquq tamoyillariga, huquqiy konstruksiyalarga, huquq normalarini tashqi ifodalash shakllari tizimiga, amaliy faoliyatning ustun uslublariga, ommaviy

amaliyotlar o'tadigan urf-odat va odatlarga aylantirish bo'yicha ko'p bosqichli faoliyat.

Postklassik metodologiyaning kvintessensiyasi huquqning dialoglik tamoyilidir. **Dialog** – bu ijtimoiylikning mazmuni, chunki u vositachilik, ijtimoiy (va huquqiy) voqelikning yuqoridagi fikrlari (ontologik ma'noda tamoyillari)ni to'ldiruvchidir. Dialog ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan pozitsiyani qabul qilish sifatida huquqiy institutlar va me'yorlarni qonuniylashtiradi, mazmunini shakllantiradi, chunki u jamiyat talablarini (ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan boshqa maqomi orqali) shaxsiy xohish va ehtiyojlar bilan o'zaro bog'laydi. Dialog – bu men-sen munosabati, uning ortida u doim yashirin bo'lib turadi, bu ikki shaxsning noyob uchrashuvi bo'lib, u tiplangan shaxssiz aloqaga, so'ngra keyingi haqiqiy o'zaro munosabatlarga aylanadi. Bizning atrofimizdagi dunyoda, aslida, yolg'iz odamlar va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar mavjud. Biroq tafakkurni tejash zarurati tufayli konkret hayotiy vaziyatlar, shuningdek ularning ishtirokchilari odamlarning ongi tomonidan statik shakllarga tanish, odatiy, o'zaro ta'sirlar ostida obyektivlashtiriladi (yurisprudensiyada buning uchun maxsus atama mavjud – malakali). Ushbu obyektivlashtirish tufayli ular g'ayritabiiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Shu bilan birga, odamlar bunday vaziyatlarda o'zini xuddi o'sha holatga tushganda nima bo'lishini tasavvur qilishadi. Natijada, ijtimoiy voqelik ikki baravarga ko'payadi: haqiqiy o'zaro ta'sirlar davomida, masalan, shaxsiylashtirilmagan subyektlarning huquqiy holatlarida ifodalangan ijtimoiy rollar "quriladi". Ularning miqdori va mazmuni nuqtayi nazaridan ochiq bo'lgan huquqning postklassik metodologiyasining taklif qilingan tamoyillari yuridik fanning obyekti va predmetini belgilaydi.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Metod, metodika, metodologiya tushunchalariga izoh bering.
2. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi necha turga bo'linadi?
3. Yuridik fandagi asosiy metodologik paradigmalardan nimalardan iborat?
4. Yuridik fandagi zamonaviy tendensiyalar haqida nimalarni bilasiz?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedshayeva M. Davlat va huquq rivojining hozirgi zamon tendensiyalari. – T.: TDYU, 2019. – 235 b.
2. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 23–30.
3. Шаханов В.В. Правовые парадигмы // автореферат диссер. на соис. уч. степ. канд. юрид. наук. – Владимир: Россия, 2005. – 28 с.
4. Сырых В. История и методология юридической науки: учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – 91–125 с.
5. Nirmal B., Singh R., Nirmal A. (2019). Legal research and methodology. Perspectives, Process and Practice. Satyam Law International, – New Delhi: – P. 88–111.
6. Bast C., Margie A. (2012). Hawkins Foundations of Legal Research and Writing. 5th Edition. Delmar Cengage Learning, – USA. – P. 624.

III. ILMIY TADQIQOT MAVZUSINI TANLASH

Reja:

1. Muammo va ilmiy tadqiqot mavzusining ahamiyati.
2. Huquqshunoslik bo'yicha magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash xususiyatlari.
3. Ilmiy tadqiqotni rejalashtirish.

***Tayanch tushunchalar:** muammo, ilmiy muammo, ilmiy mavzu, mavzuning dolzarbligi, ilmiy yangiligi, maqsadni belgilash, vazifalarni belgilash, magistr, magistrlik dissertatsiyasi, individual (shaxsiy) reja, gipoteza.*

1. Muammo va ilmiy tadqiqot mavzusining ahamiyati

Ilmiy tadqiqotlar bilishning ilmiy tamoyillari yordamida konkret obyektни o'rganish maqsadida olib boriladi. Ushbu sohada ilmiy yo'nalish, ilmiy muammo va ilmiy mavzu kabi tushunchalar mavjud.

Ilmiy tadqiqot ishlariga kirishishdan oldin uning metodlarini, shakllarini, vositalarini to'g'ri tanlab olish va metodikani ilmiy asoslash lozim. Ilmiy tadqiqotlar muammoni yuzaga chiqarish, mavzuni tanlash va ma'lum bo'lgan ma'lumotlarning obyektiv tahlili uchun axborotni izlashdan boshlanadi. Axborotni izlashdan so'ng ilmiy izlanishlarga o'tiladi, ya'ni ilmiy ijodga kirishiladi. Bunda shaxsning evristik faolligi yangi nazariyani yaratishga olib keladi.

Ilmiy tadqiqot – fanning mavjudlik shakli. Fanning rivojlanishi dalillarni yig'ish, o'rganish hamda tizimlashtirish, mantiqan ilmiy qonunni yaratish maqsadida ayrim va alohida qonuniyatlarni umumlashtrish, shuningdek ochib berishdan boshlanadi. Bilishning alohida pog'onalari dialektikasi tadqiqot faoliyatining turli shakllarini taxmin qiladi. Ular esa shartli ravishda axborotli va ilmiy izlanishlarga bo'linadi. Ushbu shakllarga ilmiy bilishning ikki

darajasi, ya'ni empirik va nazariy darajasi mos keladi. Empirik daraja bosqichida ma'lumotlar to'planadi, nazariy daraja bosqichida ular ilmiy nazariyaga sintez qilinadi.

Ilmiy yo'nalish deb, fanning muayyan tarmog'ida jamoaviy tarzda bajariladigan yirik fundamental, nazariy va amaliy masalalarni hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot sohasiga aytiladi. Ilmiy yo'nalish kompleks muammolar, mavzular va masalalar kabi tizilmaviy birliklarga ega.

Ilmiy bilish muammoni hal qilish bilan bog'liqdir. Muammolarning bo'lmasligi tadqiqotlarning to'xtab qolishi va fanning bir joyda qotib qolishiga olib kelgan bo'lar edi.

Muammo deb, tadqiq etishni talab etadigan murakkab ilmiy masalaga aytiladi. Muammo eski bilimlar bilan empirik va nazariy tadqiqotlar asosida topilgan yangi bilimlar orasida ziddiyat paydo bo'lganda vujudga keladi, ya'ni u muammoviy vaziyatning natijasidir.

Kompleks muammolar deb, bir ilmiy yo'nalishdagi bir qancha yirik masalalarni o'z ichiga oluvchi muammolar majmuasiga aytiladi.

Ilmiy mavzu deb, tadqiq etishni talab qiluvchi muammolarning muayyan sohasini qamrab oluvchi ilmiy masalaga aytiladi. U muammoning aniq bir sohasiga qarashli ancha mayda ilmiy masalalarga asoslanadi, unda qo'yilgan masalani hal etishda muayyan tadqiqot vazifasi yechiladi. Masalan, yangi materialni yoki yangi konstruksiyani yaratish, aniq mahsulot ishlab chiqarish uchun ilg'or texnologiyani ishlab chiqish va hokazo.

Ilmiy muammo va mavzuni tanlash murakkab masaladir. U bir nechta bosqichda o'z yechimini topadi. Muammoviy vaziyatdan kelib chiqqan holda muammo ta'riflanadi va kutilayotgan natija belgilanadi. Muammoning dolzarbligi, uning fan va texnikani rivojlantirishdagi ahamiyati aniqlanadi. Muammoning strukturasi tuzilib, undagi mavzular, kichik mavzular, masalalar va ular orasidagi bog'lanish aniqlanadi. Natijada, muammo daraxti yasaladi. Shundan so'ng, tadqiqotchi ilmiy mavzuni tanlashga kirishadi.

Ilmiy mavzuga quyidagi talablar qo'yiladi:

1) mavzu dolzarb bo'lishi va hozirgi paytda tadqiq etishni talab qilishi lozim. Ma'lumki, tadqiqotlar **fundamental** va **amaliy** xarakterda bo'lishi mumkin:

- fundamental tadqiqotlarning dolzarbligini aniqlash mezoni mavjud emas, chunki ularning natijasi kelgusida bo'lishi mumkin. Shuning uchun fundamental mavzularning dolzarbligi haqidagi fikrlarni yirik olimlar yoki ilmiy jamoa belgilab beradi;

- amaliy tadqiqotlarning dolzarbligi ishlab chiqarishning muayyan tarmog'ini rivojlanish darajasi va iqtisodiy samaradorlik talablariga ko'ra belgilanadi;

2) mavzu yangi ilmiy masalani yechishga qaratilgan bo'lib, unda, albatta, ilmiy yangilik bo'lishi kerak;

3) iqtisodiy samaradorlik va ahamiyatlilik darajasi. Bunda amaliy tadqiqotlar uchun taxminiy iqtisodiy samaradorlikning miqdori aniqlanadi, fundamental tadqiqotlar uchun esa ushbu mezon ahamiyatlilik mezoni bilan almashtiriladi;

4) mavzu jamoa bajarayotgan ilmiy yo'nalishga mos tushishi kerak, shundagina ilmiy jamoa malakasi va vakolatidan to'liq ravishda foydalanish imkoniyati tug'iladi, uning sifatli va yuqori nazariy darajada bajarilishi uchun zamin yaratiladi, bajarilish muddati kamayadi;

5) joriy etilish mavzuning muhim tavsifi hisoblanadi, mavzu tanlashda reja asosida muddatda tugatish va joriy etilish imkoniyatlari belgilab olinishi kerak. Buning uchun tadqiqotchi ishlab chiqarishning shu kungi holati va kelgusidagi talablaridan xabardor bo'lishi kerak;

6) mavzuni tanlash jarayonida mamlakatimiz va xorijiy davlatlardagi adabiyot manbalarini o'rganish, ya'ni axborot izlash vazifasi ham bajariladi.

Keyingi yillarda mavzuni tanlashda **eksperiment baholash** usuli keng qo'llanilmoqda. Bu usul bo'yicha rejalashtirilayotgan mavzu mutaxassis-ekspertlar tomonidan baholanadi. Har bir ekspert mavzuni tegishli talablar asosida baholaydi, bunda eng ko'p ball to'plagan mavzu maqbul deb topiladi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, magistrlik dissertatsiyasi mavzusini to'g'ri tanlash - bu uning yarim muvaffaqiyatini ta'minlash bilan barobar. Mavzuni tanlashda tanlangan bilim sohasidagi umumiy tajribani, ilmiy tadqiqot olib borishdagi tajribani, o'z ijodiy g'oyalarning mavjudligini, ilmiy ma'ruzalarni taqdim etish tajribasini, chet tillarini bilish darajasini ham hisobga olish muhimdir.

Mavzuni tanlashda, uni chuqurroq ishlab chiqish uchun nisbatan tor rejadagi vazifani bajarish maqsadga muvofiqdir. Magistratura talabasi dissertatsiya mavzusini himoya qilingan dissertatsiyalar kataloglarini ko'zdan kechirish va kafedrada amalga oshirilgan dissertatsiyalar bilan tanishish orqali tanlashi mumkin. Shu bilan birga, yuridik fanning bitta sohasidagi tadqiqot mavzularini o'rganish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Ilmiy bilimlarning bir-biriga yaqin, chegaradosh sohalaridagi so'nggi tadqiqot natijalari bilan tanishish, bilimlar tutashgan joyda yangi va ba'zan kutilmagan yechimlarni topish mumkinligini yodda tutish maqsadga muvofiqdir.

Mavzuni tanlashda muhim yordam maxsus tahliliy sharhlar va maxsus davriy nashrlardagi maqolalar bilan tanishish, shuningdek amaliyot davomida mutaxassis-amaliyotchilar bilan suhbatlar va maslahatlashuvlar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda huquqiy tartibga solishning hali nazariy jihatdan o'rganilmagan muhim masalalarini aniqlash, ziddiyatga ega masalalar yechimini topish mumkin. Mavzuni shakllantirish bir vaqtning o'zida muammoni aniqlashtirish va muvofiqlashtirish (davriy chegarani aniqlash)ning ma'lum bir bosqichini belgilaydi. Mavzuni shakllantirishda tadqiqot obykti, tadqiqot predmeti va predmetni qayta shakllantirish vositasini aniq belgilab olish zarur.

Magistrlik dissertatsiyasi mavzusi quyidagilar bo'lishi mumkin: magistrlik dissertatsiyalari uchun kafedra tomonidan taklif qilingan va magistrant talaba tomonidan tanlangan mavzu; magistraturada o'qish jarayonida olib borilgan tadqiqotlarning davomi bo'lgan mavzu; talabaning ilmiy rahbar bilan suhbatlari jarayonida shakllantirilgan mavzu; tadqiqot muallifi tomonidan uning ilmiy va amaliy qiziqishini hisobga olgan holda mustaqil ravishda taklif qilingan mavzu.

Tanlangan (shakllantirilgan) mavzu faqatgina ilmiy rahbarlikning ta'minlanishi sharti bilan tasdiqlanadi. Magistratura talabasiga dissertatsiya mavzusini tanlash hamda ilmiy rahbarning birlashtirilishi tegishli kafedrada muvofiqlashtiriladi va universitet rektori buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi.

Talaba ilmiy rahbar bilan birgalikda magistrlik dissertatsiyasini tayyorlashning reja-jadvalini tuzadi. Ushbu reja-jadvalda magistratura talabasining amaliyoti natijalari ham aks ettirilishi

zarur. Xususan, bunday jadvalning mazmuni quyidagi talablarni o‘z ichiga olishi lozim:

a) monografik adabiyotlarni, ish mavzusiga oid ilmiy maqolalarni, qonunchilik va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni tanlash va asosiy manbalar bibliografiyasini tuzish;

b) tadqiqot konsepsiyasini tayyorlash;

d) dissertatsiya rejasini tuzish va ilmiy rahbar bilan kelishish;

e) to‘plangan materialni tizimlashtirish va tahlil qilish;

f) magistrlik dissertatsiyasining qo‘lyozmasini yozish va ilmiy rahbarga taqdim etish (boblar bo‘yicha alohida yoki to‘liq);

g) ilmiy rahbarning eslatmalari asosida qo‘lyozmani qayta ko‘rib chiqish (qayta ishlash), himoya qilish uchun taqdim etilgan qoidalarni muvofiqlashtirish, shuningdek o‘rganish natijalari bo‘yicha xulosalar va takliflar;

h) dissertatsiyani dastlabki muhokama uchun kafedraga taqdim etish;

i) qo‘lyozmani jildlash ustaxonasiga topshirish;

j) himoyada namoyish etiladigan taqdimotning tezislarini va ilmiy rahbarning xulosasi hamda taqrizchining taqrizida bildirilgan fikrlarga javoblarni tayyorlash.

Mavzuni tanlagan holda talaba taklif qilingan g‘oyaning mohiyati nimada ekanligini, muammoning yangiligi va dolzarbligini, uning nazariy yangiligi va amaliy ahamiyatini tushunishi kerak. Bu tanlangan mavzuga yakuniy baho berish va so‘nggi to‘xtamga kelish imkonini beradi. Ilmiy yangilik dissertatsiyaning o‘ziga ham tegishli bo‘lib, muallifga qo‘lga kiritilgan natijalar va o‘tkazilgan tadqiqotga nisbatan “birinchi marotaba” tushunchasini qo‘llash huquqini beradi. “Birinchi marotaba” atamasi fanda bunday natijalarning chop etilishidan oldin mavjud bo‘lmaganligini anglatadi. Birinchi marotaba ilmiy bilimlarning u yoki bu sohasida ilgari tadqiq etilmagan yangi mavzular bo‘yicha tadqiqotlar olib borilishi mumkin.

2. Huquqshunoslik bo‘yicha magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash xususiyatlari

Magistrlik dissertatsiyasi – magistratura ta‘limi jarayonida magistratura talabasi tomonidan mutaxassislik bo‘yicha tanlangan

dolzarb mavzuda normativ-huquqiy baza, ilmiy tadqiqot ishlari, huquqni qo'llash amaliyotining tanqidiy tahliliga asoslangan, shuningdek yurisprudensiyaning zamonaviy tendensiyalarini o'z ichiga olgan xorijiy tajribani tahlil qilish asosida yoziladigan tadqiqot ishi².

Magistrlik dissertatsiyasi – bu chuqur bilim va uning professional vazifalarni hal etishga qaratilgan qobiliyatini namoyish etuvchi mualliflik ilmiy tadqiqot ishi. Ushbu ish magistrni tayyorlashdagi yakuniy jarayon hisoblanadi va talabanning yurisprudensiya sohasida mustaqil ravishda ilmiy izlanishlar olib borish qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi.

Uni amalga oshirishda tadqiqotning ta'lim muassasasi, tashkilot yoki korxonaga uchun amaliy foydalari hamda ilmiy ahamiyati hisobga olinadi. Bo'lajak magistr ilmiy va malakaviy ish bilan tezis o'rtasidagi tub farqlarni hisobga olishi kerak. Diplomni himoya qilish jarayonida talaba o'zining kasbiy muvofiqligini, intizomga oid bilimlarini, huquq sohasidagi keyingi faoliyatga tayyorligini ko'rsatishi kerak.

Dissertant oldiga boshqa vazifa qo'yilgan: o'zining ilmiy izlanishlarini olib borish va huquq sohasidagi dolzarb muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan natijalarni olish. Shunga asoslanib, yurisprudensiya bo'yicha dissertatsiya mavzusi tanlanadi.

Yurisprudensiya sohasidagi tadqiqotning ilmiy yangiligi, odatda, jamiyat hayotiy faoliyatining aniq sohasini huquqiy tartibga solish bilan bog'liq masalalarning ilmiy-nazariy tahliliga kompleks yondashuvdan iborat bo'ladi.

Ilmiy yangilikka ega dissertatsiya tadqiqoti nafaqat uzoq vaqt davomida ma'lum bir hodisa (jarayon) to'g'risida to'plangan barcha huquqiy bilimlarning sintezini ifodalashi, balki dissertantning ushbu sohada huquqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida xulosalarini ham o'z ichiga olishi kerak. Himoyaga olib chiqilayotgan nazariy qoidalar, amaliy xulosalar, taklif va tavsiyalarga, ilmiy yangilik mezoniga mos kelishi zarur.

Tanlangan mavzuning **dolzarbligini** baholashda bu kabi ish ilgari amalga oshirilmaganligiga ishonch hosil qilish asosiy rol o'ynaydi.

² Тошкент давлат юридик университети ректорининг 2019 йил 5 декабрдаги 08-649-сон буйруғи билан тасдиқланган "Тошкент давлат юридик университети магистратура тўғрисидаги" Низом.

Tanlangan mavzuning **amaliy ahamiyatini** baholash esa ilmiy tadqiqot qanday xarakterga ega ekanligini ifodalashdan kelib chiqadi.

Magistrlik dissertatsiyasining amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'lishi mumkin: tadqiqotning asosiy natijalarini ilmiy maqolalarda nashr etishda; tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish to'g'risidagi hujjatlar mavjud bo'lganda; ilmiy tadqiqot natijalarini amaliy anjuman va simpoziumlarda sinovdan o'tkazilganda; ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida ilmiy ishlanmalardan foydalanishda; milliy iqtisodiyotning u yoki bu sohasini rivojlantirishning davlat va mintaqaviy dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etishda; tadqiqot natijalaridan normativ-huquqiy hujjatlar va uslubiy hujjatlarni tayyorlashda foydalanishda.

Dissertatsiya yozish va ilmiy ma'lumotlarni to'plash uchun tayyorgarlik davrida individual reja tuzish alohida ahamiyatga ega. Magistraturada individual o'quv rejasini tuzish bilan magistr talaba va uning rahbarining birgalikdagi faoliyati boshlanadi. Bunday reja magistratura talabasining mo'ljallangan ilmiy ixtisosligini, magistrni o'qitish mazmunini, hajmini, muddatlarini va uning attestatsiya shakllarini belgilaydigan asosiy hujjatdir. Shuningdek, unda alohida ishchi reja asosida amalga oshiriladigan dissertatsiya mavzusi ifodalanadi.

Tadqiqotchining individual rejasini tuzish bilan bog'liq ishlar maxsus shaklni to'ldirish bilan yakunlanadi. Kelajakda ilmiy rahbar mavzu bo'yicha kerakli adabiyotlarni, ma'lumotnomalarni, statistik va arxiv materiallarini va boshqa manbalarni tavsiya qilib boradi; tizimli, rejali suhbatlar va konsultatsiyalar o'tkazadi; tugallangan dissertatsiya mazmunini baholaydi; magistrlik dissertatsiyasini himoya qilish uchun taqdim etishga rozilik beradi.

Shunday qilib, ilmiy rahbar ilmiy-uslubiy yordam beradi, ishning bajarilishini muntazam ravishda kuzatib boradi, ma'lum tuzatishlar kiritadi, qaror qabul qilishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida tavsiyalar beradi, shuningdek ishning tayyorligi to'g'risida xulosa beradi.

Ish reja ilmiy tadqiqotning mavzusini ishlab chiqish bilan boshlanadi. Dastlab, bunday g'oya asosiga faqat haqiqiy gipoteza joylanishi mumkin, ya'ni sezgi hamda oldindan ishlab chiqilgan variant (ya'ni oldindan

tushuntirish maqsadida biror narsa to'g'risidagi xabar) asosida. Ishning bunday shakllanishi keyingi barcha ishlarni tizimlashtirish va tartibga solish imkonini beradi. Dastlab, ish rejasi tadqiqot predmetiga umumiy tavsifni beradi. Biroq ishni boshlashdan oldingi asosiy vazifa o'zgarishsiz qolishi kerak.

Ish rejasi ketma-ket to'ldirib boriladigan shaklga ega. Odatda, bu ma'lum bir mavzuni o'rganishning ichki mantiqi bilan bog'langan ustunlar bilan tartibga solingan rubrikalar ro'yxatidan iboratdir. Bunday reja ishning dastlabki bosqichlarida qo'llaniladi, bu tadqiqotchiga o'rganilayotgan muammoni turli xil variantlarda tasvirlash imkonini beradi. Magistrant rejalashtirilgan ishning tartibini va mantiqiy ketma-ketligini tushunib olishi zarur. Tashkiliy ketma-ketlikda vazifalar imkoniyatga qarab amalga oshiriladi va ularni bajarish tartibi o'zgarishi mumkin, ammo ularning barchasi ma'lum bir ish muddati davomida bajarilishi sharti bilan o'zgartiriladi.

Mantiqiy ketma-ketlik muammoning mohiyatini ochib berishga qaratiladi. Birinchi bo'limni o'rganmaguncha, ikkinchisiga o'tish mumkin emas. Har qanday ishning asosiy jihati ushbu holatda e'tiborni nimaga qaratishdadir. Bu rejalashtirilgan vazifalar bo'yicha optimal yechimlarni topishga imkon beradi. Ushbu uslubiy yondashuv ilmiy tadqiqot strategiyasi va taktikasini hisobga olish zarurligiga olib keladi. Bu shuni anglatadiki, tadqiqotchi o'z ishida asosiy maqsadni belgilaydi, markaziy vazifani shakllantiradi, reja va g'oyani amalga oshirish uchun mavjud bo'lgan barcha zaxiralarni aniqlaydi, zarur harakat usullari va uslublarini tanlaydi, har bir operatsiyani bajarish uchun eng qulay vaqtni topadi.

Ijodiy izlanishlarda reja doimo dinamik, harakatchan xarakterga ega. Magistrlik dissertatsiyasini yozishga va ilmiy ma'lumotlarni to'plashga tayyorgarlik ko'rish dissertatsiya mavzusi bo'yicha nashr etilgan adabiyotlar bilan tanishish, g'oyani ishlab chiqishdan boshlanadi, ya'ni ilgari aytib o'tilganidek, taklif qilingan ilmiy tadqiqot g'oyasi dissertatsiya mavzusi va ish rejasida o'z ifodasini topgan bo'lishi lozim.

Ushbu yondashuv tanlangan mavzu bo'yicha manbalarni maqsadli izlashga va boshqa olimlarning nashr etilgan asarlaridagi materiallarni chuqurroq anglashga imkon beradi, chunki muammoning asosiy

masalalari deyarli har doim ilgari bajarilgan tadqiqotlarda belgilab qo'yilgan bo'ladi. Tarkibi dissertatsiya tadqiqotining mavzusi bilan bog'liq bo'lgan barcha turdagi normativ-huquqiy va ilmiy manbalarni qayta ko'rib chiqish zarur bo'ladi. Bularga turli xil mahalliy va xorijiy nashrlarda chop etilgan materiallar, nashr etilmagan hujjatlar (tadqiqot ma'ruzalari, dissertatsiyalar, saqlangan qo'lyozmalar, mutaxassislarning xorijiy xizmat safarlaridagi hisobotlari, chet tillaridagi materiallar), rasmiy materiallar kiradi.

Mavzuni o'rganishni me'yoriy-huquqiy hujjatlar, huquqni muhofaza qilish amaliyoti, shuningdek axborot nashrlari bilan tanishishdan boshlash maqsadga muvofiqdir, ularning maqsadi nashrlar va nashrlarning mazmuni haqida dolzarb ma'lumotlarni taqdim etishdir. Bibliografik nashrlarda tartibga solingan bibliografik tavsiflar to'plami mavjud bo'lib, ular mutaxassislarni qiziqtirgan mavzular bo'yicha nashr etilgan masalalar yuzasidan xabardor qiladi. Bibliografik tavsif bu yerda ikkita maqsadga xizmat qiladi. Bir tomondan, u hujjatning paydo bo'lishi to'g'risida (**signal funksiyasi**) xabar beradi, boshqa tomondan, uni topish uchun kerakli ma'lumotlarni taqdim etadi (**manzil funksiyasi**). Bibliografik tavsiflar bibliografik ko'rsatkichlar va bibliografik ro'yxatlarni o'z ichiga oladi.

Referativ to'plamlar nashr etilmagan hujjatlar tezislarni o'z ichiga olgan davriy, doimiy yoki davriy bo'lmagan nashrlardir. Ular ilmiy-texnikaviy axborot va texnik-iqtisodiy tadqiqotlar markaziy soha institutlari tomonidan chop etiladi. Bunday nashrlar, odatda, tor mavzulardan iborat bo'ladi. Axborot olish uchun axborot nashrlari bilan bir qatorda, avtomatlashtirilgan axborot qidirish tizimlari, ma'lumotlar bazalaridan foydalanish zarur bo'ladi. Qidiruv ma'lumotlardan to'g'ridan to'g'ri foydalanish mumkin, lekin ko'pincha, ular ilmiy ish (monografiya, to'plam)lar va ilmiy ish uchun zarur bo'lgan boshqa nashrlar bo'lgan ma'lumotlarning asosiy manbalarini topish uchun ilk qadam (kalit) bo'lib xizmat qiladi.

3. Ilmiy tadqiqotni rejalashtirish

Ilmiy tadqiqot ishlarini rejalashtirish uni oqilona tashkil etish uchun muhimdir. Ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqot ishlarining

mavzulari bo'yicha ish dasturlari va ularni amalga oshirish jadvallari tuziladi. Monografiyalar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari va ma'ruzalarni tayyorlashda ushbu ishlar uchun rejalar ishlab chiqiladi.

Ish dasturi tadqiqotning umumiy konsepsiyasini uning maqsadlari va gipotezalariga muvofiq ravishda bayon qilishdir. Odatda, u ikki qismdan iborat: uslubiy va protsessual.

Uslubiy bo'lim quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- muammo yoki mavzuni shakllantirish;
- tadqiqot obyekti va predmetini aniqlash;
- tadqiqotning maqsadini aniqlash va tadqiqot maqsadlarini shakllantirish;
- asosiy tushunchalarni talqin qilish;
- ish gipotezalarini shakllantirish.

Muammo (mavzu)ni shakllantirish - bu yechimni talab etuvchi vazifani aniqlash. Muammolar ijtimoiy-ilmiy bo'ladi. Tadqiqot obyekti va predmetini aniqlashda **tadqiqot obyekti** ajratib olinadi. Bu ziddiyatni o'z ichiga olgan va muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan hodisa (jarayon)dir. **Tadqiqot predmeti** - o'rganiladigan obyektning amaliy va nazariy xususiyatlari.

Tadqiqotning maqsadlari va vazifalari keyingi bosqichda aniqlanadi. **Tadqiqot maqsadi** - bu uning yakuniy natijaga yo'naltirilganligi. **Tadqiqot vazifalari** - tadqiqot jarayonida hal etilishi zarur bo'lgan, yechilishi lozim bo'lgan masalalar.

Asosiy tushunchalarni talqin qilish - bu asosiy tushunchalarning ma'nosini izohlash, oydinlashtirish. Ma'lumki, tushunchalarning nazariy va empirik talqinlari mavjud. **Nazariy talqin** - bu boshqa tushunchalar bilan aloqalarini ochib berish orqali izohlanayotgan tushunchalarning muhim xususiyatlari va aloqalarini mantiqiy tahlil qilish. **Empirik talqin** - bu asosiy nazariy tushunchalarning empirik ma'nolarini aniqlash, ularni kuzatiladigan faktlar tiliga tarjima qilish. **Tushunchani empirik ravishda talqin qilish** - bu konsepsiya tarkibidagi ba'zi bir muhim xususiyatlarni aks ettiradigan va o'lchash mumkin bo'lgan ko'rsatkich (indikator, referent)ni topishni anglatadi.

So'ngra ish gipotezalari shakllantiriladi. **Gipoteza** (faraz) ilmiy taxmin sifatida qandaydir faktlarni, hodisa va jarayonlarni

tushuntirish maqsadida ilgari suriladi hamda tadqiqot vazifalarini samarali hal etishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqot dasturi bir yoki bir nechta farazlarga yo'naltirilgan bo'lishi mumkin. Quyidagi gipotezalar farqlanadi: tavsiflovchi, tushuntiruvchi va prognoz qiluvchi, asosiy va asosiy bo'lmagan, birlamchi va ikkilamchi, gipotezalar-asoslar va gipotezalar-natijalar.

Ish dasturining **protsessual bo'limiga** quyidagilar kiradi:

- asosiy tadqiqot rejasi;
- empirik materiallarni yig'ish va tahlil qilishning asosiy protseduralari bayoni.

Muayyan ilmiy tadqiqot obyekti haqidagi ma'lumotlarning hajmiga qarab shakllantiriladigan **asosiy reja** asosida amalga oshiriladi. Rejalar razvedka, analitik (tavsiflovchi) va eksperimental bo'ladi.

Razvedka xarakteridagi reja tadqiqot obyekti va predmeti to'g'risida aniq tushuncha bo'lmasa va ishchi farazni ilgari surish qiyin bo'lsa, qo'llaniladi. Bunday reja tuzishdan maqsad mavzu (muammo)ga oydinlik kiritish va farazni shakllantirishdir. Odatda, bu mavzu bo'yicha adabiyotlar juda kam bo'lganida yoki umuman bo'lmaganda qo'llaniladi.

Tavsiflovchi reja tadqiqot obyekti va predmetini ajratib ko'rsatish va tavsiflovchi gipotezani shakllantirish mumkin bo'lganda qo'llaniladi. Rejaning maqsadi tadqiqot obyektni tavsiflovchi faktlarni tasvirlash va farazni sinashdir.

Eksperimental reja eksperiment o'tkazishni nazarda tutadi. Bu ilmiy muammo va tushuntirish gipotezasi tuzilganda qo'llaniladi. **Reja maqsadi** o'rganilayotgan obyektidagi sabab va oqibat munosabatlarini aniqlashdir.

Dasturning protsessual qismida tanlangan *tadqiqot usullari asoslanadi*, ushbu usullarning tadqiqot maqsadlari, vazifalari va farazlari bilan aloqasi ko'rsatiladi.

Muayyan usulni tanlashda quyidagi talablar bajarilishi kerak:

- samarali, ya'ni belgilangan maqsadga erishishning va izlanishning talab qilinadigan darajasini ta'minlash;
- iqtisodiy, ya'ni tadqiqotchining vaqtini, kuchini va pulini tejashga imkon beradigan;

- oddiy, ya'ni tegishli malakaga ega tadqiqotchi uchun qulay;
- odamlar salomatligi va hayoti uchun xavfsiz;
- axloq va huquqiy normalar nuqtayi nazaridan maqbul;
- ilmiy, ya'ni mustahkam ilmiy asosga ega.

Magistrlik dissertatsiyasi rejasi kirish, asosiy qism (boblar va paragraflar (savollar)ga bo'lingan holda) va xulosadan iborat bo'lishi kerak. Bu oddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin. *Oddiy reja* asosiy savollar ro'yxatidan iborat bo'ladi. *Murakkab rejada* har bir bob paragraflarga bo'linadi. Ba'zan birlashtirilgan reja tuziladi, bu yerda ba'zi boblar paragraflarga bo'linadi, boshqalari esa qo'shimcha sarlavhasiz qoldiriladi.

Reja tuzayotganda quyidagilarga intilish zarur:

- savollar tanlangan mavzuga to'g'ri kelgan va undan tashqariga chiqmagan bo'lishi;
- mavzuga oid savollar mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirilgan bo'lishi;
- tadqiqotning asosiy jihatlarini aks ettiruvchi savollarni o'z ichiga olgan bo'lishi;
- mavzu har tomonlama o'rganilgan bo'lishi lozim.

Reja yakuniy emas va tadqiqot jarayonida o'zgarishi mumkin, chunki obyektни o'rganish va ilmiy masalani hal qilishning yangi jihatları vujudga kelish ehtimoli mavjud bo'ladi. Ilmiy tadqiqot ishlarining asosiy bosqichlarini o'quv rejasi (dasturi), kalendar davri, moddiy xarajatlarga muvofiq ravishda tartibga solish uchun ish rejasi (reja-jadval) tuziladi.

Talaba ishning mantiqiy ketma-ketligini shunday tashkil etishi kerakki, u belgilangan maqsadga erishishga va ilmiy muammoni o'z vaqtida hal qilishga olib kelsin. Ishning muhim jihati, ayni paytda diqqatni nimaga qaratish zarurligida bo'lib, shu bilan birga, tafsilotlarni ham e'tiborsiz qoldirmaslik kerak.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Tadqiqot mavzusini tanlash mexanizmlarini tushuntiring.
2. Magistrlik dissertatsiyasi tadqiqotning qaysi shakliga mansub va uni olib borish qanday rejalashtiriladi?

3. Huquqshunoslik bo'yicha magistrlik dissertatsiyalariga qanday xususiyatlar xos?
4. Tadqiqot maqsadi qanday aniqlanadi?
5. Ilmiy tadqiqot dasturi nima maqsadda tuziladi?
6. Ilmiy tadqiqot dasturining metodologik va metodik qismi qanday jihatlarni qamrab olishi kerak?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sherмухамедова N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 31–50.
2. Cohen M., Olson K. (2013). Legal Research in a Nutshell (Nutshells). 11th edition. West Academic Publishing, – USA: – P. 77–84.
3. Bhat P. (2019). Idea and Methods of Legal Research. Oxford University Press, – UK: – P. 48–66.
4. Яркова Е. История и методология юридической науки. Учебное пособие. – М.: Флинта, 2020. – 365 с.
5. Кузнецова О.А. Научная проблема и названия цивилистических исследований. Вестник пермского университета. Выпуск 4(22) 2013. 316–324.

IV. ILMIY MUAMMO, MUAMMOLI VAZIYAT, TADQIQOT GIPOTEZASI VA UNING TALABLARI

Reja:

1. Huquqiy sohada muammo, muammoli vaziyat va ilmiy muammo.
2. Muammoning qo'yilishi, uning shakllantirilishi.
3. Gipoteza talablari.
4. Tadqiqot natijalariga qo'yiladigan talablar.
5. Magistrlik dissertatsiyasini himoyaga tayyorlash va himoya jarayoni.

***Tayanich tushunchalar:** muammo, muammoli vaziyat, ilmiy muammo, muammoning qo'yilishi, gipoteza, dissertatsiya himoyasi, himoya jarayoni, tadqiqot konsepsiyasi, dissertatsiyani baholash.*

1. Huquqiy sohada muammo, muammoli vaziyat va ilmiy muammo

Muammo jamiyatni o'rganishga, bilimlarni rivojlantirishga, tajriba o'tkazishga va kuzatishga majbur qiladi. Garchi kuzatishlar natijasida biror hal etilishi lozim bo'lgan muammo ko'zga tashlanishi mumkin bo'lsa ham, ilm-fan kuzatuvlardan emas, balki muammolardan boshlanadi.

Tadqiqotchi ilmiy tadqiqotga kirishganida, u allaqachon nimani o'rganish zarurligi haqida biron-bir tasavvurga, tushunchaga ega bo'ladi. Tadqiqotchilar ishni biron-bir kishining yoki o'zlarining turli mazmundagi tushunchalari va qarashlaridan boshlash imkoniyatiga egadirlar. Olim oldida turgan ongli vazifa har doim qandaydir masalani, masalan, kutilmagan yoki ilgari tushuntirilmagan kuzatuvlarni tushuntirish orqali yechimini taklif eta oladigan nazariyani tuzishdir. Shu bilan birga, har bir qiziqarli

yangi nazariya yangi muammolarni, mavjud nazariyalar bilan kelishuv muammolarini, kuzatuv orqali yangi va ilgari tasavvur qilib bo'lmaydigan tekshiruvlarni o'tkazish bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Uning samaradorligi, asosan, uning o'zi keltirib chiqaradigan yangi muammolar bilan baholanadi. Nazariyaning ilmiy bilimlarning o'sishiga qo'shishi mumkin bo'lgan eng muhim hissasi u yaratadigan yangi muammolardan iborat. Shuning uchun biz fanni va bilimlarning o'sishini har doim muammolar bilan boshlanadigan, har doim chuqurlashib borayotgan muammolar bilan tugaydigan hamda yangi muammolarni ilgari surishi bilan ajralib turadigan jarayon sifatida qaraymiz.

Muammo – noaniqlik, qiyinchilik tug'diradigan, harakatga undaydigan va ortiqcha yoki mutaxassisning yetishmasligi bilan bog'liq bo'lgan holat, savol, obyekt, bilim, resurslar, qoidalar (tartib, algoritim, dastur), harakatlarni keltirib chiqaradi yoki cheklaydi.

Muammo – bu tadqiqotchi tabiatdan so'raydigan ritorik savol bo'lib, unga o'zi javob berishi lozim bo'ladi. Falsafiy talqinga ko'ra, **muammo** – bilimlarni rivojlantirish jarayonida obyektiv ravishda yuzaga keladigan savol yoki savollar to'plami, ularni hal qilish muhim amaliy yoki nazariy qiziqish uyg'otadi. "Muammoning mohiyati inson uchun shundan iboratki, tahlil qilish, baholash, g'oyani shakllantirish, tajriba yordamida tasdiqlash bilan javob topish (muammoni yechish) konsepsiyasini talab qiladi". Muammo, asosan, aniq yechimga ega bo'lmagan (noaniqlik darajasi) masaladir. Noaniqligi bilan muammo vazifadan farq qiladi. Muhokama obyekti bilan o'zaro bog'liq bo'lgan masalalar majmuyi muammo deb nomlanadi. Agar muammo g'oya, konsepsiya shaklida belgilangan bo'lsa, demak, uni hal qilishga qaratilgan vazifalarni shakllantirish mumkin bo'ladi. G'arb madaniyatida muammo hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa hisoblanadi.

Ilmiy muammo – bu bilimsizlik to'g'risidagi konsepsiyani shakllantirish. Muhokama obyekti qanchalik murakkab bo'lsa (tanlangan mavzu qanchalik murakkab bo'lsa), u shunchalik noaniq masalalarni o'zida mujassam etadi, ya'ni ilmiy tadqiqot muammosi tanlangan yo'nalishdagi ustuvorliklarni tasniflash va tartibga solishni o'zida mujassam etishi lozim.

Muammoning qo'yilishi har qanday tadqiqotning boshlanishidir. Muammolar dunyoning o'zgaruvchanligi va odamlarning ma'naviy faoliyati tufayli yuzaga keladi. **Ilmiy bilim muammosi** – bu hal etilishi kerak bo'lgan nazariy yoki faktik masaladir.

Olimlar ilmiy muammoni jamiyat tomonidan to'plangan bilimlarda mavjud bo'lmagan masala sifatida tushunadilar. Muammo hech qachon bitta masala bilan cheklanib qolmaydi. Bu markaziy savoldan (muammoning mohiyatini tashkil etadigan va ko'pincha, butun muammo bilan aniqlanadigan) hamda boshqa bir qator yordamchi savollardan iborat bo'lgan, javoblari aniqlanishi zarur bo'lgan butun bir tizimdir.

Ilmiy masalaning ilmiy muammodan farq qiladigan jihati savol tarkibidagi jummalarning turli mazmunda ekanligidir. Agar savolga kiritilgan bilimsizlik haqidagi bilim ilmiy tadqiqotlar natijasida noma'lum hodisa allaqachon ma'lum bo'lgan, o'rganilgan qonunga bo'ysunishi haqidagi bilimga aylansa, savol muammo sifatida baholanmaydi. Agar u yangi qonunni kashf qilish imkoniyati haqidagi taxmin bilan birlashtirilsa (yoki taxminni o'z ichiga oladigan bo'lsa), (amaliy fanlarda bu qonunlar to'g'risida ilgari olingan bilimlarni qo'llashning prinsipial yangi usulini kashf qilish imkoniyati haqidagi taxminlarga mos keladi), unda muammoni qo'yish imkoniyati paydo bo'ladi.

2. Muammoning qo'yilishi, uning shakllantirilishi

Muammoning mavjudligi yoki yo'qligi masalasi juda muhimdir, chunki mavjud bo'lmagan muammolarni hal qilish uchun juda katta kuch sarflanishi istisno emas, balki odatiy holdir. O'ylab topilgan muammolar muammoning dolzarbligini yashiradi. Shu bilan birga, muammoni yaxshi shakllantirish uning yechimining yarmiga teng bo'lishi mumkin.

Muammo barcha ishning asosidir. Shuning uchun muammoni aniq, to'g'ri shakllantirish lozim. U muammoli vaziyat, hal qilinmagan masala, nazariy yoki amaliy vazifa va boshqalar shaklida amalga oshirilishi mumkin.

Muammo bilim va bilimsizlik o'rtasidagi o'ziga xos chegaradir. U avvalgi bilimlar yetarli bo'lmaganda va yangisi hali rivojlangan shaklga o'tmaganda paydo bo'ladi. Agar muammo g'oya, konsepsiya shaklida aniqlangan va shakllangan bo'lsa, demak, siz uni hal qilish uchun vazifani belgilashni boshlashingiz mumkin bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlar muammosini shakllantirish, aslida, ilmiy ish maqsadining aniqlanishidir. Shuning uchun muammoni to'g'ri shakllantirish muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi. Muammoni to'g'ri qo'yish uchun tanlangan mavzu bo'yicha nimalar ishlab chiqilganligi, nimalar yaxshi rivojlanmaganligi va umuman, hech kim murojaat qilmagan masalalarni tushunish faqatgina mavjud adabiyotlarni o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.

Har qanday ilmiy tadqiqotlar yangi hodisalarni o'rganish jarayonida muayyan qiyinchiliklarni bartaraf etish, ilgari noma'lum bo'lgan faktlarni tushuntirish yoki ma'lum bo'lgan faktlarni tushuntirishning eski usullari to'liq emasligini ochish maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu qiyinchiliklar mavjud ilmiy bilimlar yangi bilim muammolarini hal qilish uchun yetarli bo'lmay qolganda, muammoli vaziyatlarda eng aniq ko'rinishda namoyon bo'ladi. Muammo har doim eski bilim allaqachon nomuvofiqligini namoyon etganda va yangi bilim hali rivojlangan shaklga o'tmaganida paydo bo'ladi.

Shunday qilib, **fandagi muammo** – bu hal qilinishi kerak bo'lgan bahsli vaziyat. Bu holat, ko'pincha, oldingi nazariy tushunchalar doirasiga aniq mos kelmaydigan yangi faktlarni aniqlash natijasida yuzaga keladi, ya'ni qachonki biron-bir nazariya yangi kashf etilgan faktlarni izohlay olmasa, fandagi muammo yuzaga keladi. Yangi muammolarni to'g'ri qo'yish va aniq shakllantirish, ko'pincha, ularning yechimidan kam emas. Aslini olganda, bu jarayon strategiyani va, xususan, ilmiy tadqiqot yo'nalishini belgilaydigan muammolarni tanlashdir. Ilmiy muammoni shakllantirish degani, asosiy narsani ikkilamchi darajadan ajratish qobiliyatini ko'rsatish, tadqiqot mavzusi haqida fanga allaqachon ma'lum bo'lgan va hali ham noma'lum bo'lgan jihatlarini topish demakdir.

Ilm-fanda muammoni shakllantirish – bu “defitsit”ni aniqlash, voqelikni tasvirlash yoki tushuntirish uchun ma'lumot

yetishmasligidir. Dunyo haqidagi bilimlarda “bo’sh joy”ni aniqlash qobiliyati tadqiqotchi iste’dodining asosiy jihatlaridan biridir. Shunday qilib, muammo yaratishning quyidagi bosqichlarini ajratish mumkin:

Birinchi bosqich voqelikni tasvirlash yoki tushuntirish uchun ma’lumot yetishmasligi bilan bog’liq. *Ikkinchi bosqich* kundalik til darajasiga o’tish bilan bog’liq bo’lib, u bir ilmiy sohadan (o’ziga xos terminologiya bilan) boshqasiga o’tishga imkon beradi. *Uchinchi bosqich* ma’lum bir fan tomonidan to’plangan obyektiv bilimlar miqdoriga bog’liq. Yaxshi muammoli bayonot ma’lumotlarning aniqligini mukammal va ravon ifodalaydi.

Har qanday ilmiy izlanish o’z mohiyatiga ko’ra, doimo muammoli bo’lib, hamisha turli xil sharoitlarda, bilimlarni rivojlantirishning sifat jihatidan yangi bosqichlarida hal qilinadigan va qayta tiklanadigan ketma-ket muammolar zanjirini ifodalaydi.

3. Gipoteza talablari

Muammoning bayoni gipotezani shakllantirishga olib keladi. Bilishning nazariy bosqichi gipotezadan boshlanadi. **Gipoteza** (yunoncha *asos, taxmin*) – bu ishlab chiqarish va fanning hozirgi holatida ishonchligini tekshirish va isbotlash mumkin bo’lmagan, ammo bu hodisalarni tushuntirib beradigan har qanday hodisalarning sababi haqidagi ehtimollik taxmini. Usiz ilmiy nazariya tushunarsiz bo’ladi, u kognitiv faoliyat usullaridan biridir.

Aniqligi gumon bo’lgan biron-bir taxmin tekshirish va dalilni talab etadi, buni ma’lum bir sabab ma’lum bir oqibatni keltirib chiqarishining bir nechta taxminiy misollarini keltirish orqali ko’rib chiqish mumkin. Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, **gipoteza** – bu ma’lumot va tushuntirish yetishmasligi sababli versiyani taxminiy tushuntirish.

Har bir taxmin gipoteza emas, balki faqat bilimga asoslangan taxmin deb ataladi, natijada bu taxmin ilgari suriladi. Shunday qilib, “gipoteza” so’zi ikki ma’noga ega: bilimning maxsus turi va bilimni rivojlantirishning maxsus jarayoni.

Gipoteza quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1) dolzarb, ya'ni u tayanadigan faktlarga aloqador bo'lishi darkor;
2) kuzatuv yoki tajriba ma'lumotlari bilan taqqoslaganda (tekshirib bo'lmaydigan gipotezalar bundan mustasno) empirik ravishda sinovga layoqatli bo'lishi lozim;

3) mavjud ilmiy bilimlarga muvofiq bo'lishi shart;

4) tushuntirish kuchiga ega, ya'ni uni tasdiqlovchi ma'lum miqdordagi faktlar va natijalar gipotezadan kelib chiqishi kerak. Ko'p sonli dalillar olingan gipoteza eng katta tushuntirish kuchiga ega bo'ladi;

5) sodda, ya'ni unda biron-bir o'zboshimchalik bilan ilgari surilgan taxminlar, subyektiv qatlamlar bo'lmasligi lozim.

Ta'riflovchi, tushuntiruvchi va taxminiy gipotezalar mavjud.

Ta'riflovchi gipoteza – bu obyektlarning muhim xususiyatlari, o'rganilayotgan obyektning ayrim elementlari o'rtasidagi aloqalarning tabiati haqidagi taxmin.

Taxminiy gipoteza prognozi gumon bo'lgan biron-bir tadqiqot obyektini rivojlantirish tendensiyalari haqida taxmindir.

Gipotezani qurishning asosiy bosqichlari:

1) **gipoteza qo'yish**. Oldinga qo'yilgan gipoteza aniq maqsadga muvofiq ravishda mantiqan to'g'ri kelishi, tadqiqot mavzusining dastlabki tavsifida keltirilgan ma'lumotlarga taalluqli bo'lishi, oldindan tushuntirish, sharh olgan va empirik tekshirish uchun imkoniyat yaratgan tushunchalarni o'z ichiga olishi kerak;

2) **gipotezani shakllantirish (ishlab chiqish)**. Oldinga qo'yilgan gipoteza to'g'ri va aniq shakllantirilishi kerak;

3) **Gipotezani sinovdan o'tkazish**. Keyingi tadqiqotning asosiy vazifasi – gipotezaning ishonchligini sinash. Tasdiqlangan gipotezalar nazariya va qonunga aylanadi va amalda bajarish uchun foydalaniladi. Gipotezalar shu tariqa muammoli vaziyatni o'rganish jarayonida oldinga yangi faraz va yangi yo'nalishlarni qo'yib tasdiqlanadi yoki o'chirib tashlanadi.

4. Tadqiqot natijalariga qo'yiladigan talablar

Tadqiqot konsepsiyasi uni amalga oshirishda eng muhim tarkibiy qism hisoblanadi. **Tadqiqot konsepsiyasi** – bu tadqiqotga

yondashuvni va uni o'tkazishni tashkil etishni belgilovchi uslubiy xarakterdagi asosiy qoidalar to'plami, ya'ni bu nafaqat tadqiqot obyekti va predmetini tushunish va tushuntirish bo'yicha nazariy qarashlar tizimi, balki dasturni amalga oshirishda harakatlar strategiyasini belgilaydigan umumiy tushuncha, tadqiqot rejasi.

Tadqiqot konsepsiyasi ancha umumlashtirilgan va mavhum, ammo baribir, katta amaliy ahamiyatga ega. Uning maqsadi konstruktiv, amaliy shakldagi nazariyani taqdim etish hisoblanadi. Shunday qilib, har qanday konsepsiya faqat ma'lum bir tizim, jarayon, hodisani o'rganishda amaliy bajarish uchun mumkin bo'lgan qoidalar, g'oyalari, qarashlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot konsepsiyasini ishlab chiqishda markaziy bo'g'in gipotezaning tavsifiga, yo'nalishlari va tadqiqot usullarining ta'rifiga tegishli. Konsepsiyani konkretlashtirish, qoida tariqasida, tadqiqot rejasida aks etadi. Shuni ta'kidlash kerakki, gipoteza va konsepsiyaning rivojlanishi har doim ham zarur element emas. Ba'zi tadqiqotlar ushbu tarkibiy qismlarsiz amalga oshirilishi mumkin, ammo ularning mavjudligi, asosan, tadqiqotga ilmiy yondashishni tavsiflaydi.

Ilmiy yangilik tadqiqot natijalarining asosiy mazmunli jihatlaridan birini – ilgari ma'lum bo'lmagan hamda fan va amaliyotda aniqlanmagan yangi nazariy takliflarni tavsiflaydi. Asoslangan amaliy tavsiyalar shulardan kelib chiqadi.

Ko'p sonli ilmiy nazariyalar uchun ilmiy yangilik birinchi bo'lib tuzilgan va mazmunli asoslangan nazariy takliflar mavjudligida namoyon bo'ladi. Nazariy takliflar amaliyotga kiritilgan va yangi ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishishda sezilarli ta'sir ko'rsatadigan uslubiy tavsiyalardir. Shu o'rinda aytish mumkinki, dissertatsiya tadqiqotining faqat butun fanni yoki uning ayrim yo'nalishlarini yanada rivojlantirishga hissa qo'shadigan qoidalari yangi bo'lishi mumkin. Dissertatsiya tadqiqotlari natijalarini baholashning mohiyati tadqiqotchi tomonidan qat'iyon olingan va tuzilgan yangi qoidalarni sanab o'tishdan iborat. Huquqshunoslik sohasidagi tadqiqotlarning ilmiy yangiligi, qoida tariqasida, jamiyatning ma'lum bir sohasidagi jamoat munosabatlarini huquqiy tartibga solish bilan bog'liq masalalarni ilmiy-nazariy tahlil qilishda kompleks yondashuvda yotadi. Natijani yangilik nuqtayi nazaridan baholashda quyidagi

xususiyatlar ajratiladi: **nazariy yangilik** (konsepsiya, gipoteza, muntazamlilik, terminologiya va boshqalar) hamda **amaliy yangilik** (qoida, taklif, tavsiya, vositalar, talab, texnika va boshqalar). Natija yangilik darajasi ma'lum bo'lganlar orasida olingan bilimlarning o'rnini, ularning uzluksizligiga qarab belgilanadi.

Tadqiqot natijalari, fanda allaqachon ma'lum bo'lgan ma'lumotlar bilan taqqoslaganda, turli funksiyalarni bajarishi mumkin: aniq bo'lgan narsalarni aniqlashtirish, konkretlashtirish, to'ldirish yoki tubdan o'zgartirish. **Xususiyat darajasida** yangi natija ma'lum bo'lgan narsalarni aniqlab beradi, o'qitish yoki tarbiyalash, o'quv fanlarini o'qitish bilan bog'liq ba'zi nazariy yoki amaliy qoidalarni konkretlashtiradi. O'zgarishlar muayyan muammolarga, hodisa, jarayonning mohiyatini anglash uchun prinsipial ahamiyatga ega bo'lmagan alohida qoidalarga ta'sir qiladi.

Qo'shimcha darajada yangi natija ma'lum nazariy pozitsiyalar va amaliy tavsiyalarni kengaytiradi. Bunda o'sish juda muhim hisoblanadi, u yangi jihatlarni, muammoning qirralarini ochadi, yangi elementlar, ilgari ma'lum bo'lmagan qismlar ta'kidlanadi. Umuman olganda, yangilik mavjud shaklni o'zgartirmaydi, faqat uni to'ldiradi.

Huquqshunoslik sohasidagi **tadqiqotlarning nazariy ahamiyati** tadqiqot natijalarining huquqiy nazariya sohasidagi mavjud ko'nikmalar, yondashuvlar, g'oyalar, nazariy tushunchalarga ta'sirini ko'rsatadi. Agar tadqiqot natijalari haqiqatan ham yangi bo'lsa, unda tadqiqot obyekti nazariyasiga asoslanib, ular katta yoki kichik darajada (innovatsiya ko'lamiga qarab) butun nazariy modelning qayta tuzilishiga olib keladi. Huquqiy tadqiqotlarning nazariy ahamiyati shundan iborat bo'lishi mumkinki, u ma'lum darajada ijtimoiy munosabatlarning o'rganilayotgan sohasini huquqiy tartibga solishdagi nazariy bo'shliqlarni to'ldiradi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati, shuningdek olingan nazariy bilimlar asosida tegishli munosabatlarni yanada to'liq va keng qamrovli huquqiy tartibga solishni amalga oshirish hamda huquqiy vositalar, shakllar va usullarni o'rganish qobiliyatiga bog'liq bo'lishi mumkin. **Tadqiqotning amaliy ahamiyati** shundan iboratki, ushbu parametr bo'yicha tadqiqot natijalarini baholash amaliyotda, o'quv jarayonida va hokazolarda olingan xulosalarni amalga oshirish natijasida yuzaga kelgan yoki

erishish mumkin bo'lgan o'zgarishlarni ko'rsatadi. Shuningdek, magistrlik dissertatsiyasining amaliy ahamiyati tadqiqotning asosiy natijalarini ilmiy matbuotda e'lon qilishda, tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish to'g'risidagi aktlar mavjudligida namoyon bo'lishi mumkin. Ilmiy-amaliy konferensiyalar va simpoziumlarda tadqiqot natijalarini aprobatsiya qilish, o'quv ishlarida ilmiy ishlanmalardan foydalanish ham tadqiqotning amaliy ahamiyatini oshiradi. Huquqiy tadqiqotlarning amaliy ahamiyati, masalan, uning natijalaridan O'zbekiston Respublikasi qonunchiligini yanada takomillashtirishda, shuningdek davlat organlarining tadbirlarida so'z boradigan chora-tadbirlarni amalga oshirishda foydalanishlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Tegishli sohada huquqbuzarliklarning oldini olish ham shular jumlasidandir. Bundan tashqari, dissertatsiya tadqiqotlari natijalaridan ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida yuridik fanlarni o'qitishda foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi turli xil ilmiy manbalar, o'rganilgan materialning katta hajmi, materialga mos tadqiqotning zamonaviy usullaridan foydalangan holda zamonaviy yuridik fan yutuqlariga tayanib ta'minlanadi. Bu mohiyatan nazariy modelning tadqiqot obyektiga muvofiqligini baholashdan iborat. Xususan, yuridik tadqiqotlar natijalarining asoslilik va ishonchliligi keng sinovdan o'tgan ilmiy tadqiqot metodologiyasini tanlash va qo'llash, tadqiqotning yetarlicha daliliylikini ta'minlagan keng empirik materiallarni tahlil qilish orqali ta'minlanishi mumkin. Ishlab chiqilgan ilmiy vositalar asosida muallif sud amaliyoti, hokimiyatning tashkiliy, boshqaruv hamda boshqa hujjatlari, statistik ma'lumotlar va sotsiologik tadqiqotlar ma'lumotlarini o'rganganligi ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Yuridik tadqiqotlar natijalarining asoslilik va ishonchliligi shundaki, dissertatsiya yozishda talabning shaxsiy tajribasidan ham foydalaniladi.

5. Magistrlik dissertatsiyasini himoyaga tayyorlash va himoya jarayoni

Magistrlik dissertatsiyalarini dastlabki himoya qilish kafedrada tashkil etilgan komissiyada ilmiy rahbar (ilmiy maslahatchi) ishtirokida tashkil etiladi.

Dastlabki himoya uchun boshqa bo'limlardan, shuningdek boshqa tashkilotlardan mutaxassislar taklif qilinishi mumkin. Agar ilmiy maslahatchi bo'lsa, dastlabki himoyadan oldin uning magistrlik dissertatsiyasi haqidagi fikri ham talab qilinadi.

Magistratura talabasi dastlabki himoyadan oldin ilmiy rahbarning ichki va tashqi sharhlari va mulohazalari, shuningdek dissertatsiya mavzusi bo'yicha kamida ikkita ilmiy maqola yoki tezislariga ega bo'lishi kerak. Dastlabki himoya natijalari kafedralar bayonnomalarida rasmiylashtiriladi.

Ichki va tashqi sharhlovchilar oliy o'quv yurtining tegishli bo'limi tomonidan taklif qilinadi va ularning ro'yxati ilmiy ishlar bo'yicha prorektor (direktor o'rinbosari) tomonidan tasdiqlanadi. Taqrizchining vazifalariga quyidagilar kiradi: magistrlik dissertatsiyasining dolzarbligi, ilmiy yangiligi va to'liqligi to'g'risida fikr bildirish; dastlabki himoyadan kamida 3 kun oldin sharh yuborish; ko'rib chiqishda, agar aniqlangan bo'lsa, kasb axloq qoidalarining buzilishi (plagiat, ma'lumotlarning soxtalashtirilishi, yolg'on ma'lumotlarning taqdim etilishi va boshqalar) haqida ogohlantirib o'tish.

Magistratura talabasi tomonidan kasbiy axloq qoidalarining buzilishi (plagiat, ma'lumotlarning soxtalashtirilishi, shuningdek soxta kotirovkalar taqdim etilishi va boshqalar) aniqlangan taqdirda magistrlik dissertatsiyasi belgilangan talablarga muvofiq kelmagan hollarda, agar ularni eng qisqa vaqt ichida tuzatish imkoni bo'lmasa, sharhlovchi magistrlik dissertatsiyasini himoyaga qabul qilish maqsadga muvofiq emasligi to'g'risida xulosa beradi.

Magistrlik dissertatsiyasini rasmiy himoya qilish sanasi oliy o'quv yurti rektori (direktori) buyrug'i bilan tasdiqlangan jadval asosida belgilanadi. Magistrlik dissertatsiyasini rasmiy himoya qilish oliy o'quv yurtining Davlat yakuniy attestatsiya komissiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Magistratura talabasining magistrlik dissertatsiyasini rasmiy himoya qilish taqdimot materiallari bilan birga bo'lishi kerak va 20 daqiqadan oshmasligi lozim. Rasmiy himoyada komissiya a'zolari magistratura talabasini quyidagi mezonlar bo'yicha baholaydilar:

– magistrlik dissertatsiyasining tadqiqot mavzusining dolzarbligi va uning amaliyot bilan bog'liqligini ochish qobiliyati;

- magistratura talabasining tadqiqot va muammolarni hal qilishga mustaqil yondashishi;
 - foydalanilgan ilmiy adabiyotlar, ilmiy nashrlar, me'yoriy hujjatlar, statistik ma'lumotlar, shuningdek chet tillaridagi adabiyotlarni tanqidiy tahlil qilishning murakkabligi va chuqurligi;
 - tadqiqot usullarini amalda qo'llashning asosligi;
 - olingan natijalar asosida ishlab chiqilgan tavsiyalarning amaliy ahamiyati;
 - magistratura talabasining magistrlik dissertatsiyasi doirasida olib borilgan tadqiqotlar va olingan natijalarni rivojlantirish istiqbollari prognoz qilish qobiliyati;
 - magistrlik dissertatsiyasining nazariy va amaliy qismlarida materiallarning mantiqiy aloqalarini kuzatish qobiliyati.
- “Qoniqarsiz” degan bahoni olgandan keyin yoki magistrlik dissertatsiyasi rasmiy himoyaga qabul qilinmasa, magistratura talabasi keyingi 3 yil ichida qayta himoya qilish huquqiga ega. Magistrlik dissertatsiyalarini rasmiy himoya qilish natijalari oliy o'quv yurtining Ilmiy kengashida muhokama qilinadi. Himoya qilingan magistrlik dissertatsiyalari 3 yil davomida oliy o'quv yurtida saqlanadi.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Yuridik tadqiqotlarda muammoni izlash va tanlashda nimalarga e'tibor berish kerak?
2. Muammoli vaziyatning pirovard negizini nima tashkil qiladi?
3. Yuridik tadqiqotlarda dalil to'plash qanday usullar orqali amalga oshiriladi?
4. Huquqshunoslik amaliyotida gipotezalardan foydalanilishiga misollar keltiring.
5. Ilmiy gipotezaning rivojlanishiga qo'yiladigan asosiy talablar haqida fikr yuriting.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 2-martdagi “Magistratura to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 36-sonli qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.08.2018-y., 09/18/638/1690-son, 22.10.2019-y., 09/19/886/3941-son.

2. Toshkent davlat yuridik universiteti rektorining 2019-yil 5-dekabrda "Toshkent davlat yuridik universiteti magistraturasi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida"gi 08-649-sonli buyrug'i.

3. Сырых В. История и методология юридической науки: учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – С. 314–495.

4. Nirmal B., Singh R., Nirmal A. (2019). Legal research and methodology. Perspectives, Process and Practice. Satyam Law International. – New Delhi: – P. 144–156.

V. HUQUQIY TADQIQOTLARNING TARKIBIY TUZILISHI VA TURLARI

Reja:

1. Huquqiy tadqiqot tushunchasi.
2. Huquqiy tadqiqot strukturasi.
3. Huquqiy tadqiqotlar turlari.

***Tayanch tushunchalar:** huquqiy tadqiqot, tadqiqot strukturasi, tadqiqot turlari, mavzu, obyekt, bilish usullari, kognitiv faoliyat, bilish natijalari, axborot vositalari, empirik tadqiqot.*

1. Huquqiy tadqiqot tushunchasi

Yuridik fanning dinamik tomoni yuridik tadqiqotlarda, ya'ni ushbu fanning obyekti va predmeti to'g'risida yangi bilimlarni olish maqsadida yuridik olimlar tomonidan olib boriladigan bilim faoliyatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, kognitiv ilmiy faoliyat harakatlarning birligi va uning natijasidir. Faoliyat o'z mohiyatida faol harakatni anglatadi. Biroq faoliyat haqiqatan ham ilmiy bo'lganmi yoki unga taqlid qilinganmi degan xulosani faqat uning natijalaridan olish mumkin bo'ladi. Shunga ko'ra, ilmiy yuridik tadqiqotlarning muhim xususiyatlarini ochib berayotgan tadqiqotda faoliyatning o'zi haqida emas, balki uning natijalari to'g'risida gaplashish kerak.

Shuning uchun ilmiy faoliyatning asosiy maqsadi ilm-fandagi mavjud bo'shliqlarni aniqlash va to'ldirishda, uning mazmunini keng va chuqur rivojlantirishda ko'rinadi. Jamiyatning izchil rivojlanishi davlat va huquqni o'z faoliyatini boshqarish va barqaror qonuniylikni ta'minlashning eng muhim vositasi sifatida doimiy ravishda takomillashtirish zarurligini oldindan belgilab beradi. Davlat va huquqni jamiyat rivojlanishining doimiy o'zgarib turadigan

vazifalari va asosiy yo'nalishlariga moslashtirish yo'llari va usullarini izlash huquqshunos olimlar tomonidan amalga oshirilmoqda. Ularga bevosita jamiyat hayotining yangi, aniq tarixiy sharoitida davlat va huquqning ishlashi va rivojlanishini tartibga soluvchi qonunlarni ochib berish vazifasi yuklatilgan va shu asosda siyosiy va huquqiy amaliyotni takomillashtirish, dolzarb muammolarni hal qilishda davlat va huquqning rolini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar tayyorlash lozim bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda, yuridik fan davlat va huquq, ularning mavjud bo'lishining o'ziga xos shakllari hamda amal qilish, shuningdek rivojlanish qonuniyatlari to'g'risidagi bilimlarning taraqqiy etgan tizimi bo'lib, yangi nazariy bilimlarni olish jarayoni ancha murakkab vazifadir. U davlat va huquq haqidagi nazariy va tarixiy bilimlarni hamda ilmiy bilish usullarini ijodiy tatbiq etish bilan olib boriladigan yuqori professional huquqiy ekspertlarning aqliy faoliyati jarayonida hal etiladi. Davlat va huquq haqidagi ilmiy bo'lmagan bilimlarning oddiy va boshqa shakllari hech qanday sharoitda ilmiy-nazariy bilimlar darajasiga ko'tarila olmaydi, shuning uchun ularni huquqiy tadqiqotlarning barcha turlaridan aniq va izchil ajratib olish kerak.

Haqiqatan ham, mavjud bo'lgan dunyoni aks ettirishning maxsus shakli sifatida davlat va huquq haqidagi ilmiy bilimlar oddiydan, shuningdek professional huquqiy va jurnalistik bilimlardan quyidagi xususiyatlar bilan farq qiladi: 1) bilish maqsadlari; 2) bilish usullari; 3) olingan bilimlarning ishonchliligini asoslash usullari; 4) yangilik.

Hissiy bilish hal qiluvchi rol o'ynaydigan, shuningdek uning natijalari kuzatilayotgan siyosiy va huquqiy hodisa hamda jarayonlarni bevosita idrok etish bilan chegaralanadigan oddiy bilishdan farqli o'laroq, ilmiy bilish fanning konseptual apparati yordamida oqilona tarzda olib boriladi. Huquqshunoslik tushunchalari va toifalari advokatlar aqliy faoliyatining asosini tashkil etadi, shuningdek ularning kasbiy aloqalari asosiy vositasi sifatida ishlaydi. Chunki toifalar va tushunchalar shaklida huquqiy hodisalar hamda jarayonlarning muhim xususiyatlari, shuningdek ularning doimiy aloqalari qayd qilinadi. Yuridik fan toifalari va tushunchalaridan keng foydalanish ilmiy bilimlarning, jumladan,

empirik faktlarni yig'ish, baholash hamda tavsiflash, siyosiy-huquqiy hodisalar-u jarayonlarning mazmuni, tabiati, shuningdek tabiiy aloqalari haqidagi bilimlarga hamohang bo'ladi.

Bundan tashqari, siyosiy va huquqiy hodisa-jarayonlarning oddiy bilim bilan ifodalanishi, masalan, qonunni talqin qilish huquqiy me'yorni so'zma-so'z takrorlash borasida cheklangan bo'lib, asosan, eng ibtidoiy bilim vositalari bilan amalga oshiriladi. Huquqni ilmiy bilish har doim ilmiy bilim usullaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ushbu usullarni ijodiy qo'llash orqali yangi, ishonchli, empirik va nazariy bilimlar olinadi. Huquqshunoslar uchun an'anaviy bo'lgan huquq normalarini sharhlash ham ushbu maqsadlarga mo'ljallab maxsus ishlab chiqilgan sharhlash usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Bu qonun normalarining ma'nosini to'g'ri tushunishga va haqiqiy qonun ijodkorligini o'rnatishga imkon beradi.

To'g'ri metodologik darajada amalga oshirilgan empirik tadqiqotlar, tadqiqotchi olim yoki izlanuvchi bo'lishidan qat'i nazar o'sha bilimga, natijaga olib keladi. Bu kabi bilimlar fanning empirik asoslarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ilmiy sanaladi. Empirik tadqiqotlar olib boruvchi tadqiqotchi amaliy maqsadlarni, ishning real holatini ko'zlagan holda, masalan, huquqiy me'yorlarning samarali ishlashi uchun to'sqinlik qiluvchi sudlar tomonidan ishlarni ko'rib chiqish jarayonidagi xatoliklarni aniqlashga harakat qiladi. Shu sababli huquqshunos olimlar hamda amaliyotchi mutaxassislar tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar o'rtasida aniq chegarani belgilash mumkin emas. Bunday tadqiqotlarning ilmiy natijalari bir xil bo'lib, ulardan ham amaliy, ham ilmiy maqsadlarda foydalanish mumkin bo'ladi.

Qonun ijodkorligi, huquqni muhofaza qilish faoliyatiga oid muammolarni hal etish maqsadida, masalan, yaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjat loyihasi sifatini baholashda hamda uni ma'qullash, sud organi tomonidan fuqarolik va jinoyat ishlari yuzasidan qaror qabul qilinganda, shuningdek jinoyatchilikka qarshi kurash yuzasidan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda qo'llaniladi.

Ilmiy bilimlar davlat va huquq to'g'risida nazariy bilimlarni shakllantirishga, yanada boyitishga, huquqshunoslik bo'yicha mavjud bilimlarni takomillashtirishga yo'nalitirilgandir. Shunday qilib,

kognitiv aktlarning maqsadli yo'nalishi ilmiy-nazariy tadqiqotlarni qonun ijodkorligi, huquqni muhofaza qilish organlarining amaliy faoliyati sohasidagi empirik kognitiv aktlardan aniq va izchil ajratib olish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ilmiy huquqiy tadqiqotlar deganda yuridik fan predmeti yoki obyekt bo'yicha yangi ilmiy asoslangan, ratsional bilimlarni olish maqsadida olib boriladigan bilish faoliyati tushuniladi.

2. Huquqiy tadqiqot strukturasi

Huquqiy tadqiqot, boshqa har qanday ilmiy faoliyat singari, quyidagi elementlardan iborat tizimdir:

- 1) subyekt;
- 2) obyekt;
- 3) bilish usullari;
- 4) bilish jarayonida ishlatiladigan texnik va boshqa vositalar;
- 5) bilish natijalari.

Huquqiy tadqiqot subyekt – bu yuridik fanning biror-bir sohasi, davlat va huquq nazariyasi, tarmoq va boshqa yuridik fanlar bo'yicha yuqori malakali mutaxassis. Muvaffaqiyatli ilmiy izlanishlar, nazariy bilimlar darajasida yuridik fanlarning muammolarini hal qilish uchun u kamida to'rtta xususiyatga ega bo'lishi kerak:

- 1) tegishli yuridik fan sohasida chuqur bilimlarga ega bo'lishi;
- 2) yuridik fanlarning falsafiy asoslarini, shuningdek huquq va davlatning ishlashi va rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini bilishi va tushunishi;
- 3) ilmiy bilimlarning o'ziga xos zamonaviy usullarini egallagan bo'lishi;
- 4) sezgi va tasavvurga ega bo'lishi.

Ushbu xususiyatlar tufayli shaxs mavjud bo'lgan to'liqsiz yoki noto'g'ri bilimlardan yangi nazariy bilimlarga o'tishga, ya'ni fanni yangi nazariy bilimlar bilan boyitishga qodir bo'ladi.

Tadqiqotchining chuqur nazariy bilimlari va uslubiy jihatdan faoliyat ko'nikmalari yangi nazariy bilimlarni ilmiy shakllantirish jarayonini yengillashtiradi. Ularning yordami bilan yangi bilimlarga o'tish uchun ishonchli nazariy va uslubiy ko'prik yaratiladi, ammo

ushbu ilmiy bilish vositalari o'z-o'zidan yangi bilimlarning vujudga kelishiga kafolat bermaydi. Ilm-fan bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lmagan shaxs, ilm-fanga biron-bir muhim ijodiy hissa qo'sha olmaydi, buni adabiyotlar sharhlari va unda bildirilgan fikrlarni tahlil qilish darajasida tayyorlangan nomzodlik dissertatsiyalari ishonchli tarzda tasdiqlaydi. Ammo ilmiy bilim har doim ham muvaffaqiyatli ilmiy bilimlarning kafolati bo'la olmaydi. Nafaqat huquqshunoslik sohasida, balki boshqa ijtimoiy va gumanitar fanlarda ham mavjud tushunchalar, toifalar, tamoyillar va nazariyalar shaklida mavjud bilimlar to'g'risida yangi nazariy bilimlarni olishning rasmiy mantiqiy algoritmi mavjud emas. Shuning uchun intuitsiya (sezgi) va fantaziya (xayol) ijodkorning ajralmas xususiyatlari va uning muvaffaqiyatli nazariy bilimlarining ishonchli vositasidir.

Huquqiy tadqiqot obyekti – bu aniq bir haqiqatning ifodasi bo'lib, u yuridik fanning tegishli sohasida to'liq yoki noaniq tarzda aks ettirilgan bo'lib, u haqidagi bilim muammoli xususiyatga egadir, shu bilan birga, haqiqatning ushbu bo'lagi haqida ilmiy va amaliy darajada chuqur ilmiy bilimlarga ehtiyoj ham seziladi. Tadqiqotchi ilmdagi bo'shliqqa e'tiborni qaratadi va uni maxsus ilmiy izlanishlar bilan to'ldirib boradi. Ushbu maqsadlar bilan u ilmiy muammoni shakllantiradi, unda u o'rganilishi kerak bo'lgan masalalar doirasini, shuningdek uni hal qilishning taxminiy yo'llari va usullarini belgilaydi. Har bir huquq sohasidagi hal qilinmagan muammolar doirasi ancha keng bo'lganligi sababli, yuridik tadqiqot obyektni tanlashda huquqshunos olim ham amaliyot ehtiyojlari, ham o'z manfaatlariga asoslanadi. Masalan, yosh izlanuvchi-tadqiqotchi, eng qisqa vaqt ichida hal qilish mumkin bo'lgan nomzodlik dissertatsiyasi uchun barcha talablarga javob beradigan natijalarga olib kelishi mumkin bo'lgan dolzarb muammolarni izlaydi. Yetuk olim, aksincha, o'zining ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini beradigan va yuqori natijalarga olib boradigan murakkab fundamental muammolarni tadqiq etishga intiladi.

Barcha holatlarda huquqshunos olim o'z tadqiqot obyektni ilmiy bilish natijalariga tayanib, o'zining shaxsiy manfaatlarini hisobga olgan holda mustaqil tanlaydi. Ilmiy izlanishlarni bilim olish kabi majburiy ravishda amalga oshirish mumkin emas.

Ilmiy faoliyatning navbatdagi tarkibiy qismi bu yuqorida aytib oʻtilgan **ilmiy bilish usullari**, shuningdek anglash jarayonida foydalaniladigan texnik va boshqa, jumladan, moliyaviy, axboriy va tashkiliy vositalar hisoblanadi.

Axborot vositalari (kutubxona fondlari, arxivlar va maʼlumot olish vositalari) – huquqshunos olimlarning tadqiqot faoliyati uchun alohida ahamiyatga ega. Kutubxona fondlari yordamida huquqshunos olimlar insoniyatning butun tarixi, shuningdek oʻtmishdagi hamkasblari tomonidan olingan ilmiy bilimlar majmuasini oʻrganish imkoniga ega boʻladilar. Qolaversa, arxiv maʼlumotlar yordamida tarixiy voqealar, jarayonlarni oʻrganish va empirik bilimlarni shakllantirish imkoniga ega boʻladilar.

Muvaffaqiyatli ilmiy faoliyat zamonaviy **texnika vositalarisiz**, yaʼni ilmiy bilishning barcha bosqichlaridagi texnik, buxgalteriya operatsiyalarini bajarish jarayonini sezilarli darajada yengillashtirishga imkon beradigan usul va vositalar toʻplamlarisiz amalga oshirilishi ham mumkin emas. Bunga eng oddiy ofis jihozlari misol boʻladi: papkalar, yozuv asboblari, qogʻoz, yelim, hujjatlarni nusxalash vositalari (skanerlar, printerlar, nusxa koʻchirish moslamalari va boshqalar), aloqa vositalari (telefonlar, Internet). Zamonaviy kompyuter texnologiyalari ilmiy-huquqiy tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlarni yaratib beradi, bu esa turli xil maʼlumotlarni tezkor ravishda qayta ishlashni, katta hajmdagi maʼlumotlarni samarali qidirish va saqlashni taʼminlaydi.

Ilmiy faoliyat huquqiy bilim sohasida har bir tadqiqotchi tomonidan individual ravishda amalga oshiriladigan ilmiy bilimlarni ishlab chiqarishni anglatadi. Mazkur ishlab chiqarish jarayonini progressiv-jamoaviy faoliyatga almashtirish oʻz yechimini kutayotgan muammolardan biridir. Ilmiy bilimlarni yaratish oʻzganing qiziquvchan koʻzidan yashirilgan individual xarakterga egadir. Asosiy ilmiy bilimlarni yaratuvchi sifatida ong oʻz egasiga toʻliq boʻysunmaydi va tadqiqotchining kasbiy bilimlariga zid ravishda, oʻz talablari asosida ilmiy mahsulotni taqdim etadi.

Ammo shaxs onga taʼsir etish choralari topadi, uni toʻgʻri yoʻnalishda harakat qilishga va sharoitga mos ravishda yangi, nazariy yoki empirik darajadagi bilimlarni berishga majbur qiladi.

Shunga qaramay, na yuqori professional bilim darajasi, na ilmiy bilim usullarini yaxshi bilishi olimning kutgan **natijalarni** olishiga kafolat bera olmaydi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bilishda ma'lum bir rol ni sezgi, xayol o'ynaydi, uning paydo bo'lishi tasodifiy xarakterga ega, shuning uchun inqilobiy kashfiyotlarga qaraganda, bilishdagi muvaffaqiyatsizliklar ancha keng tarqalgan. Shu bilan bir vaqtda, bilish jarayoni, odatda, uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, qator turli darajadagi tadqiqot bosqichlarini o'z ichiga qamrab oladi: ilmiy muammoni belgilash va uni hal etish orasida kamida 10 – 15 ta ilmiy jarayon yotadi.

Muvaffaqiyatli tadqiqot natijalari fanga hali ma'lum bo'lmagan yangi bilimlarning paydo bo'lishini ko'rsatishi kerak, ular turli xil aqliy shakllarda ifodalanishi mumkin: empirik faktlar, tushunchalar, toifalar, ilmiy qonuniyatlar, fanning alohida muammolarini hal qilishda. Tadqiqotning yuqori natijalari mavjud ilmiy doktrinalar doirasida hal qilinmaydigan ilm-fanning bir qator fundamental muammolarini ijobiy hal qilishga imkon beradigan yangi nazariyani yaratish bilan tugashi mumkin. Ixtiro shaklidagi ilmiy yangilik yuridik fanlarga xos emas. Shunga ko'ra, advokatlar Nobel va boshqa nufuzli ilmiy mukofotlarni olmaydilar. Biroq jamiyatning izchil rivojlanishini belgilab bergan barcha ommaviy harakatlar, burjua va sotsialistik inqiloblar har doim o'zlarining hokimiyat va yangi tuzumga bo'lgan da'volarini fizika yoki kimyoda emas, balki yuridik ilmda asoslab beradilar.

3. Huquqiy tadqiqot turlari

Ilmiy tadqiqot natijalari uning samaradorligining eng muhim ko'rsatkichi bo'lib, uning mazmuni va yakuniy mahsulotini tashkil etadi. Amalga oshirilgan tadqiqotga baho tadqiqotchining oldiga qo'ygan maqsadlariga yoki tadqiqot mavzusining dolzarbligiga qarab emas, balki huquqning ma'lum bir sohasi rivojiga qo'shgan hissasiga qarab beriladi. Shunga ko'ra, bilish natijalariga asoslangan tadqiqotlarni ularning asosiy xususiyati sifatida tasniflash muhim ilmiy qiziqish uyg'otadi, chunki bu tadqiqotlarning barcha xilma-xilligini ma'lum bir birlikka jamlashga imkon beradi, ularni ilm-fan

rivojiga qo'shgan hissalariga muvofiq ravishda yuqori o'rinlardan biriga joylashtirishga yo'l ochadi.

Natijalari yangi empirik ishonchli faktlarni taqdim etish, tavsiflash va umumlashtirish bilan bog'liq bo'lgan tadqiqotlarga **empirik tadqiqotlar** deyiladi. Nazariy tadqiqotlardan farqli o'laroq, empirik tadqiqotlar boshidanoq hayotiy hodisalar va jarayonlar to'g'risida bilim olishni maqsad qilib qo'yadi va shunga muvofiq, barcha tadqiqot protseduralari va yakuniy xulosalar ushbu natijaga yo'naltiriladi. Ushbu turdagi tadqiqotlarning juda katta qismini amaldagi huquqiy me'yorlarning tizimli tavsiflari, huquqiy institutlar va ular faoliyatining natijalarini huquqiy munosabatlarga joriy etish kabi masalalar tashkil etadi.

Ko'rib chiqilayotgan sohadagi empirik tadqiqotlar, ko'pincha, siyosiy va huquqiy hodisa va jarayonlarga bo'ysunadi, ammo yuridik fanning empirik asoslarini shakllantirish vazifalari ularning haqiqiy mavjudligini o'rganish bilan cheklanib qolmaydi. Huquqshunoslik fanida katta ulushni, *birinchi navbatda*, qonunshunoslik sohasidagi nazariy bilimlarning qonun ijodkorligi, ularni huquqni muhofaza qilish va yuridik ta'lim sohalariga tarjima qilish bilan bog'liq bo'lgan tadqiqotlar; *ikkinchidan*, ilmiy nashrlarni tizimlashtirish va umumlashtirish; *uchinchidan*, yaqin yoki uzoq kelajakdagi siyosiy va huquqiy hodisalar hamda jarayonlarni prognoz qilish egallaydi.

Yangilik darajasi bo'yicha, **amaliy tadqiqotlar** empirik bilim darajasidan tashqariga chiqmaydi, ammo shunga qaramay, u empirik tadqiqotlardan farq qiladi va o'zini haqli ravishda ilmiy bilimlarning maxsus turiga ajratadi. Falsafiy va ilmiy adabiyotlarda amaliy tadqiqotlar ijtimoiy-amaliy masalalarni hal etishga yo'naltirilgan tadqiqotlar sifatida, nazariy va empirik bilim natijalarini to'g'ridan to'g'ri amaliyotga joriy etish jarayoni tariqasida qaraladi. Bunday tadqiqotlar yuridik fanlarda amalga oshiriladi, chunki yuridik olimlar amaldagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar tayyorlaydilar va hatto to'g'ridan to'g'ri qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqadilar. Biroq amaliy tadqiqotlarni faqat amaliy faoliyat sohasi bilan cheklash to'g'ri bo'lmaydi.

Yuridik fan nafaqat qonunchilikda, balki ta'limda ham yuridik kadrlar tayyorlash sohasida ehtiyojga ega murakkab va ko'p qirrali bilimlar tizimidan iboratdir. Bundan tashqari, tadqiqot faoliyati bilan shug'ullanadigan olimlar kontingentining kengayishi, yuridik fan sohasida katta hajmda nashrlarning chiqarilishi bilan sharhlar, referatlar va boshqa axborot mazmunidagi nashrlarni shakllantirish orqali ilmiy bilimlarni tizimlashtirishga bo'lgan ehtiyoj vujudga keldi. Shuning uchun natijasi ilmiy bilimlarni amaliyotga, real hayotga joriy etish bo'lgan amaliy tadqiqotlar obyektini ta'lim tizimi hamda fanning o'ziga ham joriy etish maqsadga muvofiqdir. Amaliy huquqiy tadqiqotlarning o'ziga xos tomoni ularning obyekti va yakuniy natijasidir.

Obyekti siyosiy-huquqiy hodisalar va jarayonlar bo'lgan empirik tadqiqotlardan farqli o'laroq, amaliy tadqiqotlar ham empirik, ham nazariy tadqiqotlar natijalariga qaratilgan. Yuridik fanning mavjud bilimlariga asoslanib, huquqshunos olimlar qonunchilikni takomillashtirish yo'llari va uni qo'llash amaliyoti to'g'risida takliflar tayyorlaydilar, qonun loyihalari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar konsepsiyasini shakllantiradilar. Ushbu ilmiy bazada professional yuridik kadrlarni tayyorlashning ta'limiy jarayoni shakllanadi. yuridik ilm-fanning so'nggi yutuqlarini hisobga olgan holda darsliklar va o'quv qo'llanmalari, ta'lim standartlari va o'quv dasturlari, shuningdek siyosiy yo huquqiy ustki tuzilmaning, yoki uning alohida tarkibiy qismlarining kelajakdagi prognozlarini tayyorlanadi. Ilmiy tadqiqotlar va uning yutuqlari ilmiy bilimlarni sharhlash, bibliografik tavsiflar, referatlar, obzorlar va tizimlashtirilgan ma'lumotlarni manfaatdor tomonlarga yetkazish shaklida tizimlashtirish bo'yicha faoliyatga asoslangan.

Amaliy tadqiqotlar empirik tadqiqotlardan yakuniy natijalari bilan farq qiladi. Agar ikkinchisi har doim siyosiy yoki huquqiy hodisalar va jarayonlar haqidagi u yoki bu bilimlar to'plamini ifodalasa, amaliy tadqiqotlar natijalari, *birinchi navbatda*, turli xil obzorlar, bibliografik tavsiflar, darsliklar va o'qitish shaklida taqdim etilgan tizimlashtirilgan ilmiy bilimlarda, *ikkinchidan*, siyosiy va huquqiy hodisalar va jarayonlarning ilmiy asoslangan prognozlarida ifodalanadi.

Shunday qilib, **amaliy yuridik tadqiqotlar** – bu siyosiy va huquqiy amaliyot, yuridik olimlar hamda boshqa manfaatdor shaxslar uchun yuridik ilm-fanning holati, shuningdek uning so‘nggi ma’lumotlari uchun siyosiy-huquqiy bilimlarni, huquqiy kasbiy ta’limni va axborot ta’minotini qo‘llash maqsadida olib boriladigan tadqiqotlar.

Yuridik ilm-fanni muvaffaqiyatli rivojlantirish, nazariy va huquqiy tadqiqotlar o‘tkazish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish bo‘yicha faoliyat yuridik olimlarga so‘nggi nashrlar va ularning mazmuni to‘g‘risida ma’lumot berish muammolarini hal qilish bilan cheklanib qolmaydi. Huquqshunos olimlar zamonaviy sharoitda yuridik fan vositalarini metodologik jihatdan shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha ta’sirchan xatti-harakatlarni amalga oshiradilar.

Huquqshunoslik fanining rivojlanishiga qo‘shilgan eng katta hissa **nazariy tadqiqotlar** bilan bevosita bog‘liq.

Bunday natijaga darhol, bir tadqiqot davomida emas, balki asta-sekin, yuridik fan predmetining faqat bir qismi, uning individual qonunlarini chuqur o‘rganish orqali erishish mumkin. Shu bilan birga, qonuniyatlar turli darajalarda o‘rganiladi. Huquq nazariyasi vakillari qonunchilikni rivojlantirishning umumiy qonunlarini tadqiq etsalar, yuridik fan soha vakillarining asosiy harakatlari xususiy yoki ommaviy huquqning alohida sohalarida amaldagi maxsus qonuniyatlarni aniqlashga yo‘naltiriladi.

Huquqshunoslik tarixi hech qanday yangi nazariy bilimlarni o‘z ichiga olmagan, ammo juda muhim ilmiy qiziqishlarga ega bo‘lgan ko‘plab tadqiqotlarni saqlab keladi, chunki ular oddiy kuzatish yo‘li bilan olish mumkin bo‘lmagan voqealar, hodisalar, jarayonlar to‘g‘risida asl empirik materiallarni o‘z ichiga oladi. Bular, masalan, davlat va huquq tarixini o‘rganish yoki ikki davlatning huquqiy tizimlari o‘rtasidagi o‘xshashlig-u farqlar hamda boshqalarni o‘z ichiga olgan qiyosiy-huquqiy tadqiqotlar ma’lumotlaridan iborat. Tadqiqotning yangiligi mazkur holat ilmiy muomalaga siyosiy va huquqiy hodisalar hamda jarayonlarning bevosita mavjudligi to‘g‘risidagi yangi ma’lumotlarni kiritish bilan cheklanadi, ammo bu ularning ilmiy ahamiyatini pasaytirmaydi.

Ilm-fanning empirik asosining muhim vazifasi – bu maxsus izlanishlarni yengib o‘tishni talab qiladigan fandagi bo‘shliqlarni aniqlash. Biroq empirik asos o‘z-o‘zini rivojlantirishga, o‘z-o‘zini harakatga keltirishga qodir emas va doimiy ravishda yangi empirik bilimlarga muhtoj bo‘ladi. Uning shakllanishi, avvalambor, yuridik fan obyektini tarkibiga kiradigan muayyan real yoki mavjud siyosiy, huquqiy va boshqa hodisalar hamda jarayonlar to‘g‘risida ishonchli empirik bilimlarni olishga qaratilgan maxsus tadqiqotlar o‘tkazish orqali ta‘minlanadi.

Huquqshunoslik metodologiyasidagi muammolarni ishlab chiqish ilmiy tadqiqotlarning to‘rtinchi mustaqil yo‘nalishi – **metateologik tadqiqotlar**. Falsafiy qarashlarga ko‘ra, ushbu tadqiqotlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularning mavzusi ijtimoiy yoki tabiiy hayotning ma‘lum bir sohasiga oid qonunlar emas, balki bilish jarayonining qonunlaridir. Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar natijalari ham yangi shaklda – uslubiy me‘yorlar, prinsiplar yoki faylasuflar aytganidek, tartibga soluvchi sifatida qo‘llaniladi. Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda metateologik tadqiqotlarni yuridik fanlarning maxsus tadqiqot turiga ajratish to‘g‘ri bo‘ladi.

Ayni paytda fanning asosiy funksiyalaridan biri kelajakni oldindan ko‘ra bilish qobiliyatida ifodalanadi. O. Komte ta‘kidlaganidek, ijobiy qonunlarning asosiy maqsadi oqilona **prognoz qilish**da ko‘rinadi. Haqiqatan ham, mavjud bo‘lgan hodisa va jarayonlarning kelajakdagi holatlarini aks ettira oladigan bilimlar faylasuflar va ilm-fan vakillari tomonidan alohida darajaga ajratilmagan.

Ijtimoiy fanlarda, shu jumladan huquqshunoslikda ijtimoiy hodisa va jarayonlarning kelajakdagi holati to‘g‘risida prognoz qilish mumkin, masalan, jinoyatchilik holati prognozi, o‘zida normativ ko‘rsatmalarni jamlagan qonunning samaradorligi prognozi. Shunday qilib, fanda yetarlicha rivojlangan bilimlar tizimi mavjud bo‘lib, ular ilmiy bo‘lsa-da, lekin ehtimollik xususiyatiga ega bo‘lib, mavjud nazariy bilimlar tizimiga mos keladi. Ko‘rinib turibdiki, noma‘lum o‘tmish va kuzatib bo‘lmaydigan kelajak haqidagi fanlarni bilish tizimini oldindan prognoz qiluvchi ilmiy bilimlarning maxsus darajasiga ajratish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, yuridik fanlarda tadqiqotlarning besh turi mavjud: nazariy, empirik, metateologik, amaliy va prognoz qiluvchi. Tadqiqotning barcha darajalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Metateologik daraja yuridik fanning obyekti va predmeti to'g'risidagi bilimlarni huquqiy materiyaning o'ziga xos xususiyatlariga eng to'liq moslashtirilgan zamonaviy usul bilan ta'minlash uchun mo'ljallangan. Empirik va nazariy tadqiqot huquqshunoslik va huquqiy amaliyotning barcha masalalari bo'yicha ishonchli bilimlarni olish imkonini berishi kerak. Amaliy tadqiqotlar ishonchli nazariy bilimlarni yuridik amaliyotga, yuridik ta'limga va yuridik fanlarga o'tkazish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muammosini hal qiladi. Prognozli tadqiqotlar haqiqiy jarayonlarni ortda qoldirish va ehtimollik bilan bo'lsa ham, haqiqiy bilimlarni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Huquqiy tadqiqot tushunchasiga ta'rif bering.
2. Davlat va huquq to'g'risidagi ilmiy bilimlar bilishning boshqa shakllaridan nimasi bilan farq qiladi?
3. Huquqiy tadqiqot elementlarini bilasizmi?
4. Yuridik fan metodologiyasida muammolarning rivojlanishi ilmiy tadqiqotning qaysi yo'nalishlari orqali amalga oshirilmoqda?
5. Yuridik fanda tadqiqotning qanday turlari mavjud?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hoecke M., Ost F. (2013). Methodologies of Legal Research: Which Kind of Method for What Kind of Discipline? (European Academy of Legal Theory Series) Hart Publishing; – UK.: – P. 46–112;
2. Lomio J., Spang-Hanssen H., Wilson G. (2011). Legal Research Methods in a Modern World: A Coursebook 3rd Revised edition. – Copenhagen: Denmark, – P. 222–299;
3. Сырых В. История и методология юридической науки. Учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – С. 314–495.
4. Яркова Е. История и методология юридической науки. Учебное пособие. – М.: Флинта, 2020. – 365 с.

VI. YURIDIK TADQIQOTLAR PROTSEDURASI

Reja:

1. Tadqiqotlarning protsedurasi tushunchasi.
2. Tavsiflash va tasniflash.
3. Argumentatsiya.
4. Tanqid va ilmiy munozara madaniyati.

***Tayanch tushunchalar:** tadqiqot protsedurasi, tavsiflash, tasniflash, argumentatsiya, tanqid, ilmiy munozara, izohlash usuli, rubrikatsiya usuli, tezis, empirik dalil, tanqid, tanqid predmeti.*

1. Tadqiqotlarning protsedurasi tushunchasi

Tadqiqot protsedurasi – bu tadqiqotning o‘zboshimchalik bilan olingan qismi emas, balki uning ma’lum bir mustaqilligi, avtonomligi va yaxlitligiga ega bo‘lgan qismi, bu butun tadqiqot doirasida olib boriladigan va yakuniy natijani olishga qaratilgan mikro-tadqiqot. Tadqiqotning muvaffaqiyati bu barcha kerakli tadqiqot protseduralarini muvaffaqiyatli yakunlashning yig‘indisidir.

Ushbu protseduralarning hech biri xato qilishga, noto‘g‘ri, asossiz ma’lumot berishga haqli emas, chunki fan barcha darajalarida faqat ishonchli, oqilona bilimlarni yaratishi bilan ilmiy bo‘lmagan bilim shakllaridan farq qiladi. Ushbu talablarga javob bermaydigan bilim har qanday narsa bo‘lishi mumkin – mifologik, diniy va boshqalar, ammo ilmiy emas.

Tadqiqotning organik avtonom qismi bo‘lgan tadqiqot protsedurasi o‘zining umumiy xususiyatlariga, jumladan, o‘ziga xos obyektga ega, shuningdek ilmiy bilimlarning tegishli usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladi va bilim beradi. Bularsiz tadqiqotning yakuniy natijalariga erishish imkonsiz bo‘ladi.

Tadqiqot protsedurasining obyektini, asosan, undan avvalgi protsedurani bilish jarayonining natijasi hisoblanadi. Faqat dastlabki tadqiqot protseduralari mavjud haqiqat, siyosiy-huquqiy amaliyot bilan bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, yuqoridagi misolda axborot to'plash protsedurasini obyektini bevosita real hayot, amaliyot hisoblanadi. Ushbu protseduraning asosiy vazifasi nafaqat ishonchli axborotni, balki barcha ma'lumotlarni to'plashdan iborat. Umumlashtirishning obyektini empirik ma'lumotlarni yig'ish paytida olingan alohida faktlar bo'lib, u dastlabki axborotni to'plash jarayonida yo'l qo'yilgan xatolarini to'g'rilash imkoniga ega emas. Tavsiflash jarayoni obyektini sifatida umumlashtirish va boshqa protseduralar alohida o'rin tutadi.

Tadqiqot protsedurasining muhim xususiyati – uning boshqa tadqiqot protseduralari bilan yaqin aloqasi. Ushbu munosabatlar iyerarxik bo'lib, har bir tadqiqot protsedurasini ilmiy bilimlarning ma'lum bir bosqichida amalga oshirilishi mumkinligi va faqat shu darajada samarali natijalar berishga qodir ekanligi bilan ifodalanadi. Bilishdagi tadqiqot protsedurasining o'ziga xos o'rni, avval aytib o'tganimizdek, avvalgi protsedura natijasi bo'lgan bilish obyektini bilan belgilanadi. O'z navbatida, ushbu protseduraning bilish natijalari keyingi tadqiqot protsedurasining boshlang'ich nuqtasidir. Masalan, empirik ma'lumotni umumlashtirish bosqichi ishonchli yagona faktlar to'plagandan oldin amalga oshirilishi mumkin emas, ammo umumlashtirilgan va statistik faktlarni tushuntirish jarayoni ham tekshirilayotgan faktlarni umumlashtirish bosqichidan oldin bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun ilmiy bilimlarda nafaqat tadqiqot jarayonini to'g'ri bajarish, ishonchli ilmiy bilimlarni olish, balki uni ilmiy bilimlarning mantiqi, fikrning to'g'ridan to'g'ri harakatidan kelib chiqqan holda aniqlangan to'g'ri iyerarxik aloqada bo'lishini ta'minlash ham muhimdir.

Shunday qilib, **ilmiy protsedura** – bu metodik jihatdan aniqlangan shaklda amalga oshiriladigan va ma'lum bir bilim muammosini hal qilishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarning nisbatan mustaqil qismi. Tadqiqot protseduralarini bilish va ularni ijodiy ro'yobga chiqarish – ilmiy ishlar muvaffaqiyatining zaruriy sharti. Ilmiy tadqiqotlarda ta'riflar va tushunchalarni tavsiflash, tasniflash, shakllantirish,

tushuntirish, bahslashish va tanqid qilish protseduralari eng ko'p qo'llaniladi.

2. Tavsiflash va tasniflash

Empirik materialni tizimlashtirish, uni tizimli va yaxlit taqdim etish bilan yakunlangan protsedura "**tavsif**" deb ataladi. **Ta'rifning** xarakterli xususiyati shundaki, u tadqiqot obyekti bo'lgan har qanday hodisa, jarayon to'g'risida tizimli ma'lumotlarni taqdim etish maqsadini ko'zlaydi. Ushbu holatda amaldagi qonunchilik yoki tarixiy yodgorliklar, shuningdek quyidagilar muhim rol o'ynashi mumkin: davlat organlari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining qonun ijodkorligi, huquqni muhofaza qilish va boshqa faoliyati; individual yuridik institutlar va huquq sohalari; fuqarolarning va boshqa huquq subyektlarining huquqiy holati; aniq huquqiy munosabatlarda huquq normalarini amalga oshirish tartibi; qonun ustuvorligining samaradorligi va boshqalar.

Tavsif bilimning empirik darajasiga oiddir. Tadqiqotning paydo bo'lishi va rivojlanish sabablari, mavjud va majburiy, tabiiy va tasodifiy munosabatlar o'rtasidagi mulohazalar organik ravishda tavsifga qarama-qarshi qo'yiladi. Qisqasi, "nima uchun?", "qanday sabablarga ko'ra?" degan savollarga javob berish uning vakolatiga kirmaydi va bu uni nazariy bilimlarning argumentatsiyasi, tushuntirish va boshqa protseduralaridan ajratib turadi.

Tavsifni empirik darajada cheklash, uning ilmiy ahamiyatini pasaytirmaydi.

Birinchidan, tavsiflar yordamida ma'lum ilmiy yoki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan har qanday hodisa haqidagi ma'lumot ilmiy muomalaga kiritiladi. Masalan, tarixiy voqealar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar haqidagi ma'lumotlar katta ahamiyatga ega bo'lib, ushbu ma'lumotlar yordamida haqiqatda nima va qanday sodir bo'lganini bilish imkoni yaratiladi.

Ikkinchidan, tavsif shaklida, ko'pincha, ijtimoiy-huquqiy tadqiqotlar natijalari taqdim etiladi. Bunday tadqiqotlar davomida qonuniylikni aniq huquqiy munosabatlarda amalga oshirish, aholi va mansabdor shaxslarning huquqiy ongining holati, huquqbuzarliklar

sabablari, samarasiz harakatlar, qonun ustuvorligi, shuningdek zamonaviy jamiyat va davlatning siyosiy va huquqiy amaliyotiga oid boshqa ma'lumotlar to'g'risida tizimli hamda ilmiy asoslangan ma'lumotlarni olish mumkin bo'ladi. Bunday ma'lumotlarning ahamiyati shundaki, u o'rganilayotgan hodisaning murakkab harakati, hech qanday usul bilan olib bo'lmaydigan boshqa ijtimoiy-huquqiy omillar bilan haqiqiy aloqasi to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, tavsif turli manbalarda mavjud bo'lgan o'rganilayotgan mavzu haqidagi ma'lumotlarni taqdim etish uchun ishlatiladi. Noyob yuridik institut (jinoyat huquqi institutlari bundan mustasno), uning tarkibidagi barcha huquq normalari bitta manba, bitta normativ-huquqiy hujjatda mavjud bo'ladi. Shuning uchun tegishli yuridik institut haqida to'liq va tizimli tushunchaga ega bo'lish uchun amaldagi normalarni ma'lum bir tizimga keltirish va ularni sharhda yoki monografiyaning ma'lum bir qismida tavsiflash zarur bo'ladi.

To'rtinchidan, tavsif qonunchilik yoki ilmiy manbaning asosiy qoidalarini ixcham asosda ta'riflash uchun qo'llaniladi. Ushbu turdagi tavsifnomalar referatlar, avtoreferatlar, annotatsiyalarda, qonunlarga sharhlarda, monografiyalarda va boshqa ishlarda keltiriladi. Bu tavsiflarning asosiy maqsadi qiziquvchilarni yangi qonun, ilmiy tadqiqot bilan tanishtirish, manbaning asosiy mazmunini ochib berish, qonunchilikdagi yangiliklar mohiyatini va ularning munosabatlarda qo'llanish tartibini tushuntirishdan iboratdir.

Shunday qilib, tavsifni boshqa tadqiqot protseduralari tomonidan o'zlashtiriladigan ilmiy bilishdagi yordamchi bosqich sifatida tasavvur etish mumkin emas. Bundan tashqari, ilmiy bilish jarayoni sifatida tavsif boshqa manbalardan materiallarni mexanik ravishda olish ma'nosini anglatmaydi. Bu ilmiy izlanishning chuqur ijodiy bosqichi bo'lib, tavsiflash uslubini, dalillarni tanlash, muhimni ikkinchi darajadan ajratish, taqdimotning izchilligi, ravshanligi kabi masalalarni yechish, materialni aniq va tushunarli bayon qilish, tavsifning dissertatsiya yoki monografik tadqiqotning boshqa tarkibiy qismlari bilan organik aloqasidir.

Tavsif uch bosqichdan iborat: 1) empirik materiallarni yig'ish va tahlil qilish; 2) uni tizimlashtirish; 3) olingan natijalarni bayon qilish.

Empirik materiallarni yig'ish va tahlil qilish huquqshunoslikda qo'llaniladigan va ishonchli, obyektiv ma'lumot to'plashga qodir bo'lgan huquq me'yorlarini, ijtimoiy-huquqiy tadqiqotlarni talqin qilish, tarixiy manbalarni tanqid qilish va boshqa usullardan foydalangan holda amalga oshiriladi.

To'plangan faktlarni tizimlashtirish bosqichi qiyin va mas'uliyatli jarayon hisoblanadi. Bu jarayon ma'lumotlarni to'plash va ketma-ketlikda joylashtirish emas, to'plangan materialni o'rganilayotgan jarayonda hal qiluvchi ekanligini, uning mazmunini tashkil etishini va ushbu holatda nima tasodifiy, ikkinchi darajali ekanligini asosli tahlil qilish zarur.

Yozma matnda faqat asosiy bayon qilish mumkin. Tafsilotlarga haddan tashqari intilish, muayyan masalalarni bayon etish asosiy jarayonlarni chetga surib qo'yishi mumkin.

Yig'ilgan ma'lumotni analitik qayta ishlash jarayonida izohlash, turkumlash va statistik umumlashtirish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Izohlash usulidan foydalanib, unda tavsiflangan voqea va hodisalarning mohiyatiga birlamchi sifatida e'tibor berib, asosiy hujjatdan eng muhim ma'lumotlarni yozib olish tavsiya etiladi. Xulosa qilish hujjat, ilmiy ish yoki boshqa yozma manbalarning batafsil tavsifi uchun ishlatiladi. Xulosa, voqea mohiyatini tavsiflash bilan birga, boshqa muhim qoidalarni ham aks ettirishi mumkin. Umuman olganda, xuddi dissertatsiya avtoreferati uning mazmuni haqida yetarlicha aniq tasavvur berganidek, har qanday referat ko'rib chiqiladigan hujjatning asosiy mazmunini aks ettirishi kerak.

Ko'p manbalar bilan ularni ma'lum bir tizimga keltirish zarurati tug'iladi. Bunday protsedura bo'lmasa, tadqiqot mavzusiga oid barcha manbalarni va ulardagi ma'lumotlarni eslab qolish juda qiyin. Muallif qimmatli ma'lumotlarning muhim qismini yo'qotish xavfi bor va natijada, o'rganilayotgan mavzuni sxematik, yuzaki va to'liqsiz tavsiflashga majbur bo'ladi. Bunday hollarda ma'lumotlar toifalarga ajratish va statistik umumlashtirish orqali tizimga solinadi.

Rubrikatsiya usuli mavzu klassifikatorini ishlab chiqishga yo'naltiriladi. Muallif tadqiqot mavzusini bir qator savollarga ajratadi va har bir savolni klassifikatorida alohida sarlavha shaklida aks ettiradi.

Bundan tashqari, barcha hujjatlarda, ularni o'qib bo'lgach, klassifikator sarlavhalarining maqsadiga mos keladigan mavzular ajratiladi. Shunday qilib, yozma manbalarning xilma-xil ma'lumotlari ma'lum sarlavhalar – mavzular bo'yicha tizimlashtirilib, keyingi tahlil va umumlashtirish uchun qulay qilinadi.

Statistik jihatdan umumlashtirish axborotni ixchamlashtirish uchun yanada katta imkoniyatlarga ega, buning natijasida hodisa, jarayonlarning holati yoki rivojlanishidagi barqaror tendensiyalarni aniqlash, ularning miqdoriy va sifat xususiyatlarini, shuningdek individual hodisa (omil)lar o'rtasidagi empirik aloqalarni aniqlash mumkin bo'ladi.

3. Argumentatsiya

Argumentatsiya deb, fanning boshqa empirik, nazariy va uslubiy holatlaridan foydalangan holda ilmiy jarayon (bayonot)ning ishonchliligini asoslash tartibi tushuniladi.

Ilmiy va avvalambor, nazariy jarayonlarni asoslash, ko'pincha, murakkab, ziddiyatli va ba'zi hollarda uzoq muddatli bo'lganligi sababli holatning ishonchliligini ikki darajali asoslashga imkon beradi: to'liq va qisman. **To'liq asoslash** bilan tegishli bayonot haqiqat ekanligiga ishonch hosil qilinadi.

Buning haqiqiylikiga shubha tug'dirgan barcha argumentlar o'rganilgan va rad etilgan bo'ladi. **Qisman asoslashda** holat haqiqiy deb tan olinishi yoki inkor etilishi mumkin. Shuning uchun qisman argumentatsiya jarayoni bilan asoslangan holat gipoteza sifatida tan olinadi.

Argumentatsiyada uchta atama ajratiladi: tezis, argumentlar yoki asoslar va namoyish.

Argumentatsiya tezisi – bu asoslanishi kerak bo'lgan empirik yoki nazariy holat. **Empirik holat**da induksiya natijasida olingan bitta yoki umumlashtirilgan faktga nisbatan biror narsa tasdiqlanadi yoki inkor etiladi. **Nazariy holat** – bu barcha hodisalarga xos bo'lgan har qanday umumiy xususiyatni, aloqani, boshqa komponentni tasdiqlash yoki rad etish. Bu tushunchaning ta'rifi hodisadagi tegishli belgilar, elementlar, aloqalar mavjudligi yoki yo'qligi, hodisaning sifat hamda

miqdoriy holati, uning mazmuni, mohiyati, tuzilishi va boshqalar to'g'risidagi tasdiq bo'lishi mumkin.

Argumentatsiya tezisi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1) tezis sifatida isbot talab etadigan taxminiy xarakterga ega bo'lgan haqiqatni, fikrni olish mumkin. Haqiqiy ma'lumotlar bazasining yo'qligi tezisni tasdiq sifatida shakllantirishga imkon bermaydi. Bunday holda bu prognoz, loyiha, fantaziya, fantastika bo'lishi mumkin. Shunga muvofiq, namoyish qilishning o'zi tezisning yashirin asoslarini aniq, ravshan, shakllantirilgan, to'liq va yetarli darajaga olib chiqadi;

2) tezis har qanday haqiqiy qarama-qarshiliklar to'g'risidagi fikr bo'lishi mumkin, ammo o'zida mantiqiy qarama-qarshiliklarni aks ettirmasligi lozim. Haqiqiy, obyektiv qarama-qarshiliklar ijtimoiy-huquqiy voqelikning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanish manbasi sifatida tan olinadi va shu sababli ushbu qarama-qarshiliklarga vositachilik qiladigan ilmiy qoidalar, bayonotlar barcha boshqa ilmiy xulosalardan kam bo'lmagan ilmiy asoslashga muhtoj bo'ladi;

3) argumentatsiya tezisining lingvistik shakli ham benuqson bo'lishi zarur: u aniq va ravshan bayon etilishi, ya'ni tilning adabiy me'yorlariga muvofiq bo'lishi, chet el so'zlari va odatiy bo'lmagan atamalar, iboralardan saqlanib, noaniq so'zlardan qochishi lozim;

4) tezisni argumentatsiya jarayonida o'zgartirish mumkin emas. Ushbu talab identifikatsiya qonunidan kelib chiqadi. Unga ko'ra, fikr yuritish jarayonida har qanday fikr o'zi bilan bir xil bo'lishi kerak. Ushbu talabni bajarmaslik bitta tezisni boshqasi bilan almashtirishga va pirovardida, o'rganilayotgan tezis qolib, boshqa tezisning asosli bo'lishiga olib keladi.

Argumentlar yoki argumentatsiya asoslari – argumentatsiya jarayonida foydalaniladigan ilmiy tamoyillar. Ushbu qoidalar ham empirik, ham nazariy bo'lishi mumkin. Huquqiy holatlar, xulosalarning argumentatsiya jarayonida nafaqat huquqiy fan tamoyillari, balki boshqa fanlarning, jumladan, falsafa, maxsus noyuridik fanlar (politologiya, ijtimoiy psixologiya, iqtisodiyot, statistika, matematika va boshqalar), mantiq va ilmiy bilish metodologiyasidan unumli foydalaniladi.

Har qanday ilmiy asoslangan qoidalardan, agar ular quyidagi talablarga javob bersa, boshqa tamoyillarni asoslash uchun foydalanish mumkin:

1) argumentlar sifatida to'liq yoki qisman asoslangan ilmiy tamoyillar, qoidalar qabul qilinishi mumkin. Taxminlar yoki afsonalar, diniy va boshqa tamoyillar mos kelmaydi. Mahsulotdan farqli o'laroq, ilmiy bilimlar sifat sertifikatiga ega emas va har doim ham ishonchli bilimlarni yolg'ondan ajratish imkoni mavjud emas. Hatto umumqabul qilingan me'yorlar ham yordam bermaydi. Huquqshunoslik tarixidan ma'lumki, yuridik soha vakillari o'z fanlari muammolari doirasida asosiy fundamental masalalar yuzasidan bir qancha xatoliklarga yo'l qo'yganlar.

Qaysi tamoyil haqiqiy, qaysi biri yolg'on ekanligini tadqiqotchining o'zi hal qiladi. Agar bu sifat boshqa ishonchli dalillar bilan oqlansa, yolg'on argumentdan foydalanish tezisni yolg'onga chiqarmaydi. Biroq yolg'on dalillardan foydalanish tezisning haqiqatiga shubha qilish uchun qo'shimcha va asosli sabablarini keltirib chiqaradi va uning muxoliflari sonini ko'paytiradi. Shuning uchun har qanday muallif o'zining ilmiy ishi foydasiga argumentlarni tanlashda, iloji boricha, ehtiyotkor bo'lishi kerak;

2) argumentlar tezisga tegishli bo'lishi va uning asoslanishiga munosib hissa qo'shishi kerak. Har bir argument muallif tomonidan argumentatsiya maqsadlarini, jumladan, tezisning ishonchlilik darajasini oshirish uchun keltiriladi. Umuman olganda, boshqa argumentlar bilan birgalikda yetarli darajadagi asos sifatida tezisning ishonchliligini to'liq yoki qisman asoslash uchun boshqa dalillar bilan qo'llaniladi. Noto'g'ri yoki yetarli bo'lmagan argumentlardan foydalanuvchi mualliflar tezisning ishonchliligini qisman bo'lsa-da, asoslash imkoniyatiga ega bo'lmaydilar. Bunday holatda tezis uni asoslovchi argumentlardan kelib chiqmaydi, aksincha, mantiqiy xato sifatida tan olinadi;

3) tezisni asoslash to'g'ridan to'g'ri tadqiqot jarayonida olingan empirik yoki nazariy qoidalar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Yangi nazariy va empirik ma'lumotlarni olish va tadqiqot mavzusini anglash uchun ularga ijodiy yondashish har qanday ilmiy bilim uchun zaruriy shartdir. Biroq bunday dalillarning haqiqati alohida

va tezis argumentatsiyasidan mustaqil ravishda o'rnatilishi kerak. Aks holda, tezis argumentlaridan xulosa chiqarilganda, to'siq doirasi paydo bo'ladi va ikkinchisining haqiqati tezisning asoslanganlik darajasiga bog'liq bo'lib qoladi;

4) empirik dalillar ilmiy tahlil obyekti bo'lgan tekshirilayotgan hodisaning rivojlanish bosqichiga mos kelishi kerak. O'rganilayotgan muammoning rivojlanish darajasini tavsiflovchi empirik ma'lumotlarni avtomatik ravishda ko'chirib o'tkazish harakatlariga yo'l qo'yilmaydi.

Namoyish – tezisni asoslash uchun berilgan dalillar bilan mantiqiy bog'lash usuli. Argumentatsiya jarayonida dastlab tezis shakllantiriladi, so'ngra uning to'liq yoki qisman asoslanishini ta'minlaydigan dalillarni izlash boshlanadi. U yoki bu argumentlar to'plami topilganda, ular bilan tezis o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik mantiq qoidalariga muvofiq aniqlanadi. Barcha mantiqiy qoidalarga qat'iy rioya qilish dalillarning haqiqati tezisning haqiqatini kafolatlashiga ishonch beradi. Har qanday mantiqiy qoidaning buzilishi argumentatsiya natijalariga salbiy ta'sir qiladi: tezis to'liq bo'lmagan asoslarni oladi yoki ilmiy taxmin maqomini saqlab, asossiz bo'lib chiqadi.

Yuridik fanlarda tezisning ishonchliligi, ko'pincha, to'g'ridan to'g'ri berilgan dalillardan kelib chiqadi, ya'ni **to'g'ridan to'g'ri argumentatsiya usuli** (to'g'ridan to'g'ri isbot) qo'llaniladi. Biroq tezisning ishonchliligini asoslash tezisga zid bo'lgan hukmning yolg'onligini isbotlash orqali amalga oshirilganda, bilvosita dalil usullaridan foydalanish imkoniyati istisno qilinmaydi. Bu **uchinchisini istisno etuvchi mantiqiy qonunga** asoslanadi. Unda ikkita fikrdan ikkinchisi inkor qilinganda, albatta, birinchisi ishonchli bo'ladi. Shuning uchun bunday fikrlar mavjud bo'lganda, ulardan bittasining yolg'onligini isbotlash kifoya qilsa, ikkinchisining ishonchliligini tasdiqlash mumkin bo'ladi.

Isbotning **bilvosita usullari** huquqni qo'llash amaliyotida jinoyat va boshqa yuridik ishlarda dalillarni yig'ish va baholashda keng qo'llaniladi. Huquqni muhofaza qilish organi xodimi ish bo'yicha qaror qabul qilishda o'z pozitsiyasini "yoki-yoki" formulasi bo'yicha aniq ko'rsatishi kerak, chunki qonun faqatgina shunday qarorlarni tan oladi, masalan, sudlanuvchi aybdor yoki aybsiz. Huquqiy

tadqiqotlarda bilvosita dalil usullari empirik ma'lumotlar bilan bahslashish jarayonida qo'llaniladi. Nazariy tahlil darajasida bunday usullar kam qo'llaniladi. Har bir hodisa shu qadar murakkab va xilma-xilki, chiqarib tashlangan uchinchi qonun talablariga to'liq mos keladigan kognitiv vaziyatlarni topish juda qiyin hisoblanadi.

Argumentatsiya natijalari izchillik va bir butunlikda talqin qilinib, unda muallif mantiqiy ketma-ketlik va maqsadga yo'naltirilgan holda mavjud holatning ishonchliligini asoslaydi. Ishning matnida kerakli dalillar to'plami va ularni taqdim etish tartibi uchun maxsus talablar mavjud emas. Tezisning ishonchliligi faqat berilgan argumentlar sonigagina bog'liq emas. Dalillarni taqdim etish usullari, ularning boshqa o'quvchilar tomonidan idrok etilishi uchun zarurligi juda muhimdir. Har bir o'quvchini va opponentni tezisning haqqiyligiga to'liq ishontirish juda muhim.

4. Tanqid va ilmiy munozara madaniyati

Ilm-fandagi har qanday yangi holat boshqa, qarama-qarshi qoidalar bilan kurashda (ba'zan uzoq va murosasiz) o'z o'rnini topishga urinadi. Bosma yoki qo'lda yozilgan manbalarda xolisona nazariy yoki empirik bilimlarni baholash tanqid sifatida tushuniladi.

Ilmiy bilimlar protsedurasi sifatida tanqidning o'ziga xos xususiyati quyidagicha: uning obykti tegishli fanning obykti yoki predmetini tashkil etadigan obyektiv haqiqat emas, balki ilmiy bilimdir.

Masalan, huquqshunoslik fanining obykti ijtimoiy va huquqiy amaliyotdir, yuridik fan sohasidagi tanqid obykti esa huquq haqida saqlanib qolgan, yozma va boshqa manbalarda bugungacha yetib kelgan mavjud ilmiy bilimlardir. Bu nafaqat zamonaviy huquqshunosning asarlarida bayon qilingan zamonaviy bilimlar, balki boshqa tarixiy davrlarda yashagan tadqiqotchilarning huquqiy qarashlari ham bo'lishi mumkin. **Tanqidning obykti** har qanday huquqiy nazariya, maktab, ta'limot qoidalari, alohida olimning qarashlari, aniq monografiya qoidalari, boshqa ilmiy ishlar yoki har qanday masala bo'yicha shunchaki individual bayonotlar bo'lishi mumkin.

Tanqidni turli xil **maqsadlar** bilan amalga oshirish mumkin, *birinchidan*, har qanday savol, ilmiy muammo, ilmiy bilimlar sohasi, ayrim asarlarning ilmiy tadqiqotlar holatini baholash; *ikkinchidan*, yuridik maktablar, nazariyalar, ta'limotlar g'oyalarini ochib berish; *uchinchidan*, ma'lum bir mintaqa, davlat ichida yoki sayyora miqyosida siyosiy va huquqiy ta'limotlarning shakllanishi va rivojlanish jarayonlarini tushuntirish.

O'zining mantiqiy mohiyatiga ko'ra, tanqid ko'p jihatdan argumentatsiyaga o'xshaydi, faqat to'g'ridan to'g'ri qarama-qarshi maqsadlar bilan amalga oshiriladi. Agar argumentatsiya ilmiy bilimlarni asoslash uchun olib borilsa, tanqid, aksincha, ilmiy bilimlarning mantiqiy, uslubiy va nazariy talablariga to'liq mos kelmaydigan faktlarini ochib berishni maqsad qiladi. Shuning uchun argumentatsiya jarayonida ishlatiladigan terminologiyadan tanqidning tegishli tarkibiy qismlarini belgilashda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda.

Xususan, tanqid natijalariga ko'ra tuzilgan xulosa, odatda, tanqidning tezisi deb nomlanadi. Bunday xulosaga asos bo'lgan holatlar, faktlar tanqid argumentlari sifatida tushuniladi. Tanqidning tezisi mantiqiy ravishda uning dalillaridan kelib chiqishi kerak, ya'ni to'g'ri mantiqiy shaklga ega bo'lishi lozim. Tanqid qiluvchi subyekt **opponent** sifatida tan olinadi. Tanqid qilinayotgan holat muallifi esa **proponent** deyiladi.

Tanqidning predmeti ikki turdagi bilimlardir: mutlaqo yangi holat va mavjud bo'lgan ilmga oid bilimlar, turli xil qarashlar, boshqa mualliflar tomonidan bildirilgan jarayonlar. Xuddi shu masala bo'yicha ilmiy qarorlar yig'indisidan faqat bittasi to'g'ri bo'lishi mumkin, boshqalari esa past darajadagi kuchga ega bo'lganligi sababli, tanqid paytida tahlil qilingan qoidalardan qaysi biri ushbu xususiyatga to'liq ega ekanligini aniqlash kerak bo'ladi.

Tadqiqotchi, odatda, bu boradagi ustuvorlik u tomonidan shakllantirilgan holatga tegishli ekanligiga ishonch hosil qiladi. Biroq ushbu taxmin mantiqiy xatolarni va qoidalarning boshqa kamchiliklarini, boshqa tadqiqotchilar tomonidan bildirilgan qarashlarni aniqlash orqali ilmiy jihatdan asoslanishi kerak. Muallifning taxminlari haqiqatga aylanib ketishi mumkin, ammo

mavjud bilimlarni tanqid qilish, aksincha, yangi holatning yetarli emasligini ko'rsatishi mumkin.

O'zining mazmuniga ko'ra, yangi va mavjud bo'lgan bilimlarni qiyosiy tahlil qilish quyidagi tartiblardan iborat:

1) o'rganilayotgan masala bo'yicha boshqa mualliflarning fikrlari, qoidalari, bayonotlarini aniqlash uchun manbalarni tahlil qilish;

2) muallifning holatini ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadida boshqa muallif tomonidan shakllantirilgan holat bilan taqqoslash;

3) taqqoslanuvchi holatlar o'rtasidagi tafovut sababini, jumladan, holatni shakllantirish va asoslash jarayonida muallif tomonidan yo'l qo'yilgan xatoliklarni aniqlash;

4) muallif tomonidan shakllantirilgan taklif asosli, boshqa qoidalar va xulosalarga nisbatan ilmiy va amaliy ustuvorlikka ega ekanligi to'g'risida yakuniy xulosani keltirish. Agar yangi holat bunday sifatlarga ega bo'lmasa, muallif samarali yechimni topguniga qadar tadqiqotni davom ettirishi kerak. Ilmiy yechimni qidirish jarayonlari, qoida tariqasida, ish matnining orqasida qoladi.

Shunday qilib, mavjud bo'lgan yangi qoidalarning qiyosiy tahlili tufayli ilmiy bilimlarning uchta juda muhim vazifalarini hal qilish mumkin bo'ladi:

1) yangi qoidalar nafaqat bayon qilingan shaklda, balki uning mazmun jihatidan ham shunday ekanligiga ishonch hosil qilish;

2) boshqa mualliflar tomonidan taqdim etilgan ilm-fanning nazariy va empirik bilimlari oldida taklif qilingan yechimning afzalliklarini ko'rsata bilish;

3) boshqa mualliflar tomonidan o'z qarashlarini asoslash jarayonida yo'l qo'ygan nazariy, uslubiy, mantiqiy, empirik xatolarni aniqlash va ko'rsatish. Bunday baholarning mavjudligi o'quvchi uchun ham, tadqiqotchining o'zi uchun ham muhimdir. Bunday material tufayli o'quvchida muallifning qarashlarini qo'llab-quvvatlash uchun taklif qilinayotgan holatning ishonchliligi va ilmiy samaradorligi, uning boshqa yechimlardan ustunligi to'g'risida qat'iy ishonch shakllanadi. O'rganilayotgan masala bo'yicha nuqtayi nazarlarni tizimli tanqidiy tahlil qilish ham muallif uchun, shubhasiz, foydalidir. Bu unga o'z taklifini yana bir bor tanqidiy baholash, undagi

kamchiliklarni aniqlash va kerakli tuzatishlarni kiritish imkonini beradi.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Tadqiqotlar protsedurasi deganda nima nazarda tutiladi?
2. Yuridik tadqiqotlar protsedurasining o'ziga xosligi nimada?
3. Tavsiflash va tasniflashga ta'rif bering, farqlarini ko'rsating.
4. Argumentatsiya nima va uning ilmiy tadqiqotdagi ahamiyatini asoslang.
5. Tanqid nima va undan qanday maqsadlarda foydalaniladi?
6. Tanqid qoidalarini tushuntiring.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 84–90.
2. Сырых В. История и методология юридической науки: учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – В. 260–313.
3. Малинова И. Юридическая герменевтика и правопонимание: материалы к спецкурсу. – Екатеринбург: УрГЮА, 1999. – С. 33–56.
4. Aldisert R. (2001). Logic for Lawyers. A Guide to Clear Legal Thinking. 3rd edition. National Institute for Trial Advocacy, – USA: – R. 270.

VII. YURIDIK USLUB

Reja:

1. Ilmiy yuridik uslub va yuridik publitsistika. Yuridik til xususiyatlari.
2. Ilmiy, ilmiy-ommabop maqola va tezislar yozish qoidalari.
3. Scopus va WOS kabi xalqaro ma'lumotlar bazasidagi ilmiy jurnallarga maqolalar tayyorlash va yuborish shartlari.

Tayanch tushunchalar: yuridik uslub, yuridik publitsistika, yuridik til, ilmiy maqola, ilmiy-ommabop maqola, tezis, Scopus, WOS, aniqlik, qisqalik, huquqiy sotsializatsiya, yuridik jurnalistika.

1. Ilmiy yuridik uslub va yuridik publitsistika. Yuridik til xususiyatlari

Muallif o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z qarashlarini keng o'quvchilar ommasiga yetkazish uchun ilmiy jamiyat tomonidan ijobiy qabul qilingan matnlarni tayyorlaydi. Undan nafaqat o'quvchilarga ma'lumotni yetkazish, balki faqatgina o'zi tomonidan taklif etilayogan g'oyalarni to'g'ri ekanligiga ishonitirish talab qilinadi. Muallif va uning o'quvchilari o'rtasidagi kommunikativ muloqotning ushbu o'ta muhim vazifalarini hal qilish maxsus ilmiy nutq uslubidan foydalanish bilan ta'minlanadi.

Fikrlarni ifodalashda obyektivlik, aniqlik, izchillik va ixchamlik hamda ishonchlilik asosiy kategoriyalar hisoblanadi. Huquqiy asarlar ham ushbu xususiyatlarga to'liq ega bo'lishi kerak.

Ilmiy uslub barcha ilmiy yuridik ish turlari uchun bir xil emas, u ilmiy ishning janriga, unda qo'llanilgan va tadqiqotlar davomida olingan bilimlarni taqdim etish uslublariga nisbatan o'zgartiriladi.

Aniqlik ilmiy nashr matni uning muallifi fikrlariga mos kelishini anglatadi. Fikr va so'z bir-biriga shunchalik mutanosib

bo'lishi kerakki, ilmiy ish matnidan muallifning haqiqiy g'oyasini anglash mumkin bo'lsin va matnni nazarda tutilganidan farqli ravishda talqin qilish mumkin bo'lgan holatlar kelib chiqmasin. Matnning aniqligi maxsus uslublar bilan ham, umumiy va maxsus atamalarni to'g'ri tanlash va ulardan foydalanish bilan ham ta'minlanadi.

Aniqlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan *mantiq* prinsipi muallifning fikrlarini izchil bayon etishni hamda ularning boshqa mantiq talablariga muvofiqligini nazarda tutadi.

Ilmiy matnning qisqaligi unda takrorlanishlar, mayda va keraksiz tafsilotlar yo'qligini anglatadi. Yangi ma'lumot olib kirishi mumkin bo'lgan har bir ibora, har bir jumla matnga hodisa va jarayonlarni tavsiflash vositasi sifatida asar matniga kiritilish huquqiga ega. Mavzuga bevosita bog'liq bo'lmagan masalalarni yoritish ham ilmiy matnga teng darajada zarar yetkazadi.

Aniqlik deganda ilmiy nashr matnining unga murojaat qilgan o'quvchilar doirasiga anglashning osonligi, qulayligi tushuniladi.

Shubhasiz, huquqshunoslikda ilmiy ishlarni aniq va sodda tarzda taqdim etish uslubiga ustuvor ahamiyat berilishi kerak. Ushbu uslub mualliflarning ham, ularning o'quvchilarining ham qiziqishlariga to'liq javob beradi.

Ushbu taqdimot uslubi muallif tadqiqot mavzusini yaxshi bilganida, uning muhim tomonlarini va ahamiyatsiz, ikkinchi darajali masalalarini tushunganida, muammoni nafaqat mavhum-nazariy, balki amalda, ma'lum bir voqea va jarayonlar darajasida anglaganida, har qanday savolga to'liq va to'g'ri javob berishga qodir bo'lishida namoyon bo'ladi. Mavzuni chuqur bilish muallifga o'z fikrlarini sodda, aniq ifoda etishga imkon beradi, shu bilan birga, mavzuni obyektiv, aniq va to'liq taqdim etishni ta'minlaydi. Muallif o'z fikrlarini soddalashtirilgan darajada qisqartirishi mumkin bo'lgan chegarani his qilishi va saqlab turishi kerak.

Ilmiy ishning **o'ta murakkab uslubi**, ko'pincha, muallifning tadqiqot mavzusini yetarli darajada bilmasligi oqibatidir. U muammoning mohiyatini yaxshi tushunishi, yangi, o'ziga xos yechimlarni ko'rishini mumkin bo'lsa-da, ba'zi savollar, konseptual apparatni talqin qilish hamda qo'llash, ochib berilgan faktlar va

qonuniyatlarni tushuntirish, shuningdek asoslash bilan bog'liq qiyinchiliklarga duch keladi.

Muallif yuridik atamalar, ilmiy muammolarning an'anaviy talqinlari hamda ilmiy til va uslubning umume'tirof etilgan me'yorlaridan, umumiy qabul qilingan tushunchalardan chetlanishdan qo'rqadi. Natijada, mavzuni bayon qilish maxsus atamalar, murakkab konstruksiyalar va uzundan uzun murakkab jumlar bilan to'ldiriladi. Matn murakkab, zerikarli va tushunarsiz bo'lib chiqadi. Bundan tashqari, murakkab iboralar ortida fikrning bo'shligi va uning obyektiv haqiqatga mos kelmasligi to'g'risida asosli shubha paydo bo'ladi.

Ilmiy matnning ravshanligi va soddaligiga qo'yiladigan talablar muallifning o'zi uchun o'rganilayotgan mavzuni eng chuqur va har tomonlama anglash mezonlari sifatida muhimdir. Shu bilan birga, aniq va tushunarli taqdimot o'quvchilar doirasini kengaytirish imkonini beradi. **Ilmiy ish** – bu badiiy asar emas, zamonaviy mualliflarning detektiv hikoyalari ham emas va uning o'quvchilari doirasi oldindan belgilab qo'yilgan: ular zarurat tufayli o'qiydilar va ilmiy faoliyatning shartlari bilan tanishadilar.

Ilmiy ishlar matnining ravshanligi va to'g'riligining ahamiyati yana bir narsada ko'rinadi: ushbu xususiyatlar tufayli muallifning qoidalarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish va ularni yodlash juda osonlashadi. Muallif qancha ko'p o'quvchiga ega bo'lsa, ilmiy faoliyatning yakuniy muammosi shunchalik muvaffaqiyatli hal qilinadi. Muallif qancha ko'p tarafdorlarga ega bo'lsa, uning g'oyalari ilmiy va amaliy faoliyatga qanchalik osonlikcha kiritilsa, bilimlarni yuridik fanni yanada rivojlantirish hamda yuridik amaliyotni takomillashtirishning samarali vositasiga aylantirish jarayoni shunchalik tezroq kechadi.

Yuridik til – bu ijtimoiy va tarixiy jihatdan aniqlangan tushunchalar hamda toifalarni og'zaki ifoda etish usullari-yu qoidalari tizimi, ijtimoiy munosabatlar subyektlarining xatti-harakatlarini huquqiy tartibga solish maqsadida ishlab chiqilgan va foydalaniladigan tizim. Yuridik tildan foydalanishda shuni yodda tutish kerakki, u o'z funksiyalarini bajarishda nafaqat huquqiy, balki lingvistik vositalardan ham foydalanadi, shu bilan

birga, huquqiy til ularning o‘zaro ta‘siriga tushadi. Shuningdek, yuridik til – bu huquqni joriy etish, amalga oshirish vositasi bo‘lgan tizim.

Yuridik tilning tuzilishi uning faoliyat sohaslariga asoslangan, masalan, qonun ijodkorligi, yuridik fan, advokat-amaliyotchilarning kasbiy faoliyati va boshqalar. Ushbu tuzilmani ochib berishda faoliyat sohalari va ular bilan bog‘liq bo‘lgan yuridik tilning resurslarini o‘zaro bog‘lash zarur, bu uning tarkibiy elementlarini yakuniy darajada aniqlash imkonini beradi. Shunday elementlar qatorida: 1) qonun tili; 2) huquqiy ta‘limot tili; 3) advokatlarning professional nutqi; 4) protsessual harakatlar tili; 5) shartnomalar tuziladigan til bo‘lishi mumkin.

Qonun tili qonun ijodkorligi sohasiga xizmat qiladi. Ushbu elementni “normativ-huquqiy hujjatlarning tili” deb belgilash to‘g‘riroq bo‘lar edi, ammo “qonun tili” tadqiqotchilarning aksariyati tomonidan tan olingan aniq tushunchadir. Huquqiy ta‘limot tili huquqiy ilmiy ishlar sohasiga xizmat qiladi. Shubhasiz, har qanday huquqiy ta‘limot ilmiy ishlanmalarga asoslangan bo‘lib, bu holatda “Yuridik fan” emas, balki “huquqiy ta‘limot” tushunchasidan foydalanish maqsadga muvofiq. Chunki ta‘limot ilmiy ishlanmalar va tushunchalar bilan taqqoslanganda ko‘proq vakolatli hisoblanadi. Advokatlarning professional nutqi advokatlarning kasbiy faoliyatining so‘zlashuv sohasiga xizmat qiladi (sud majlislari, mijozlar, davlat idoralari bilan aloqa va boshqalar). “Advokatlarning kasbiy nutqi” tushunchasi, masalan, taklif qilingan “Yuridik nutq tili” tushunchasiga qaraganda, tilning ushbu sohasini yanada aniq aks ettiradi, chunki advokatlarning kasbiy faoliyati, ko‘pincha, kundalik muloqot so‘zlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi (guvohlar, jabrlanuvchilar va boshqalarni so‘roq qilish), bu yerda qonuniy atamalar, odatda, umuman yo‘q. Protsessual harakatlar tili ularni belgilash orqali huquqiy protsessual harakatlar sohasiga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalish uchun tadqiqotchilar murojaat qilish tili, huquqni muhofaza qilish organlari tili va boshqa individual aktlar tili, sud qarorlari tili kabi elementlarni taklif qilishadi. Ushbu holatda biz faqat protsessual harakatlar haqida gapirishimiz kerak,

chunki ularni boshqa toifalarga ajratish, masalan, qonunchilikni ta'minlash, protsessual harakatlarning yuridik shaxsini noto'g'ri idrok etishga olib keladi, bu ularning vazifalariga yo'naltirilganligi (protsessual harakatlar va qarorlarni ro'yxatga olish) ularning xarakterli til xususiyatlarini belgilaydi. Bu, o'z navbatida, yuridik tilning tuzilishi doirasida protsessual harakatlar tili to'g'risida alohida gapirish imkonini beradi. Shartnomalar tili, birinchi navbatda, shartnomaviy munosabatlar sohasiga xizmat qiladi. Bu yerda biz yozma hujjat sifatida shartnoma markaziy o'rinni egallagan va o'ziga xos tilga ega bo'lgan fuqarolik-huquqiy sohasi haqida gapiramiz. Shartnoma bo'lmagan, masalan, nizom, ishonchnoma, vasiyatnoma, qabul qilish guvohnomasi, kvitansiya, ichki mehnat qoidalari va boshqalar kabi ko'plab fuqarolik-huquqiy va boshqa hujjatlar mavjud, ammo ularning barchasi shartnoma tilining tuzilish resurslaridan foydalanadi. Shartnoma va u bilan bog'liq munosabatlar sohasi va ularning tili yuridik til sifatida tadqiqotchilar tomonidan alohida o'rganilmaydi va shunga muvofiq, huquqiy tilning elementi sifatida shartnomalar tili masalasi alohida ko'tarilmaydi, bu esa yuridik tilni bir butun tuzilma sifatida kompleks o'rganish imkonini bermaydi.

2. Ilmiy, ilmiy-ommabop maqola va tezis yozish qoidalari

Ilmiy nashr tadqiqotchi faoliyatining asosiy natijasidir. Ilmiy nashrning asosiy maqsadi muallifning asarini boshqa tadqiqotchilarning mulkiga aylantirish va uning tanlangan tadqiqot sohasidagi ustuvorligini belgilashdir.

Yaxshi maqola yozish uchun ilmiy nashrning bosh rejasini tuzishda standartlar va ilmiy nutq uslubi talablariga rioya qilish kerak. Bu o'quvchining ma'lumotlarni aniq qabul qilishi va baholashini ta'minlaydi. Ilmiy uslubning asosiy xususiyatlari: izchillik, o'ziga xoslik, obyektivlikdir. Maqolada masalaning dolzarb holati, ishning maqsadi, tadqiqot metodologiyasi, olingan natijalar muhokama qilinishi va qisqacha, aniq bayon etilishi kerak. Bu eksperimental tadqiqotlar, ishlab chiqarish tajribasini umumlashtirish, shuningdek,

ko'rib chiqilayotgan sohadagi ma'lumotlarning tahliliy natijalari bo'lishi mumkin.

O'quvchini tasavvur qilish, maqolaning kimga qaratilganligini oldindan bilish zarur. Muallif boshqalarga noma'lum bo'lgan narsalar haqida yozishi kerak, shunda bu noma'lumlik o'zi uchun bo'lgani kabi o'quvchiga ham ayon bo'ladi. Asl asar muallifi o'quvchiga uning eng qiyin jihatlarini tushuntirishi lozim. Agar bu allaqachon ma'lum bo'lgan asarlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lsa, unda o'quvchiga ularni qayta aytib berishdan ma'no yo'q, uni birinchi darajali manbalarga yo'naltirgani ma'qulroq bo'ladi. Muallifning nashr etilgan materialga munosabatini, ayniqsa, hozirda Internetdan keng foydalanish bilan bog'liq holda ko'rsatish muhimdir. Tahlil va umumlashtirish, shuningdek muallifning ixtiyoridagi materiallarga tanqidiy munosabati zarur. Bayon qilishda ketma-ketlik va mantiqiy bog'liqlik muhimdir. Matnni alohida sarlavhalarga ajratish foydali. Bu o'quvchiga kerakli materialni topishni osonlashtiradi. Biroq sarlavhalar haddan tashqari kichik bo'lmasligi kerak. Muallif aniq tushuntirishga intilishi darkor. Buning uchun u ma'lum qoidalarga amal qilishi lozim: a) faqat eng aniq va ikkilantirmaydigan iboralardan foydalanishi; b) qaysi ma'noda qo'llanilishini aniqlamasdan, ikki ma'noga ega bo'lgan so'zni ishlatmasligi; d) bitta so'zni ikki ma'noda va turli xil so'zlarni bitta ma'noda qo'llamasligi. Chet tilidagi atamalarni suiiste'mol qilmaslik ilmiy ishlarda til bo'yicha qo'yiladigan talablarning eng dolzarblaridan biridir. Chunki ular mahalliy so'zlarning sinonimlari emas, odatda, ular orasida mazmunan farq mavjud. Ilmiy maqola jonli, obrazli tilda yozilishi kerak, u har doim ilmiy asarlarni o'zi aloqador bo'lmagan narsalardan ajratib turadi. Ko'plab jiddiy ilmiy ishlar shu qadar qiziqarli yozilganki, ular yaxshi detektiv roman kabi o'qiladi. Ishda har qanday "sirli" atamalarga chek qo'yilishi kerak. Bundan tashqari, keraksiz fe'l shakllaridan qochish zarur.

Yaxshi yozilgan maqola bu bajarilgan ishning mantiqiy yakunidir. Shu sababli tadqiqot ishlarini takomillashtirish bilan bir qatorda, maqolalar yozishni doimiy ravishda o'rganib borish zarur.

3. Scopus va WOS kabi xalqaro ma'lumotlar bazasidagi ilmiy jurnallarga maqolalar tayyorlash va taqdim etish shartlari

Xorijiy jurnallarda mahalliy mualliflarni targ'ib qiluvchi mutaxassislar quyidagi tavsiyalarni berishadi:

1) tarjima sifatiga alohida e'tibor bering. Jurnalga maqola yuborishdan oldin maqolaning tilini yaxshi biladigan hamkasblaringiz (agar iloji bo'lsa), ya'ni siz yozgan maqolangiz ularning ona tili bo'lgan tanishlaringiz bilan bog'laning. Maqola bilan qamrab olingan sohada siz norasmiy (do'stona) munosabatlarni o'rnatadigan mutaxassislar bilan aloqaga chiqing. Chunki qo'lyozmani oldindan baholash jarayonida xorijiy nashrlarning tahririyatlari sifatsiz tarjimani rad etish holatlari mavjud;

2) maqola yuborishdan oldin tahririyatning aloqa ma'lumotlarida ko'rsatilgan matnlarni diqqat bilan o'qing. Maqolani noto'g'ri manzilga yuborish, ko'pincha, nashrni kechiktirishga va tushunmovchiliklarga olib keladi. Maqolangizni mualliflar uchun mo'ljallangan qat'iy ko'rsatmalarga muvofiq ravishda yuboring;

3) ba'zi jurnallar mualliflarga taqdim etadigan andozalarga e'tibor bering. Maqolaning rejasini tuzing, u yerda maqolaning asosiy tarkibiy elementlari qayd etiladi. Maqola sarlavhasiga alohida e'tibor bering. U o'quvchining e'tiborini tortishi kerak va so'zlarning aniqligini haddan tashqari oshirib yubormang. Ko'plab mualliflar maqolaga "Minnatdorchilik" bo'limini ham kiritadilar, unda muallifga maqola ustida ishlashda yordam bergan barcha kishilarning ismlari keltiriladi. Ushbu bo'lim ixtiyoriy, ammo uning madaniyatlararo va ilmiy aloqalardagi ahamiyatini inobatga olish ham zarur;

4) qo'lyozmaning oxiriga adabiyotlar ro'yxatini qo'shishni unutmang. Xalqaro ma'lumotlar bazalari uchun adabiyotlar ro'yxati ilmiy elektron ma'lumotlar bazalari uchun mo'ljallangan bibliografik ro'yxatni tuzish bo'yicha xalqaro qoidalarga muvofiq tuziladi. Ingliz tilidagi maqolalar mualliflarining nomlari qabul qilingan xalqaro translyatsiya tizimlarida, masalan, Britaniya standartlari instituti (BSI)da taqdim etiladi. Ingliz tilidagi ma'lumotnomalarni formatlash uchun siz Garvard bibliografik yo'naltiruvchi tizimidan

foydalanishingiz mumkin (URL: <http://www.library.dmu.ac.uk/Images/Selfstudy/Harvard.pdf>);

5) agar siz maqolangizda illyustratsiyalardan foydalansangiz, ularning o'qilishi va jurnalning ilmiy maqomiga muvofiqligiga e'tibor bering. Maqola har doim o'zaro ekspertizadan o'tkaziladi va tahririyat, qoida tariqasida, taqrizchilarni mustaqil tanlash huquqini o'zida saqlab qoladi. Ko'rib chiqish vaqti nafaqat muallifning tadqiqot mavzusiga, balki sharhlovchining o'z imkoniyatlariga ham bog'liq. Ko'pgina jurnallarning veb-saytlarida amalga oshirish muddatlari ko'rsatilgan. Agar maqola onlayn tahririyat orqali yuborilgan bo'lsa, mualliflar o'zlarining shaxsiy kabinetlarida "maqola holati" belgisi orqali sharhni kuzatib borish imkoniyatiga egalar. Ko'rib chiqishda har doim jurnalning diqqat markazidagi yozishmalar, formulalarning aniqligi, o'ziga xosligi va ilmiy yangiligi, taqdimotning aniqligi, tuzilishi, uslubi, hajmi hamda ilmiy adabiyotlardan foydalanilishi hisobga olinadi. **Scopus** va **Web of Science** ma'lumotlar bazalariga kiritilgan xalqaro jurnal muharriri maqolani ikki yoki undan ortiq sharhlovchiga yuboradi. Ko'rib chiqish natijalariga ko'ra, muharrir: maqolani o'zgartirishsiz nashr etishga yo maqola muallif tomonidan biroz o'zgartirilganidan so'ng nashr etishga qaror qiladi, ba'zi jurnallarda muharrir maqolani jiddiy qayta ko'rib chiqilgandan so'ng qabul qilishga rozilik berishi mumkin (buning uchun qayta ko'rib chiqish talab qilinadi), shuningdek maqolani nashr etishdan bosh tortishi ham mumkin. Ko'pgina jurnallar mualliflarga rad etilganda shikoyat qilish huquqini beradi. Maqolani qayta ko'rib chiqqandan so'ng, tahririyatga asl nusxani dastlabki tahrir bilan qo'shib yuborish kerak. Agar u qayta ko'rib chiqilishi bilan kechiktirilsa, ish rad etilishi yoki birinchi taqdim etilganidek, o'zaro ekspertizaga yuborilishi xavfi mavjud. Ommaviy jurnallar, ko'pincha, o'quvchiga ushbu jurnalda nashr etilgan har qanday materialdan bepul foydalanishga imkon beradi, ammo nashr xarajatlari mualliflardan maqolalarni nashr qilish uchun haq olish orqali qoplanishi mumkin.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Yuridik uslubning o'ziga xosligi nimada?
2. Yuridik xulosa nima? U qanday holatlarda ishlab chiqiladi?

3. Tezis va maqolaga ta'rif bering, farqlarini ko'rsating.
4. Tezis va maqola tadqiqotning qanday shakliga mansub va ular qanday yoziladi?
5. Ilmiy maqola yozishning qanday mexanizmlari mavjud?
6. Mavzuga oid manbalarni o'rganishning qanday mexanizmlarini bilasiz va u tadqiqotni amalga oshirishda qanchalik muhim?
7. Adabiyotlar sharhi nima va uni tayyorlashning qanday uslublari bor?
8. Monografiya qanday adabiyotlar tarkibiga kiradi va u qanday yoziladi?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Сырых В. История и методология юридической науки: учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – С. 502–512.
2. Myneni S. (2019). Legal Research Methodology. – New Delhi: Purana Books. – P. 144 – 156.
3. Bast C., Margie A. (2012). Hawkins Foundations of Legal Research and Writing. 5th Edition. – USA: Delmar Cengage Learning. – P. 624.

VIII. MAGISTRLIK DISSERTATSIYASIGA QO'YILADIGAN UMUMIY TALABLAR

Reja:

1. Dissertatsiya tadqiqotiga oid me'yoriy-huquqiy talablar.
2. Magistrlik dissertatsiyasining uslubi va stilistikasi.
3. Magistrlik dissertatsiyasini rasmiylashtirish qoidalari.

Tayanch tushunchalar: *me'yoriy-huquqiy hujjatlar, dissertatsiya uslubi, dissertatsiya stilistikasi, dissertatsiyani rasmiylashtirish, semantika, yozma ilmiy nutq, ilmiy matn.*

1. Dissertatsiya tadqiqotiga oid me'yoriy-huquqiy talablar

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 2-martdagi "Magistratura to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 36-sonli qaroriga muvofiq magistr:

- tanlangan mutaxassisligi bo'yicha ilmiy tadqiqot, ilmiy-pedagogik va kasbiy faoliyatni mustaqil yuritishga;

- kasbiy faoliyatda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga;

- oliy ta'lim muassasasidan keyingi ta'limni magistrlik tayyorgarligiga muvofiq mutaxassislik bo'yicha katta ilmiy xodim-izlanuvchilar institutida davom ettirishga;

- kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida qo'shimcha kasb ta'limi olishga tayyorlanadi.

Magistr o'z mutaxassisligi, ilmiy va ilmiy-pedagogik tayyorgarligiga muvofiq ravishda quyidagi kasbiy faoliyat turlari bilan shug'ullanishi mumkin:

- ilmiy-pedagogik;
- ilmiy-ijodiy;
- ilmiy tadqiqot va eksperimental;

- loyihaviy-muhandislik;
- loyihaviy-texnologik;
- ishlab chiqarishni boshqarish, shuningdek bakalavriat ta'limi yo'nalishiga mos keladigan boshqa faoliyat turlari.

Yuqoridagi faoliyatni amalga oshirish uchun magistrdan quyidagilar talab etiladi:

- mavzuni tanlash va tadqiqot rejasini tuzish;
- eng yaxshi tadqiqot usullarini aniqlash;
- ilmiy ma'lumot topish va adabiyot bilan ishlash;
- ilmiy faktlarni, amaliy materiallarni to'plash, tahlil qilish va umumlashtirish;

- o'rganilayotgan mavzuni nazariy jihatdan ishlab chiqish, xulosalarni, taklif va tavsiyalarni asoslash;

- ilmiy tadqiqot natijalarini rasmiylashtirish.

“Talabalarining ilmiy tadqiqot ishlari” tushunchasi ikkita elementni o'z ichiga oladi:

1) talabalarga tadqiqot ishlari elementlarini o'rgatish, ularga ushbu faoliyatning ko'nikmalarini singdirish;

2) professor-o'qituvchilar rahbarligida talabalar tomonidan amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqotlar.

Dissertatsiya ishi mavzusi ishlab chiqarish, ta'lim, fan-texnika, shu jumladan kimyoviy texnologiya, to'qimachilik, mashinasozlik, yengil sanoat va matbaa, ijtimoiy sohalaridagi ilg'or va dolzarb masalalarga bag'ishlanib, muayyan bir vazifaning ilmiy yechimini topishga, ishlab chiqarishga, statistik ma'lumotlar tahliliga qaratilgan bo'lishi shart.

Dissertatsiya ishi tanlangan mavzuning ilmiy asosga va natijalarga ega bo'lgan ilmiy yoki ilmiy-amaliy mazmundagi yakuniy malakaviy ishi hisoblanadi. Dissertatsiya ishi shunday ko'rinishda taqdim etilishi kerakki, toki uning asosida mazkur dissertatsiya mazmuni qay darajada yoritilgan va asoslanganligini, uning yangiligini aniqlash oson bo'lsin. Dissertatsiya ishi bajarilishi, uning muallifi mustaqil ilmiy (amaliy) izlanish olib borgani, mukammal muammolarni topgani va ularni hal qilish yo'llarini o'rgangani haqida dalolat berishi kerak.

Magistrlik dissertatsiyasi magistraturada ta'lim olayotgan talabaning yakunlovchi ishi hisoblanadi. Dissertatsiya ishi talabaning

o'qish davrida egallagan nazariy va amaliy bilimlari asosida bajarilgan ilmiy tadqiqot ishining natijasidir.

Magistrlik dissertatsiyasi magistrant tayyorlayotgan faoliyat turi (tadqiqot, qonun ijodkorligi, huquqni muhofaza qilish, ekspert-konsalting, tashkiliy menejment, pedagogik) muammolarini hal qilish bilan bog'liq bo'lgan mustaqil va mantiqiy yakunlangan ish bo'lishi kerak.

Magistrlik dissertatsiyasining muallifi ishni bajarishda o'zining ilmiy-malakaviy darajasini, ayniqsa, mustaqil ilmiy izlanishni olib borish va aniq ilmiy-texnik masalalarni hal etish bo'yicha qobiliyatlarini namoyon qila olishi kerak.

Magistrlik dissertatsiyasi mantiqiy o'ylangan reja asosida yoziladi. Mazkur reja muammo, tahlil va ilmiy-amaliy masalalarni hal etish yo'llarini ifodalaydi. Xorijiy tajribalarni o'rganish va yig'ilgan materiallardan foydalanish asosida magistrant dissertatsiyada qo'yilgan masalalarni hal etish yo'llarini, milliy ta'lim tizimi va iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini va tarmoq korxonalari muammolarini hisobga olgan holda aniq mantiqiy takliflar kiritadi.

Yakuniy saralash ishini bajarishda talabalar o'zlarining qobiliyatlari, chuqur bilim, ko'nikmalar va shakllangan umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalariga tayanishi, o'z kasbiy faoliyatining vazifalarini zamonaviy darajada mustaqil ravishda hal qilishi, maxsus ma'lumotlarni professional tarzda taqdim etishi, ilmiy nuqtayi nazardan bahslashishi va o'z nuqtayi nazarini himoya qilishi mumkin.

Shunday qilib, magistrlik dissertatsiyasi magistratura talabasi tomonidan universitetda o'qish jarayonida bajariladigan tadqiqotning, yozma ishning eng yuqori shakli hisoblanadi. U orqali magistrant o'z kasbiy saviyasini, nazariy va amaliy masalalarni malakali yechish qobiliyatini namoyish etadi.

Magistrlik dissertatsiyasining asosiy maqsadi talabaning ma'lum bir bilim sohasidagi nazariy va amaliy bilimlarini tizimlashtirish va chuqurlashtirish, tadqiqot mavzusi doirasida muammolarni tahlil qilish hamda ularni hal etish bo'yicha takliflarni asoslashdir.

Huquqshunoslik sohasidagi magistrlik dissertatsiyasi, qoida tariqasida, tegishli ilmiy yo'naltirilgan jamoatchilik bilan aloqalar

sohasida huquqiy tartibga solish tizimini takomillashtirish maqsadida amaldagi qonunchilikka o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha takliflarni o'z ichiga olgan yangi ilmiy natijalar va amaliy xulosalarni qamrab oladi. Magistrlik dissertatsiyasi malakaviy funksiyani bajaradi, ya'ni magistr darajasini olish maqsadida tayyorlanadi. Shu munosabat bilan, tadqiqot muallifining asosiy vazifasi o'zining ilmiy malakasi darajasini va birinchi navbatda, mustaqil ravishda ilmiy izlanishlar olib borish hamda aniq ilmiy muammolarni hal qilish qobiliyatini namoyish etishdan iborat.

Dissertatsiya matn va illyustratsion material shaklida olingan ma'lumotlarni birlashtirgan bo'lib, unda nomzod to'plangan ilmiy faktlarni o'z ixtiyori bilan tartibga soladi hamda ba'zi qoidalarning ilmiy yoki amaliy ahamiyatini isbotlaydi. Magistrlik dissertatsiyasi umumilmiy va maxsus ilmiy bilimlarning uslublarini aks ettiradi, ulardan foydalanish qonuniyligi har bir aniq holatda asoslanadi. Tezisning mazmuni taqdim etilgan ma'lumotlarning o'ziga xosligini tavsiflaydi. Bu yerda asos sifatida yangi materiallar, shu jumladan yangi faktlar, hodisalar va ma'lumotlar tavsifi yoki mavjud materialni ilgari bajarilganidan farqli ravishda ko'rib chiqish yotadi. Magistrlik dissertatsiyasining mazmuni ham ilmiy tadqiqotning dastlabki shartlarini, ham uning butun jarayoni va olingan natijalarni belgilab beradi. Unda nafaqat ilmiy faktlarning tavsifi, mutaxassislarning huquqiy qarashlari va fikrlari, balki ularning har tomonlama tahlili, muammoning turli jihatlarini bo'yicha muallifning nuqtayi nazari, huquqni qo'llash amaliyotini tahlil qilishga asoslangan bo'lishi kerak.

Dissertatsiya, har qanday ilmiy ish singari, o'rganilayotgan ilmiy faktlarga subyektiv munosabatni istisno qilishi kerak. Shu bilan birga, u muallifning shaxsiy tajribasiga asoslangan yagona konseptual yondashuvni, ma'lum bir nuqtayi nazarni aks ettiradi, natijada, u dastlab tabiatan polemik xususiyatga ega. Uning mazmuni tanlangan mavzu doirasida ishonchli dalillarni keltiradi, unga zid bo'lgan fikrlarni har tomonlama tahlil qiladi va qat'iy tanqid qiladi. Mavjud qarashlar va g'oyalarga nisbatan tanqidiylik kabi ilmiy bilimlarning xususiyati aynan shu yerda to'liq aks ettirilgan bo'lib, bu munozarali va polemik materiallarning mavjudligini taxmin qiladi.

Magistrlik dissertatsiyalari muallif tomonidan olingan natijalarning amaliy ishlatilishi yuzasidan ma'lumot beradi, ular muallifning ilmiy ishlanmalari sinovdan o'tgan tashkilotlarning xulosalari, sertifikatlari, xulosalari bilan tasdiqlanishi kerak bo'ladi. Magistrlik dissertatsiyasi, avvalambor, magistrning ilmiy va amaliy tayyorgarligini ko'rsatadigan yakuniy malakaviy ish ekanligini hisobga olib, tadqiqot matniga kiritilgan barcha materiallar birlashtirilganligiga e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Tadqiqotning yetakchi g'oyasi tadqiqot davomida asoslanib, tasdiqlanadi. Tезisning barcha tarkibiy qismlari mantiqan o'zaro bog'liq bo'lishi lozim.

Magistrlik dissertatsiyasining asosiy ilmiy natijalari ilmiy jurnallarda nashr etilgan bo'lishi lozim. Dissertatsiyaning asosiy ilmiy natijalarini aks ettirgan nashrlar ilmiy jurnallarda izohlangan davlat ilmiy-texnik ma'lumot tizimidagi tashkilotlarda saqlanadigan qo'lyozmalarga, xalqaro konferensiyalar materiallarida nashr etilgan asarlarga, simpoziumlar, elektron ilmiy nashrlardagi maqolalarga tengdir. Bitiruv malakaviy ishini yozishda magistrant materiallarni yoki individual natijalarni o'zlashtirganida manbaga havolalarni taqdim qilishi shart. Ilmiy ishlar birgalikda yozilgan hammualliflarga tegishli g'oyalar yoki ishlanmalardan foydalanilganda magistrant talaba buni dissertatsiyada qayd etishi lozim. Ushbu havolalar manba muallifining hammualliflikda va yakka holda bajargan ilmiy asarlari bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Shunday qilib, magistrlik dissertatsiyasi muallifiga qo'yiladigan eng muhim talablar quyidagilardan iborat: o'rganilayotgan muammoning to'liqligi va ilmiy, tahliliy jihatdan chuqurligi; nazariy umumlashmalarga kelish, amaliy xulosalar chiqarish, asosli tavsiyalar va takliflar berish qobiliyati; materialni mantiqiy izchil taqdim etish; o'rganilayotgan munosabatlarni huquqiy tartibga solish hamda huquqiy normalarni amalga oshirish amaliyotini takomillashtirish bo'yicha takliflarning asosliliigi; so'nggi nashrda amaldagi ishonchli amaliy materiallar va qoidalardan foydalanish; axborot-huquqiy ma'lumotlar bazalaridan materiallarni izlash, tanlash, qayta ishlash hamda ulardan foydalanishning zamonaviy usullariga egalik qilish; magistrlik dissertatsiyasi mavzusidagi munozarali muammolar

bo'yicha o'z qarashlari va yondashuvlarini ishonchli dalillar bilan asoslash.

2. Magistrlik dissertatsiyasining uslubi va stilistikasi

Tadqiqot ishlari uslubi akademik etiket ta'sirida shakllangan bo'lib, ilmiy haqiqatni asoslash maqsadida o'z nuqtayi nazarini ifodalashdan iboratdir. Hozirgi vaqtda olimlarning bir-biri bilan olib boradigan ham og'zaki, ham yozma muloqotida ma'lum an'analar rivojlangan. Biroq ilmiy nutq uchun bir qator qoidalar mavjud deb o'ylamaslik kerak. Faqatgina ilmiy tilning ba'zi xususiyatlari, o'rnatilgan an'analar haqida gapirish mumkin.

Dissertatsiyada materialni taqdim etish uslubi adabiy va ilmiy bo'lishi kerak, og'zaki so'z birikmalarini ehtiyojsiz ishlatish, ilmiy atamalarni kundalik shakllari bilan almashtirish mumkin emas. U yoki bu jarayon va hodisalarni tavsiflashda, badiiy nutq uslublaridan foydalanish, metaforalarni qo'llash tavsifa etilmaydi.

Yozma ilmiy nutq uslubi shaxssiz monolog bo'lgani uchun taqdimot, odatda, uchinchi shaxs nomidan amalga oshiriladi va e'tibor mavzuga emas, balki ishning mazmuni va mantiqiy ketma-ketligiga qaratiladi.

Muallifning "men" iborasi ikkinchi darajaga o'tadi. Shuningdek, matn bayoni birinchi shaxs ko'plikda ("Bizning fikrimizcha") yoki uchinchi shaxs nomidan ("Muallif buni zarur deb biladi", "Muallifning fikriga ko'ra" tarzida) amalga oshiriladi.

"Biz" olmoshi orqali mualliflik ifodasi o'z fikrini ma'lum bir guruh fikri, ilmiy maktab yoki ilmiy yo'nalish qarashlari sifatida aks ettirishga imkon beradi. Chunki zamonaviy ilm-fan integratsiya, ijodkorlikning kollektivligi, muammolarni hal qilishga kompleks yondashish kabi tendensiyalar bilan ajralib turadi.

Biroq matnda "biz" olmoshining haddan tashqari ko'p ishlatilishi yoqimsiz taassurot keltirib chiqaradi. Shu sababli ushbu olmoshning ishlatilishini istisno qiladigan tuzilmalarga murojaat qilish kerak, masalan, noaniq shaxsiy gaplar "Dastlab ...ni ko'rib chiqamiz, so'ngra ...", uchinchi shaxs nomidan bayonot "Muallif ishonadiki, ...", "Ilmiy

adabiyotlarni o'rganish asosida tadqiqotga kompleks yondashuv ishlab chiqildi ...". Bularning barchasi harakat subyektini belgilash zaruratini bekor qiladi va shu bilan dissertatsiya matniga kishilik olmoshlarini kiritish zaruratiga o'rin qoldirmaydi.

Ilmiy matn uchun mazmunning yakunlanganligi, yaxlitlik va izchillik xosdir. Mantiqiy aloqalarni ifodalashning eng muhim vositasi fikrning rivojlanish ketma-ketligini ko'rsatadigan maxsus funksional-sintaktik vositalardir (dastlab, birinchi navbatda, keyin, birinchidan, ikkinchidan, demak, shuning uchun va hokazo). Qarama-qarshi munosabatlar turli iboralar orqali ifodalanadi: ammo, shu bilan birga, shunga qaramay. Sabab va oqibat munosabatlari quyidagi iboralar orqali ifodalanadi: shuning uchun, buning natijasida, shunga muvofiq ravishda, bundan tashqari. Bir fikrdan ikkinchisiga o'tish quyidagi iboralar orqali amalga oshiriladi: ...ga o'tishdan oldin, ...ga e'tibor qaratamiz, ko'rib chiqamiz, ...da to'xtaymiz, o'ylab ko'rish kerak. Natija, xulosa quyidagi so'zlar va iboralar bilan belgilanadi: shunday qilib, xulosa qilib, xulosa qilib aytganda, aytilganlarning hammasi xulosa chiqarishga imkon beradi, xulosa qilishimiz kerak.

Ilmiy matn uzoq muddatli kuzatuvlar hamda ilmiy tajribalar natijasida olingan aniq ma'lumotlar va faktlarni o'z ichiga olganligi bilan ajralib turadi. Bu, shuningdek, ularning og'zaki ifoda etilishining, maxsus terminologiyani qo'llanilishining aniqligini ifodalaydi. Shuning uchun dissertatsiyalardagi emotsional lingvistik elementlar alohida ahamiyat kasb etmaydi. Maxsus atamalar tufayli ilmiy faktlar, tushunchalar, jarayonlar, hodisalarning batafsil ta'riflari va xususiyatlarini ixcham va iqtisodiy shaklda ifodalash mumkin.

Shuni yodda tutish kerakki, ilmiy atama shunchaki so'z emas, balki ma'lum bir hodisaning mohiyatini ifodalaydi. Shuning uchun ilmiy atamalar va ta'riflarni tanlashga katta e'tibor berish kerak. Siz har xil terminologiyani bitta matnda o'zboshimchalik bilan aralashtirib yuborolmaysiz, chunki har bir fan o'ziga xos, faqat unga xos bo'lgan terminologik tizimga ega. Yozma ilmiy nutq ham sof uslubiy xususiyatlarga ega. Uning asosiy uslubiy **xususiyati** – bu ilmiy haqiqatni o'rnatishga intiladigan ilmiy bilimlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan bayonning obyektivligi. Bayonning obyektivligi ilmiy ishlarning matnida xabarning ishonchliligi

darajasini ko'rsatadigan kirish so'zlari va iboralari tufayli amalga oshiriladi: albatta, ehtimol, taxmin qilish mumkin... Ba'zan ilmiy uslubga yaqinlashish istagi asarning qoidalarini keraksiz darajada taqdim etishda ifodalanadi, bu, ko'pincha, fikrning noaniqligini ko'rsatib qo'yadi, muallif aslida aytmoqchi bo'lgan fikrni tushunishni murakkablashtiradi va bu uning kamchiliklariga aylanadi. Ilmiy nutq madaniyatini belgilaydigan **sifatlar** – aniqlik, tushunarlilik va qisqalik.

Mazmunan aniqlik dissertatsiya ishida keltirilgan ma'lumotlarning ilmiy va amaliy ahamiyatini ta'minlovchi asosiy shartlardan biridir. Noto'g'ri tanlangan so'z yozilgan dissertatsiyaning ma'nosini sezilarli darajada buzishi mumkin, ma'lum bir iborani, ba'zan esa butun matnni ikki tomonlama talqin qilish imkoniyatini keltirib chiqarishi mumkin. Leksik xatolar ilmiy nutqni aniqlik va ravshanlikdan mahrum qiladi. Ishning ma'nosini buzadigan so'zlardan qochish kerak. Bu, avvalambor, kanselyariya so'zlari, kitobiy so'zlar va chet el so'zlarini suiiste'mol qilishdir. Bu, ko'pincha, so'zning ma'nosini bilmaslik sababli kuzatiladi.

Tushunarlilik – bu tushunarli tarzda yozish qobiliyati. Ko'pgina hollarda mualliflarning o'z ishlariga ilmiy xarakter berish istagi tufayli matn bayonini tushunishning buzilishi yuzaga keladi. Buning oqibatida barchaga aniq bo'lgan predmetlarga murakkab nomlarning berilishi ortidan ilmiy ko'rinish berish kelib chiqadi.

Oddiylik va ravshanlik, ko'pincha, soddalik sifatida baholanadi. Biroq soddalikni ilmiy tilning umumiyliigi bilan tenglashtirish mumkin emas. Dissertatsiyalar matnining lingvistik va uslubiy rasmiylashtirilishidagi asosiy jihat shundaki, uning mazmuni mo'ljallangan auditoriya uchun tushunarli bo'lishi lozim.

Qisqalik ilmiy nutqning zarur va majburiy sifati bo'lib, u, eng avvalo, muallifning madaniyatini belgilaydi. Bu keraksiz takrorlardan, ortiqcha tafsilotlardan qochish qobiliyatidir. Bu yerdagi har bir so'z va ibora nafaqat aniqroq, balki masalaning mohiyatini qisqa qilib yetkazish uchun ham xizmat qiladi. Shuning uchun hech qanday mazmuniy yuk ko'tarmaydigan so'zlar va iboralar dissertatsiya matnidan butunlay chiqarib tashlanishi kerak. Qisqartirish so'zlar va iboralarni turli xil shaklda ixchamlashtirishlar, tez-tez

takrorlanadigan terminlarni qisqartmalar bilan almashtirish va boshqalar orqali amalga oshiriladi. Dissertatsiyaning lingvistik va uslubiy dizayni uchun to'plangan ilmiy ma'lumotlarni yaxlit matnga aylantira olish juda muhimdir, buning uchun matnning nutq funksiyalari va ularni amalga oshirishning leksik vositalarini yaxshi tushunish kerak.

Magistrlik dissertatsiyasining yakuni bo'lib davlat kvalifikatsiyasi attestatsiyasi, ya'ni magistrlik dissertatsiyasi himoyasi hisoblanadi.

Magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash jarayonidagi **talabalar**:

- ilmiy tadqiqot, izlanishlar olib borish, kasbiy muammolarni ko'ra olish hamda ularni yechishning umumiy usullari va yo'llarini o'rganish;

- o'quv jarayoni va ilmiy faoliyat davomida olingan axborotni ma'lumot hamda natijalar shaklida mujassamlashtira olish;

- tanlangan mavzuning dolzarbligini asoslash;

- soha bo'yicha yechilayotgan ilmiy-texnik, ilmiy tadqiqot masala holatini tahlil qilish;

- ilmiy-texnika, texnik-iqtisodiy va boshqa talablarni shakllantirish, qo'yilgan masalani yechish uslublarini ko'rib chiqish, shuningdek eng samaralisini aniqlash;

- eng samarali, muqobil yechimni ilmiy, konstruktorlik, texnologik va texnik-iqtisodiy jihatdan asoslab berish;

- eng samarali, muqobil yechimning patentga loyiqqligini aniqlash va patent sofligiga tekshira olish;

- ilmiy-texnika masala yechimining natijalari bo'yicha xulosalar va takliflarni shakllantirish hamda ularni iqtisodiyotning tegishli tarmoqlarida qo'llash imkoniyatini aniqlash.

3. Magistrlik dissertatsiyasini rasmiylashtirish qoidalari

Dissertatsiya ishining tarkibini ishlab chiqish magistrlik dissertatsiyasining asosiy bosqichi hisoblanadi. Dissertatsiya tarkibining to'g'ri tuzilishi magistrantga ilmiy izlanish, maqsad va vazifalarini aniq ifodalash, qo'yilgan maqsadga erishish usullari, yo'llari va obyektlarini hamda dissertatsiya ishining bosqichlarini to'g'ri tayyorlashga imkoniyat beradi. Dissertatsiya tarkibini ishlab

chiqish uchun magistrant izlanish bo'yicha dastlabki asoslarni, adabiyotlarni, xorijiy ma'lumotlarni, mahalliy, ilmiy, statistik va boshqa tegishli manbalarni mukammal o'rganishi lozim.

Tadqiqot loyihasi mutaxassislik kafedrası yig'ilishida muhokama qilinadi hamda dissertatsiya mazmuni bo'yicha kerakli taklif va mulohazalar beriladi.

Magistrlik dissertatsiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi kerak: sarlavha sahifasi; magistrlik dissertatsiyasining ikki tilda (o'qitish tili va ingliz tilida)gi qisqacha izohi; tarkibi; kirish; asosiy qism; xulosa; adabiyotlar ro'yxati; ilovalar (agar mavjud bo'lsa).

Kirish qismida qisqa tavsif bo'lishi kerak: magistrlik dissertatsiyasi mavzusining asosliliği va uning dolzarbliği; tadqiqot obyektı va predmeti; tadqiqotning maqsad va vazifalari; ilmiy yangilik; tadqiqotning asosiy vazifalari va gipotezalari; tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlarni ko'rib chiqish (tahlil qilish); tadqiqotda qo'llaniladigan usullarning xususiyatlari; tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati; ish tuzilishining xususiyatlari.

Magistrlik dissertatsiyasining **asosiy qismi** kamida uchta bobdan iborat bo'lib, asosiy qismning boblari o'zaro mutanosib bo'lishi va quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: tadqiqotga oid boshqa manbalarda keltirilgan nazariy, amaliy va empirik natijalarni tanqidiy tahlil qilish; mavzu; tadqiqot usullari va ishning amaliy qismini tavsiflash; magistratura talabasining o'rganilayotgan muammoni hal qilishdagi shaxsiy hissasini tavsiflash, tadqiqotning asosiy natijalarini taqdim etish.

Dissertatsiya ishida alohida boblar ham xulosa va takliflar bilan yakunlanadi, lekin uning asosiylari ishning "xulosa" bo'limida jamlanadi. Bunda dissertatsiya ishining "Olingan natijalar va ularning muhokamasi" bobidagi asoslangan ilmiy yangilik hamda yutuqlar aniқ va ravshan yoritilishi lozim.

Magistrlik dissertatsiyasining **yakuniy qismida** barcha boblarda aks ettirilgan olingan natijalarning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek ilmiy tadqiqot muammolarini hal qilish bo'yicha xulosalar keltiriladi. Xulosa qismi 4 sahifadan oshmasligi kerak.

Magistrlik dissertatsiyasining qo'shimchalari magistrlik

dissertatsiyasining tarkibini bevosita taqdim etish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni o'z ichiga olgan materiallar bo'lishi mumkin. Ilovalar hajmi magistrlik dissertatsiyasining umumiy hajmining 1/3 qismidan oshmasligi shart.

Magistratura talabalari magistrlik dissertatsiyasi ustida ishlashda kasbiy odob-axloq qoidalariga rioya qilishlari kerak (plagiat, ma'lumotlarning soxtalashtirilishi, shuningdek soxta iqtiboslarni taqdim etishga yo'l qo'yilmaydi).

Tezis matni quyidagi qoidalarga rioya qilgan holda standart qog'ozga yozilishi kerak: qatorlar oralig'i – 1,5 sm; yuqori va pastki chekkalari – 2 sm, chap tomonidagi chuqurliklar – 3 sm, o'ng tomonda – 2 sm; paragraflar orasidagi masofa – 5 yoki 6 punkt. Magistrlik dissertatsiyasi matni Misrosoft Word matn muharriri, Times New Roman shriftida bosish uchun tavsiya etiladi. Magistrlik dissertatsiyasining tavsiya hajmi titul varag'i, mundariyasi, adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tashqari 70-80 sahifani tashkil etishi lozim.

Magistrlik dissertatsiyasi magistrant o'qiydigan tilda tayyorlanadi (magistratura bo'limi yoki kafedraning tavsiyasi bilan chet tilida tayyorlanishi mumkin). Chet tilida bajarilgan magistrlik dissertatsiyasiga davlat tilidagi annotatsiya ilova qilinadi. Magistrlik dissertatsiyasining dastlabki va rasmiy himoyasi tarjima orqali amalga oshiriladi.

Magistratura mutaxassisligining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda magistrlik dissertatsiyasining tarkibiy qismlari, hajmi va mazmuni fakultet Ilmiy-uslubiy kengashining qarori bilan o'zgartirilishi va kengaytirilishi mumkin.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash jarayoni o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?

2. Magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash bosqichlari qaysi me'yoriy hujjat asosida amalga oshiriladi?

3. Ilmiy matnga xos bo'lgan jihatlarni yoriting.

4. Dissertatsiya yozishda amal qilinishi shart bo'lgan ilmiy nutq prinsiplarini bilasizmi?

5. Magistrlik dissertatsiyasi uslubining o'ziga xosligi nimada?

Magistrlik dissertatsiyasining yozilishi va rasmiylashtirilishidagi asosiy talablar nimalardan iborat?

7. Ilmiy tadqiqot jarayonida ilmiy etikaning ahamiyati nimada deb o'ylaysiz?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 2-martdagi "Magistratura to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 36-sonli qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.08.2018 y., 09/18/638/1690-son, 22.10.2019 y., 09/19/886/3941-son;

2. Toshkent davlat yuridik universiteti rektorining 2019-yil 5-dekabrda "Toshkent davlat yuridik universiteti magistraturasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 08-649-sonli buyrug'i;

3. Кукушкина В. Организация научно-исследовательской работы студентов (магистров): Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2019. – С. 22–30.

IX. PROFESSIONAL JAVOBGARLIK, MAS'ULIYAT VA YURIDIK TADQIQOTLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

Reja:

1. Internet – huquqiy tadqiqot manbayi.
2. WestLaw, HeinOnline, LexisNexis kabi xalqaro yuridik tadqiqotlar bazalari bilan ishlash.
3. Statistik ma'lumotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanib, jadval, diagramma va infografikalar yaratish.
4. Huquqiy manbalar va sud hujjatlari bilan ishlashning analitik usullari.
5. Huquqiy etiket va olim axloqi.
6. Ilmiy izlanuvchi nutqi va taqdimoti.

***Tayanch tushunchalar:** Internet, manba, huquqiy manba, WestLaw, HeinOnline, LexisNexis, statistika, hisobot, jadval, diagramma, infografika, sud hujjatlari, huquqiy etiket, olim axloqi, ilmiy izlanuvchi, taqdimot.*

1. Internet – huquqiy tadqiqot manbayi

Har qanday ilmiy tadqiqot muayyan ilmiy yo'nalish bo'yicha ilmiy texnikaviy axborotni izlashdan boshlanadi. Adabiyotni to'plash va tahlil etish uchun ilmiy texnikaviy axborot manbalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- kitob (darslik, o'quv qo'llanma, monografiya, broshyura)lar;
- davriy matbuot (jurnallar, byulletenlar, institutlarning ilmiy ishlari, ilmiy to'plamlar);
- me'yoriy hujjatlar (standartlar, andozalar, texnikaviy shartlar, yo'riqnomalar, me'yoriy jadvallar, muvaqqat ko'rsatmalar va b.);
- katalog va preyskurantlar;
- patent hujjatlari;

- ilmiy tadqiqotlar va tajribaviy konstruktorlik ishlari haqidagi hisobotlar;
- axborot nashrlari (ITI to'plamlari, analitik sharhlar, axborotli varaqalar, ekspress axborot, ko'rgazmalarining prospektlari va b.);
- xorijiy ilmiy-texnikaviy adabiyotlarning tarjimai va asl nusxalari;
- dissertatsiyalar, avtoreferatlar;
- ilmiy-texnikaviy anjumanlar va ishlab chiqarish yig'ilishlarining ilmiy-texnikaviy materiallari;
- ikkilamchi hujjatlar (referativ sharhlar, bibliografik kataloglar, referativ jurnallar va b.).

Sanab o'tilgan hujjatlar ulkan axborot oqimini hosil qiladi, uning sur'ati yildan yilga oshib boradi. Bunda yuqorilama va quyilama axborot oqimi bir-biridan farqlanadi.

Axborotning **yuqorilama oqimi** ijrochilar (ITI, oliy o'quv yurtlari va boshq.)dan qayd etuvchi idoralar tomon yo'naladi, **quyilama oqim** esa bibliografik sharhlar, referativ va boshqa ma'lumotlar ko'rinishida ijrochilarga ularning talabiga ko'ra yo'naltiriladi.

Axborot manbalarida yangi ilmiy va ilmiy-texnikaviy ma'lumotlarning keskin sur'atda o'sib borishi munosabati bilan axborotning "eskirishi" kuzatiladi. Chet el tadqiqotchilarining ma'lumotlariga ko'ra, axborot qiymatining pastga tushib ketish jadalligi, ya'ni "eskirishi" ro'znomalar uchun kuniga 10 %, jurnallar uchun oyiga 10 % va kitoblar uchun yiliga 10 % ni tashkil qilar ekan. Shu sababdan axborotning juda katta oqimida aniq mavzuning yangi, ilg'or yechimlarini topish murakkab masala hisoblanadi.

Zarur axborotni izlash ijodiy jarayon bo'lib, shundan uni avtomatlashtirish va shakllantirishning murakkabligi kelib chiqadi.

Axborotni izlash deganda tanlangan mavzu ustida tadqiqot olib borish maqsadida zarur hujjatlarni qidirish bo'yicha harakatlarning yig'indisi tushiniladi. Bu jarayon qo'lda, mexanik ravishda va avtomatlashtirilgan tarzda amalga oshirilishi mumkin.

Axborotni qo'lda qidirish oddiy bibliografik kartochkalar, kartotekalar va bosma ko'rsatkichlar bo'yicha olib boriladi. Mexanik ravishda axborot tashuvchilar bo'lib perfokartalar xizmat qiladi. Mexanizatsiyalashtirilgan tarzda axborotni qidirishda hisob-

perforatsiya mashinalari, avtomatlashtirilgan tarzda qidirishda esa axborot texnologiyalari yordamga chiqadi.

Davlat fuqarolarni qabul qilingan qonunlar to'g'risida xabardor qilish va shunga muvofiq ushbu qonunlarning bajarilishini doimo nazorat qilib keladi. Huquqiy axborotni tarqatish va uni taqdim etish keng aholining harakatlarini amaldagi qonunchilik bilan doimiy ravishda baholab borishga yordam beradi va bu, o'z navbatida, davlatchilikning huquqiy asoslarini mustahkamlashga olib keladi. Nashrning qoidalari turli xil aktlarda – nashrga oid maxsus aktlarda, normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risidagi qonunlarda mavjud. Ko'pincha, normativ-huquqiy hujjatlarning nashr etilishini ta'minlash vazifasi hukumatga yuklanadi.

Internet rivojlanganligini hisobga olgan holda ushbu ma'lumotlarga kirishni tashkil etish huquqiy ma'lumotlarni tarqatishning muhim vositasiga aylandi. Normativ hujjatlarni rasmiy nashr qilish uchun Internet texnologiyalaridan foydalanishga ta'sir ko'rsatgan asosiy omillardan biri bu elektron hujjatlarning qonuniy kuchini qog'ozga tushirilgan hujjatlar bilan bir xil darajada tan olish edi. Biroq normativ-huquqiy hujjatlarning Internetda e'lon qilinishi har doim ham rasmiy nashr sifatida tan olinmaydi. Hujjatning bosma (qog'oz) versiyasi ko'plab mamlakatlarda rasmiy nashr shakli bo'lib qolmoqda. Internetda, veb-saytlarda aktlarning nashr etilishi, ko'plab mamlakatlarning advokatlari fikriga ko'ra, davlat tomonidan huquqiy ma'lumotlarni tarqatishda foydalaniladigan qo'shimcha vosita bo'lib, huquqiy oqibatlariga olib kelmaydi.

Normativ-huquqiy hujjatlarni rasmiy nashr etish (e'lon qilish) ning elektron shakli Internet texnologiyalarning quyidagicha bir qator afzalliklari tufayli vujudga keldi:

- aloqa kanallari orqali axborot uzatishning yuqori tezligi;
- hujjatlarni elektron shaklda saqlashning nisbatan (qog'oz bilan taqqoslaganda) arzonligi va qulayligi;
- veb-texnologiyalardan foydalangan holda axborot resurslaridan foydalanishning soddaligi va qulayligi;
- ma'lumotlar bazalarida ma'lumot qidirishning qulayligi;
- cheksiz nusxa ko'chirish imkoniyati va boshqalar.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan ko'plab davlatlar rasmiy bosma ommaviy axborot vositalarining elektron versiyasini nashr etishga murojaat qilishdi. Shu bilan birga, bepul elektron nashr, u kunning istalgan vaqtida mavjudligi, Internet (ommaviy kutubxonalar)ga kirish huquqiga ega bo'lmaganlarning huquqlarini ta'minlash, bosma va elektron ma'lumotlarning identifikatsiyasini kafolatlash asosiy prinsiplardir.

Shuningdek, bir qator davlatlar Internetda davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilingan hujjatlarga kirishni ta'minlaydilar va ko'pincha, bu nafaqat o'zlarining veb-saytlari rasmiy organlar tomonidan olib borilishini ta'minlaydi, balki milliy veb-saytda ularning birlashtirilgan versiyasi mavjudligidan ham dalolat beradi. Qonun hujjatlariga kirish faqat normativ matnlarni nashr etishga bag'ishlangan maxsus saytlarda jamlanadi.

Odatda, qog'oz va elektron versiyalar rasmiy manbalar hisoblanadi. Shu bilan birga, Vengriyaning elektron vositalari orqali ma'lumot olish erkinligi to'g'risidagi qonunga binoan, bu tafovut yuzaga kelgan taqdirda aynan bosma (qog'oz) variant yetakchi hisoblanadi.

Normativ-huquqiy hujjatlarning elektron va qog'ozli versiyalari bilan birgalikda faoliyat olib borish quyidagi muammolarni hal qilish zarurligini keltirib chiqaradi:

- hujjatning qog'oz va elektron versiyalarining haqiqiylikni qanday ta'minlash kerakligi;
- qaysi versiya ustuvorlik qilishi;
- nashr qanday ketma-ketlikda bo'lishi kerakligi;
- nashrning ustunligi va aktning kuchga kirish tartibi.

Chet el tajribasini o'rganish hozirgi paytda Internetdagi saytlarda elektron chop etish usuli an'anaviy - bosma usulni to'ldirishini ta'kidlash imkonini beradi. Agar ularning haqiqiylikligiga shubha tug'ilsa, aksariyat hollarda qog'oz versiyasi ustunlikka ega bo'ladi. Hujjatning kuchga kirishi uchun yetarli bo'lgan elektron nashr tartib-qoidasi faqat bir nechta mamlakatlarda mavjud va juda ixtisoslashgan yoki individual xarakterdagi cheklangan miqdordagi hujjatlarga nisbatan qo'llaniladi.

Internet o'zi huquqiy ma'lumot manbai bo'lishi mumkin emas. Internet faqat odamlar tomonidan shakllantiriladigan huquqiy ma'lumotlarni olish vositasidir. Huquqni tatbiq etish amaliyoti uchun vakolatli davlat organlaridan kelib chiqadigan, huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan va jamoatchilik munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan rasmiy huquqiy ma'lumotlar alohida ahamiyatga ega.

Internet – bu axborotni masofadan turib olish va uni kompyuter texnologiyalari va aloqa tizimlari yordamida vizualizatsiya qilishning bir usuli.

Tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, insoniyat birinchi marta Internetdan foydalanish bilan bog'liq holda deyarli barcha faoliyat sohaslarida munosabatlarni tartibga solish zarurati bilan duch kelmoqda. Ijtimoiy hayotga bunday qisqa tarixiy davrda ilm-fan va texnologiya yutuqlari hech qachon bunday darajada ta'sir ko'rsatmagan. Huquqiy ma'lumotlarga ega bo'lish sohasidagi axborotlashtirish muammolari zamonaviy axborot jamiyatini barpo etishdagi muammolarning aksidir.

Internetda huquqiy ma'lumotlarning taqdimotini o'rganishdagi eng muhim xulosa shundan iboratki, ham me'yoriy hujjatlarning rasmiy nashr etilishi, ham turli xil ma'lumotnoma tizimlarining keng namoyishi huquqiy madaniyat darajasini oshiradi va uning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Hozirgi kunda aksariyat ekspertlar axborot qonunchiligini fuqarolik yoki ma'muriy huquqning kichik sohasi deb hisoblashadi. Tadqiqot natijalari Internet texnologiyalari inson hayotining barcha sohaslariga har tomonlama kirib borishi sababli ushbu ilmiy intizomni mustaqil huquq sohasi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, nafaqat me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qonunchilik manbalari sifatida takomillashtirish, balki uning barcha shakllari va usullarida amalga oshirilishini ta'minlash juda mashaqqatli jarayon bo'ladi. Ishlarning haqiqiy holatini doimiy ravishda tahlil qilish va ko'p vektorli makonda rivojlanish, qonun ustuvorligini ta'minlash hamda talqin qilish, malakaviy ish va hokazo – bularning barchasi qonunni oqilona qo'llash uchun zarur shartlardir. Huquqiy

axborotni taqdim etish jarayonlarini avtomatlashtirish nuqtayi nazaridan, qonun hujjatlarining butun “hayot aylanishi” davomida qonun ijodkorligi faoliyatini avtomatlashtirish va ushbu faoliyatni ta’minlaydigan texnik reglamentlarni yaratish masalalari dolzarb bo’lib turibdi.

Axborotni samarali tarzda o’zlashtirish, ya’ni o’rganish, eslab qolish va tahlil etish uchun bir qator shartlar bajarilishi zarur:

- **maqsadni aniqlab olish.** Ushbu psixologik omil fikrlashni faollashtiradi, o’qilayotgan materialni aniq tushunishga va qabul qilishga yordam beradi;

- **ihomlanish, ruhlanish.** Bu holat ijodiy yondashishning asosini tashkil qiladi, axborotni o’zlashtirish samarasini oshiradi;

- **diqqat-e’tiborni bir joyga qaratish.** Ushbu holat, ayniqsa, yangi, qiyin va murakkab matnni o’qish jarayonida asosiy shart hisoblanadi. Materialni to’liq o’zlashtirish uchun uni qayta-qayta o’qishga to’g’ri keladi;

- **to’g’ri ish rejimini yaratish.** 1-2 soatlik aqliy ishdan so’ng 5–7 minutli tanaffus uyushtirish tavsiya etiladi, bunda jismoniy mashqlar, chuqur nafas olish markaziy asab tizimini rag’batlantirib, ishlash qobiliyatini oshiradi.

2. LexisNexis, WestLaw, HeinOnline kabi xalqaro yuridik tadqiqotlar bazalari bilan ishlash

LexisNexis – bu Amerikaning axborot xizmatlarini ko’rsatuvchi kompaniyasi (ko’p tarmoqli ma’lumotlar bazalariga onlayn kirishni ta’minlaydi). U 1977-yilda tashkil etilgan, 1994-yildan beri u “Reed Elsevier” media-guruhiga tegishli. Asosiy manbalar – **Lexis.som** huquqiy axborot bazasi va **Nexis.com** yangiliklar va biznes ma’lumotlar bazasi. LexisNexis dunyodagi eng yirik huquqiy yangiliklar (shu jumladan, arxiv) va biznes ma’lumotlari kutubxonasi hisoblanadi. LexisNexis Akademik bazasi AQSh, Buyuk Britaniyaning barcha oliy o’quv yurtlarida va Yevropaning ko’plab universitetlarida o’rnatilgan (shu jumladan, Garvard, Stenford, Kembrij va Oksford).

LexisNexis Academic gazetalar, jurnallar va soha nashrlarini o’z ichiga olgan o’n minglab yangilik manbalarining arxivlari

va so'nggi sonlariga kirish imkoniyatini beradi. Ular orasidan to'liq matnlari mavjud bo'lgan xalqaro Geral'd Tribune, Zi Guardian, Les echos, Le Monde, El Pais, sinso Dias, La Stampa, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Hendelsblatt, De Finansiyeel'-Ekonomish Tijd kabi 600 ga yaqin Yevropa manbalari, shuningdek Gonkongning ingliz tilidagi eng qadimiy gazetasi – "South China Morning Post" va boshqa ko'plab nashrlar o'rin olgan. LexisNexis Academicga taqdim etilgan biznes ma'lumotlari bozorni o'rganish bo'yicha hisobotlarni, kompaniyaning ma'lumotlarini, moliyaviy ma'lumotlarini, kompaniya tuzilmasi haqidagi ma'lumotlarni, biografik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

LexisNexis Academic AQSh, Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Meksika, Buyuk Britaniya Hamdo'stligi mamlakatlari, Osiyo va Afrikaning asosiy yuridik hujjatlari va sud ishlarini, shuningdek 800 dan ortiq yuridik jurnallarni va turli mamlakatlar qonunchiligini qamrab olgan amaliy tadqiqotlarni o'z ichiga oladi.

WestLaw Qo'shma Shtatlar va Buyuk Britaniyadagi advokatlar uchun onlayn huquqiy tadqiqot xizmati bo'lib, Tomson Reyters mahsulotidir. Bundan tashqari, u xizmatlarning mulkiy ma'lumotlar bazasini taqdim etadi. WestLaw uchun manbalar sud amaliyoti, shtat va federal nizomlar, ma'muriy kodekslar, gazeta va jurnal maqolalari, ommaviy yozuvlar, yuridik jurnallar, yuridik sharhlar, risolalar, huquqiy shakllar va boshqa axborot manbalarini tashkil etgan 40 mingdan ortiq ma'lumotlar bazasini o'z ichiga oladi.

HeinOnline an'anaviy huquqiy materiallarning (xabar qilingan ishlar, nizomlar, hukumat qarorlari, akademik qonunchilik sharhlari, yuridik jurnallar va nashrlar hamda klassik risolalar), tarixiy, hukumatga tegishli va siyosiy hujjatlar, qonunchilik muhokamalari, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tashkilotlar ma'ruzalari, dunyo konstitutsiyalari, xalqaro shartnomalar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari va shu kabi boshqa hujjatlarning manbayidir. Ma'lumotlar bazasi 100 million sahifadan ko'proq rasmga asoslangan, onlayn qidirish mumkin bo'lgan materiallardan iborat.

3. Statistik ma'lumotlar va xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanib, jadval, diagramma va infografikalar yaratish

Ilmiy ishlar, ko'pincha, jadvallar va grafikalar yordamida umumlashtirilishi va osongina o'qilishi mumkin bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarga asoslanadi. Tadqiqot ishini yozishda ma'lumotlar o'quvchiga ko'zga ko'rinadigan tarzda taqdim etilishi muhim. Shu bilan birga, raqamlar va jadvallardagi ma'lumotlar matndagi ma'lumotlarning takrorlanishi bo'lmasligi kerak. Ma'lumotlarni jadvallar va rasmlarda aks ettirishning ko'plab usullari mavjud, ular bir necha oddiy qoidalar bilan belgilanadi. Ikkala APA va MLA qoidalari ham ilmiy maqola uchun jadvallar va raqamlarni talab qiladi, ammo ular turli xil qoidalar bilan tartibga solinadi. Ilmiy maqola yozishda jadvallar va rasmlarning ahamiyatini inobatga olmaslik kerak. Sizga stol yoki rasm kerakmi yoki yo'qligini qanday bilasiz? Qoida tariqasida, ma'lumotlaringizni bir yoki ikkita jumla bilan taqdim eta olmaganida, sizga jadval kerak.

Jadvallar Excel dasturi yordamida osongina yaratiladi. Ilmiy maqolalardagi jadvallar va raqamlar ma'lumotlarni taqdim etishning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Ilmiy ishlarda ma'lumotlarni samarali taqdim etish sizning o'quvchingizdan jadvalni tashkil etuvchi elementlarni tushunishni talab qiladi. Jadvallarda batafsil tushuntirishlar, ustun sarlavhalari va matn kabi bir nechta elementlar mavjud. Ilmiy maqola yozishda jadvallarni o'quvchilar osongina tushunishlari uchun tuzish ham muhimdir. Yomon tashkil etilgan yoki shunchaki tartibsiz jadvallar o'quvchining qiziqishini sizning ishingizga nisbatan yo'qolishiga olib keladi.

Jadvallarda jadvalning mavzusi tuzilgan jumla vazifasini bajaradigan aniq tavsiflovchi sarlavha bo'lishi kerak. Nomlar, mazmunga qarab, uzoq yoki qisqa bo'lishi mumkin.

Ustun sarlavhalar: ushbu sarlavhalarning maqsadi jadvalni soddalashtirishdir. O'quvchining diqqat-e'tibori sarlavhadan sarlavhaga ketma-ket o'tadi. Ustun sarlavhalarning yaxshi tanlovi – o'quvchiga jadval nima ekanligini tezda tushunishga imkon beradi.

Jadval kataklari: bu jadvalning raqamli yoki matnli ma'lumotlar joylashgan asosiy maydoni. Jadval kataklarini shunday joylashtiringki, ma'lumotlar gorizontalar emas, yuqoridan pastga qarab o'qilsin.

Raqamlar va jadvallar sahifada markazlashtirilgan bo'lishi kerak. Ular matnda paydo bo'lish tartibiga ko'ra, to'g'ri yo'naltirilgan va raqamlangan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, jadvallar matndan alohida saqlanishi shart. Matnni chegaralamang (ramka ostiga olmang). Ba'zan alohida jurnallarda jadvallar va raqamlar ma'lumotnomalardan keyin ko'rsatiladi.

Raqamlar gistogrammalar, chastotali gistogrammalar, tarqalish joylari, rasmlar, xaritalar va boshqalar kabi turli shakllarda bo'lishi mumkin. Ilmiy maqolada rasmlardan foydalanishda doimo o'quvchingiz haqida o'ylang. O'quvchingiz qaysi rasmni tushunishi oson? Qanday qilib ma'lumotlarni eng sodda va samarali usulda taqdim etishingiz mumkin? Masalan, agar siz o'quvchingiz fazoviy munosabatlarni tushunishini istasangiz, fotosurat eng yaxshi tanlov bo'lishi mumkin.

Rasm sarlavhalari: rasmlar raqamlangan bo'lishi kerak va tavsiflovchi sarlavhalar yoki tagsarlavhalar bo'lishi lozim. Imzolar bir qarashda tushunilishi uchun yetarlicha qisqa bo'lishi muhim. Taglavhalar rasm ostiga qo'yilib, chap tomonga tekislanadi.

Rasm: oddiy va aniq tasvirni tanlang. Tasvir o'lchamlari o'zaro mutanosib bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Qo'shimcha ma'lumotlar: qo'lyozmalardagi rasmlar jadvallardan alohida raqamlangan bo'lishi kerak. O'quvchi sizning chizilgan rasmingizni bir qarashda tushunishi uchun zarur bo'lgan har qanday ma'lumotni kiriting.

Ilmiy ishlarda ma'lumotlarni samarali taqdim etish ma'lumotlarning taqdimotini samarasiz qiladigan umumiy tuzoqlarni tushunishni talab qiladi. Ushbu keng tarqalgan xatolar ma'lumotlar uchun noto'g'ri rasm turini ishlatishni o'z ichiga oladi. Masalan, gidratatsiya darajasini ko'rsatish uchun gistogramma o'rniga sochilgan maydondan foydalanish xato. Yana bir keng tarqalgan xato – ba'zi mualliflar jadval raqamini kursivlashtirishga moyil. Esingizda bo'lsin, faqat jadval sarlavhasi kursivlashtirilishi mumkin. Yana bir keng tarqalgan xato – bu mualliflikni jadvalga bog'lay olmaslik. Agar jadval yoki rasm boshqa manbadan olingan bo'lsa, shunchaki

“Eslatma. ... materiallariga asoslanib” kabi izohlarni keltirib o‘tishning o‘zi kifoya. Bu har qanday plagiat muammolaridan qochishga yordam beradi.

Ilmiy ishlarda jadvallar va raqamlardan foydalanish maqolani tushunishda qulaylik tug‘dirish uchun zarurdir. O‘quvchiga vizual tarkib orqali ma‘lumotlarni tushunish imkoniyati beriladi. Ilmiy maqola yozishda ushbu elementlarni yaxshi ilmiy yozuvning bir qismi deb hisoblash kerak. Jadval va grafiklarning ahamiyati ilmiy ish yozishning asosiy maqsadi bilan ta’kidlanadi.

4. Huquq manbalari va sud hujjatlari bilan ishlashning analitik usullari

Inson huquqlari sohasida huquqshunoslikda ham, ijtimoiy fanlarda ham qo‘llaniladigan yondashuvlarga asoslangan holda tadqiqotning keng usublari va strategiyalaridan foydalaniladi. Har qanday siyosiy jarayon muallifi uchun tadqiqot strategiyasini ishlab chiqishga katta e‘tibor berish muhimdir. Yondashuvlarni tasniflash turli mezonlarga asoslanishi mumkin: axborotni tahlil qilish mantiqiga ko‘ra (induksiya yoki deduksiya), ma‘lumotlarning tabiatiga ko‘ra (miqdoriy, sifatli va aralash tadqiqot strategiyalari), tadqiqotning tuzilishiga ko‘ra (qiyosiy-huquqiy tahlil, bitta ishni amaliy o‘rganish, tarkibiy tahlil, qiyosiy tahlil, uzoq muddatli o‘rganish, tavsiflovchi o‘rganish).

Fikrlash mantiqi hamda matn va dalillarni tuzishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Bu induksiya va deduksiya. **Induksiya usuli** – bu qonuniyatlarni o‘rnatish, umumiy tamoyillarni taqsimlash, gipotezalarni yoki nazariyalarni kuzatiladigan ayrim faktlarga asoslangan holda shakllantirishni o‘z ichiga olgan tahlil usuli. Analitikada induktiv yondashuv, qoida tariqasida, kelib tushayotgan shikoyatlarni tahlil qilishda qo‘llaniladi. **Induksiyaga asoslangan argument faqatgina imkoniyatlarni aks ettiradi, gipotezani shakllantirish uchun esa foydali hisoblanadi. Masalan:**

1-bo‘lim: Ombudsman institutiga aliment to‘lanmaganlik to‘g‘risida ko‘plab shikoyatlar kelib tushmoqda;

2-bo'lim: ko'pincha, sud qaroridan keyin ham aliment to'lanmaydi, chunki sud ijrochilari qarzdorlarni topa olmaydilar;

Xulosa: aliment undirish mexanizmi samarali emas.

Deduksiya usuli bu tahlilga mantiqiy yondashish usuli bo'lib, uning natijasi xulosalarni "umumiydan o'ziga xosgacha" tamoyili bo'yicha shakllantirishdir. Tahlil doirasi xalqaro standartlar bilan belgilangan klassik inson huquqlari monitoringi deduktiv yondashuvning namunasidir. Shu bilan birga, har bir qonunning tarkibiy qismlari o'rganish jarayonida ijtimoiy voqelikning qaysi jihatlari va qaysi mezonlarga qarab baholanishini belgilaydi.

Deduktiv tortishuv (to'g'ri argument):

bayonot/tasdiqlash – yetarli uy-joy huquqini ta'minlash nafaqat uy-joylarning arzonligini, balki yetarli ijtimoiy, iqtisodiy va sanitariya sharoitlarini ta'minlashni ham o'z ichiga oladi;

bino/ko'mak – mahalliy aholi uy-joy qurish uchun yer uchastkalarini olishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, bu esa shahar atrofidagi yerlarni o'zboshimchalik bilan egallab olishlar sonining ko'payishiga olib keladi. So'nggi besh yil ichida ularning soni 30 foizga o'sdi;

bino/qo'llab-quvvatlash – o'zboshimchalik bilan sodir bo'lgan o'zgarishlarga mahalliy hokimiyat uzoq vaqtdan beri ko'z yumib kelmoqda. Shu sababli shaharlarni obodonlashtirish dasturlari ushbu hududlarga taalluqli emas va ularning aholisi asosiy ijtimoiy xizmatlar va jamoat transportidan foydalanish imkoniyatiga ega emas;

xulosa: o'zboshimchalik bilan egallab olingan hududlarda yashovchi aholi uchun yetarli uy-joy bilan ta'minlash borasidagi huquqlar buzilgan.

Dalillarni shakllantirishda ikkala yondashuvdan ham foydalaniladi. Biroq har bir tadqiqotni tayyorlashda xulosalar zanjiri va izchil matn yaratilishiga imkon beradigan asosiy yondashuv qo'llanilishi kerak. Strategiyani tanlash nazariya va tadqiqot o'rtasidagi munosabatni belgilaydi. Agar matn muallifi matnni yozishda qanday mantiqiy yondashuvdan foydalanilganligini aniqlashga qiynalsa, demak, bu matn mantiqi buzilgan va argumentatsiya qayta ko'rib chiqilishi kerak.

Hujjat matnining gipotezasi (yoʻnalishi, teleologik funksiyasi) ni oʻrganishda **gipoteza-tahlil usulidan** foydalanish maqsadga muvofiqdir.

5. Huquqiy etiket va olim axloqi

Etik odob-axloq qoidalari (fr. *Etiket* – yorliq) – odamlarga nisbatan munosabat (boshqalar bilan muomala, murojaat qilish va muzokara shakllari, jamoat joylarida oʻzini tutishi, odob-axloqi va kiyim-kechaklari) bilan bogʻliq xulq-atvor qoidalari toʻplami.

Xizmat odob-axloq qoidalari deganda hamkasblar bilan muloqot qilish jarayonida oʻzini tutish normalari va qoidalari, rasmiy aloqalar jarayonida munosabatlar tartibi va shakllari tushuniladi.

Professional advokat odob-axloq tamoyillari jamiyatda muloyim xatti-harakat qoidalarini namoyon etishdan iborat. U advokatning oʻzini madaniyatli shaxs sifatida tutishi, muomala shakllari, kiyim-kechak va boshqalarida aks etishi mumkin. Rasmiy vakolatlarini bajarish chogʻida, masalan, yuridik ishni hal qilish jarayonida har bir advokat etikaning muayyan barqaror tartibiga rioya etishi shart.

Yuridik amaliyotda odob-axloq qoidalarining talablari alohida ahamiyatga ega, chunki ular qatʼiy tartibga solingan tantanali marosim boʻlib, advokat yurish-turishining ayrim rasmiy shakllari qatʼiy belgilangan doiradan tashqariga chiqmasligi kerak. U xushmuomalalik qoidalari tizimida ifodalangan, mansabdor shaxslar bilan muomala qilish qoidalarini ularning darajalariga (kimga toʻgʻri murojaat qilish kerak, kimga qanday nom berish kerak), turli doiralardagi yurish-turish qoidalariga muvofiq ravishda aniq tasniflaydi. Rasmiy odob-axloq qoidalariga qatʼiy rioya qilish advokat xatti-harakatining yuqori axloqiy va estetik madaniyati uchun muhim shartdir.

Advokat kasb etikasining tuzilishi uch elementni oʻz ichiga oladi:

1) advokatning axloqiy faoliyati va uning oʻziga xos xususiyatlari. Advokatning axloqiy faoliyati ikki muhim jihatning psixologik birligini anglatadi:

a) axloqiy meʼyorlar va tamoyillarni xizmat munosabatlaridan tashqarida amalga oshirish boʻyicha faoliyat;

b) advokatning kasbiy va xizmat munosabatlari sohasidagi axloq normalari va tamoyillariga asoslangan faoliyati;

2) huquq va huquqni muhofaza qilish sohasidagi axloqiy munosabatlar;

3) huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy va axloqiy ongining xususiyatlari.

Yuristlar professional faoliyatida faqat qonuniylik va adolatparvarlikka rioya etishlari ularning axloq mezonini bo'lishi muhim. Bu ularning yuksak ma'naviy saviyasidan dalolat beradi.

Advokatning kasbiy etikasi axloq va huquqning tartibga solish imkoniyatlarini birlashtirgan umumiy axloqiy ma'noga ega, shu tufayli uning talablari to'g'risida eng batafsil tarzda har xil turdagi kodekslarda, protsessual normalarda aks ettiriladi. Shuningdek, bu etika qoidalari politsiya, tergov, prokuratura, sud xodimlari, kuzatuvchi xodimlar kasbiy faoliyatida ham muhim sanaladi. Huquqiy axloqning eng umumiy prinsipi insonning qadr-qimmatini tan olish deb hisoblanadi, qonun va uning qo'llanilishi esa faqat vositaviy ahamiyatga ega.

Advokatning kasbiy etikasi uning kasbiy faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy va axloqiy me'yorlar o'rtasidagi yaqin bog'liqlik bilan tavsiflanadi.

Huquqiy odob-axloq qoidalarining ahamiyati shundaki, u odil sudlovni amalga oshirish, prokuratura funksiyalarini bajarish, tergov ishlarini olib borishni tartibga soladi, shuningdek professional yuristlar tomonidan olib boriladigan faoliyatning boshqa turlariga axloqiy xususiyat beradi. Axloq normalari odil sudlovni va umuman, huquqiy faoliyatni insonparvarlik mazmuni bilan to'ldiradi.

Huquqiy odob-axloq hayotning turli sohalarida rivojlanayotgan huquqiy munosabatlarning insonparvarlik tamoyillarini ochib beruvchi va targ'ib qiluvchi bo'lib, qonunchilikka ham, huquqni muhofaza qilishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuridik odob-axloq qoidalari advokatura xodimlarining ongi va qarashlarini to'g'ri shakllantirishga, ularni axloqiy me'yorlarga qat'iy rioya qilishga yo'naltirishga, chinakam adolatni ta'minlashga, odamlarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilishga, o'z sha'ni va obro'sini saqlashga yordam beradi.

Ilm-fan etikasi yoki ilmiy axloqshunoslik olim va fanning jamoat instituti sifatida faoliyatining axloqiy tomonlarini qamrab oladi. Uning mazmuni, avvalo, ilmiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy maqsadi bilan belgilanadi, bu bilimlarni ishlab chiqarishdir.

Ilmiy etika – zamonaviy fanda rasmiy ravishda e'lon qilingan qoidalar to'plami bo'lib, ularni buzish ma'muriy ish yuritishga olib keladi.

Ilmiy tadqiqotlarda muvaffaqiyat qozonish uchun olim ilmiy axloq qoidalariga amal qilishi kerak. Ilm-fanda prinsip ideal sifatida e'lon qilinadi, haqiqat oldida barcha tadqiqotchilar tengdir, ilmiy dalillar haqida gap ketganda o'tmishdagi xizmatlar hisobga olinmaydi. Ilmiy axloqning bir xil darajada muhim prinsipi tadqiqot natijalarini taqdim etishda ilmiy halollik talabidir. Olim adashishi mumkin, ammo uning natijalarini boshqarish huquqi yo'q, u allaqachon qilingan kashfiyotni takrorlashi mumkin, ammo uning nusxasini ko'chirishga haqqi yo'q. Ma'lumotnomalar ilmiy monografiya va maqolani loyihalashtirishning zaruriy sharti sifatida ma'lum g'oyalar va ilmiy matnlarning muallifligini tuzatish, ilm-fanda allaqachon shuhrat qozonib ulgurgan yoki yangi natijalarni aniq tanlash uchun mo'ljallangan. Ilmiy maqolaning hammualliflari tomonidan qanday shartlar bajarilishi kerakligi haqida batafsil qoidalar mavjud. Quyida Garvard universitetida ishlab chiqilgan qoidalardan parcha keltirilgan: "Muallif sifatida sanab o'tilgan har bir kishi ushbu asarga bevosita intellektual jahatdan hissa qo'shishi kerak. Masalan, natijalarning konsepsiyasi, dizayni yoki talqiniga hissa qo'shishi kerak. Ish uchun qanchalik muhim bo'lsa ham, mablag', texnik yordam, materiallarni taqdim etish, o'z-o'zidan, muallif bo'lish uchun yetarli hisoblanmaydi. Asarga katta hissa qo'shgan har bir kishi hammuallif bo'lishi kerak. Ishga unchalik katta bo'lmagan hissa qo'shgan har bir kishi maqola oxirida minnatdorchilik bildiriladigan odamlar ro'yxatiga kiritilishi kerak".

Ushbu axloqiy tamoyillar haqiqatda, ko'pincha, buziladi. Ilmiy axloqiy tamoyillarni buzganlik uchun turli xil ilmiy jamoalar turli xil sanksiyalarni qo'llashlari mumkin. Ilm-fan etikasini buzgan holda "bilim sifati"ning pasayishi ilm-fanni isrof qilishga, fanni mafkuralashtirishga va fanni tijoratlashtirishga olib keladi (asosiy maqsad mablag' poygasi bo'lganida). Ilmiy axloq qoidalarining

bajarilishini nazorat qilish vositalaridan biri bu ilmiy maqolalar, loyihalar va ma’ruzalarni anonim ravishda ko’rib chiqishdir.

Ilmiy axloqshunoslik nafaqat ma’muriy qoidalar, balki olimlar ilmiy faoliyatda rioya qiladigan va fanning ishlashini ta’minlaydigan axloqiy tamoyillar to’plamidir.

Robert Merton o’zining ilmiy sotsiologiyaga oid asarlarida to’rtta ahloqiy tamoyilni yaratdi:

1) *kollektivizm* – tadqiqot natijalari ilmiy jamoatchilik uchun ochiq bo’lishi kerak;

2) *universalizm* – har qanday ilmiy g’oya yoki gipotezani baholash uning muallifi xususiyatlariga, masalan, uning ijtimoiy mavqeyiga emas, balki faqat yangilikning mazmuni va ilmiy faoliyatning texnik standartlariga muvofiqligiga bog’liq bo’lishi kerak;

3) *fidoyilik* – ilmiy natijalarni e’lon qilishda tadqiqotchi muammoni hal qilishdan qoniqishdan boshqa shaxsiy manfaat olishga intilmasligi kerak;

4) *uyushgan shubha* – tadqiqotchilar o’zlarining g’oyalariga ham, tengdoshlari tomonidan ilgari surilgan fikrlarga ham tanqidiy munosabatda bo’lishlari kerak.

6. Ilmiy izlanuvchi nutqi va taqdimoti

Magistratura yoki doktoranturaga qabul qilish va o’qish natijalari dissertatsiya kengashi ko’rib chiqish uchun yozilgan hamda qabul qilingan ilmiy tadqiqotdir. Davlat darajasida magistrlik, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarini, shu jumladan huquqshunoslik sohasida magistr, fan nomzodi ilmiy darajasi, fan doktori ilmiy darajasi uchun dissertatsiyalarni himoya qilish qoidalari tegishli vazirlikning tegishli buyrug’ida mustahkamlangan. U kengash yig’ilishidan boshlanadi, kirish nutqida rais dissertatsiya himoyasini e’lon qiladi, shuningdek ish mavzusi va talabgorning nomi e’lon qilinadi. Shu bilan birga, u rasmiy muxoliflar, rahbar va yetakchi tashkilot haqidagi ma’lumotlarni ko’rsatadi. Keyinchalik, kengashning ilmiy kotibi kirish so’zini olib boradi, u muallif tomonidan taqdim etilgan materiallarda mavjud bo’lgan ma’lumotlarni e’lon qiladi. Shuningdek, u talabgorning biografiyasini qisqacha taqdim etadi. Kengashga kiritilgan, veb-saytga

joylashtirilgan va ta'lim tashkilotining elektron manziliga, dissertatsiya va doktorant yoki nomzodning referatiga yuborilgan javoblar, ilmiy natijalarni amalga oshirish dalolatnomalari to'g'risida xabar beriladi. Ilmiy kotibning nutqidan so'ng, buning uchun unga minnatdorchilik bildirgan holda, talabnoma beruvchining o'zi himoya nutqini boshlaydi. Tadqiqot asosiy ilmiy va yakuniy qoidalari taqdim etiladi. Taqdimot muallifning avtoreferati matni bilan to'liq mos kelmasligi kerak, chunki kengashning ko'plab a'zolari uni murojaat etuvchining nutqi boshlanishidan yoki protsedura vaqtidan oldin o'rganib chiqishgan.

An'anaviy ravishda, dissertatsiya himoyasida taqdimot nutqini uch qismga bo'lish mumkin: a) kirish qismi; b) asosiy qism; d) yakuniy qism.

Kirish qismida muallif tanlangan mavzuning dolzarbligi bilan taqdimotni boshlashi va buni tasdiqlashi kerak. Bu yerda tadqiqotchi foydalanilgan metodikaga e'tibor qaratib, dissertatsiya ishining obyeksi va mavzusini tavsiflashi lozim. Ushbu qismning natijasi – himoyaga taqdim etilgan ilmiy qoidalarning aniq shakllanishi va ularning ilmiy yangiliklarini ochib berish.

Eng katta hajmga ega bo'lgan **asosiy qism** nazariy va amaliy ishlanmalar natijalarini, ularni tahlil qilishni, himoya qilish uchun taqdim etilgan qoidalarning tasdiqlanishini aks ettirishi kerak. Nomzod o'z nutqida har bir bob oxirida tasvirlangan, ilova qilingan asosiy natijalar va xulosalarga tayanishi lozim. Bu bilan barcha tinglovchilarda ish natijalari to'g'risida ijobiy tasavvur shakllanadi. Illyustratsion materiallarni tanlayotganda ularning ilmiy qismlarini o'zlarining parchalari bilan birlashtirib, turli xil grafikalar va jadvallarga e'tibor qaratish mumkin.

Ilmiy darajaga nomzod javob berishining iloji bo'lmagan savollarga yo'l qo'ymaslik uchun nutqning barcha tezislarni o'ylab ko'rishi kerak.

Kengash yig'ilishi natijasida talabnoma beruvchi barcha ishtirokchilarga o'z minnatdorchiligini bildirishi lozim.

Yakuniy qism tadqiqot natijalariga asoslanadi. Ushbu qismda asar muallifi yutuqlarining barcha muhim natijalari, tadqiqotning nazariya va amaliyot nuqtayi nazaridan O'zbekiston Respublikasi fani va amaliy sanoati uchun ahamiyati e'lon qilinishi kerak. Huquqshunoslik

fanlarini o'qitish metodikasida muallif yutuqlarining aks etishi bunga misoldir. Muallif o'z nomzodlik dissertatsiyasi hisobotining yakuniy qismida har qanday yangilikning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan tashkilot yoki korxonalar tomonidan qo'llanilishi bilan bog'liq istiqbollarni ko'rsatib beradi. Bu keyingi ishlar uchun foydalidir. Muallif tomonidan, agar mavjud bo'lsa, yozilgan ilmiy ishlar to'g'risida olingan va taqdim etilgan mualliflik guvohnomalari va patentlari to'g'risidagi ma'lumotlar nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilish uchun juda ta'sirli fakt hisoblanadi. Taqrizlanadigan ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar, monografiyalar, nashrlar mavjudligi ishning yuqori baholanishiga asos bo'ladi. Dissertatsiya himoya qilinayotgan yo'nalish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi ilmiy tadqiqot institutlari va oliy o'quv yurtlarining ilmiy konferensiyalar to'plamlari, shuningdek ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lgan yuqori yutuqlarga ega xorijiy nashrlarda chop etilgan ilmiy maqola va tezislar ham ishning yakuniy samaradorligini belgilashga xizmat qiladi. Shuningdek, agar mavjud bo'lsa, chet elda malaka oshirish davomida qo'lga kiritilgan sertifikat va o'qitish tajribasini eslatib o'tish kerak.

Tadqiqot natijalarini omma oldida himoya qilish dissertant uchun hayajonli hodisa. Ayniqsa, nutq irod etishda tajribali spikerlar, yetuk mutaxassislar oldida hayajon bosishi, himoyaga chiqishdan oldingi charchoq nomzodlarga, ko'pincha, jiddiy va salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun nutqning butun matnini oldindan tayyorlashni boshlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz: 1) vaqtni belgilash maqsadida; 2) agar hayajon qog'ozsiz gaplashishga imkon bermasa.

Nutqning tezislari nutqning asosi hisoblanadi. Tadqiqot natijalarini ommaviy ravishda og'zaki bayon qilish uchun ularning mazmuni zarur va yetarli.

Himoyada ilmiy darajaga da'vogarning nutqi xotirjam, shoshma-shosharlikdan xoli, ravshanlik, savodxonlik va ishonchga ega bo'lishi kerak, bu esa nutqni hozir bo'lganlar uchun yanada rasmiy va tushunarli qiladi. Shoshqaloqlik, gapning oxirini "Yutish", dovdirash va so'zlarni takrorlashga yo'l qo'yilmaydi. Yozma hisobot juda sodda tarzda yozilmasligi kerak. U himoyada ko'rib chiqilayotgan masalalarning kengash mutaxassislari tomonidan tushunilganligi bilan ilmiy qat'iylik elementlarini birlashtirishi lozim.

Shuni yodda tutish kerakki, taqdimot paytida ismlarni takrorlash va olmoshlardan qochish mumkin emas.

Ommaviy nutq matni tinglovchilarni, haqiqatan ham, ishning ilmiy yetukligi va ahamiyati, amaliy qo'llanilishi nuqtayi nazaridan ishontiradigan tarzda, ishni va uning hisobotini mukammal taqdim etish qobiliyatiga asoslangan bo'lishi kerak. Bunday ma'ruza uchun ilmiy darajaga nomzodga 15–20 daqiqa vaqt beriladi. Nutq paytida belgilangan vaqtdan oz yoki ko'p gapirish maqsadga muvofiq emas.

Shunday qilib, ma'ruzachining dissertatsiya uchun ochilgan so'zlari va yaxshi tuzilgan nutqi muvaffaqiyatli himoyaning kalitidir.

NAZARIY SAVOLLAR

1. Ilmiy tadqiqot jarayonida “huquqiy etiket” va “olim axloqi”ning ahamiyati nimada deb o'ylaysiz?
2. Magistrant (olim) mas'uliyati va professional javobgarligini ta'minlovchi omillarni bilasizmi?
3. Nutqqa tayyorgarlikning qanday bosqichlari mavjud?
4. Omma oldidagi nutq qanday qismlardan tashkil topgan?
5. Auditoriya diqqatini jalb qilish uchun qanday usullardan foydalangan ma'qul?
6. Taqdimotga tayyorgarlikni nimadan boshlash kerak?

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nirmal B., Singh R., Nirmal A. (2019). Legal research and methodology. Perspectives, Process and Practice. Satyam Law International. – New Delhi: – P. 330–355;
2. Ломиворотов М. Логика для юристов. Учебное пособие в схемах и упражнениях. – Волгоград: ВолгГТУ, 2006. – 32 с.
3. Желязны Дж. «Говори на языке диаграмм». – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 19–29.
4. Маккэндлесс Д. «Инфографика». Самые интересные данные в графическом представлении. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 33–86.
5. Нёльке К. «Проведение презентаций». 2-е издание. – М.: Омега-Л, 2007. – С. 13–105.
6. Сорокотягин И., Маслеев А. Профессиональная этика юриста. 3-е изд., пер. и доп. – М.: Юрайт, 2019. – 262 с.

GLOSSARIY

Abstraktlashtirish – boshqa hech bir parametrni hisobga olmasdan, bitta ajratilgan parametrni alohida holda ko‘rib chiqadigan tadqiqotchilik uslubi.

Amaliy ahamiyati (qimmat) – tadqiqotchilik ishi natijalaridan amaliyotda foydalanish tusi.

Analogiya – o‘xshashligi, prototipi tanlanadigan fikriy operatsiya.

Aniqlashtirish – abstraktlashtirishga teskari jarayon, yaxlit, o‘zaro bog‘liq, ko‘p tomonlama obyektning topilishini nazarda tutadi.

Annotatsiya – titul varag‘ining orqasida joylashgan, nashr haqidagi qisqacha axborot; hujjat, uning bir qismi yoki hujjatlar guruhining vazifasi, mazmuni, shakli va boshqa xususiyatlari nuqtayi nazaridan tavsifnomasi.

Antissiyentizm – nazariy tafakkur yo‘nalishi; antonimi fan, bilim deb ataladi. Falsafiy bilishni ilmiy bilishdan ajratadi, uni ilmiy bilish bilan muvofiq emas, deb e‘lon qiladi, u oqilonalikni kamsitadi hamda mistika, intuitsiya, iroda va shu kabilarni mutlaqlashtiradi.

Dalillangan esse – bu qo‘yilgan savolga dalillangan javob mavjud bo‘lgan yozma ishdir. Muallif muayyan pozitsiyaga ega va uni himoya qiladi, o‘z pozitsiyasini quvvatlash uchun bir qator dalillarni taqdim etadi. Maqsad – muallif o‘zi qo‘llaydigan nuqtayi nazarga boshqalarni ham ishontirishni xohlaydi.

Deduksiya – fikrlashning umumiy qonuniyatlardan xususiy faktlarga tomon rivojlanishini nazarda tutadigan fikriy operatsiya.

Dissertatsiya (lot. *tadqiqot, mushohada*) – muayyan ilmiy (akademik) malaka (daraja)ni olish maqsadida maxsus tayyorlangan, ommaviy muhokamaga va himoyaga qo‘yiladigan asar.

Dolzarblik – ushbu muammoning hozirgi fan va amaliyot uchun o‘rganilishi muhimligi; dolzarblik darajasi global tusda (fan, jamiyat ehtiyojlari, umuman, amaliyotni qamrab olishi) yoki lokal tusda

(fanning alohida tarmog'i, alohida mintaqa, muayyan tUSDagi ijtimoiy institutlarni va shu kabilarni qamrab olishi) bo'lishi mumkin.

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi – bu uning ijtimoiy nazariya va amaliyot uchun kerakli ekanligi bo'lib, fanda, ko'pincha, oldingi nazariy tasavvurlar doirasiga yaqqol joylashmaydigan yangi faktlarning kashf qilinishi natijasida vujudga keladigan vaziyatning mavjudligi bilan belgilanadi.

Ilmiy tadqiqot uslubi – bu muayyan bilish maqsadini hisobga olgan holda muayyan bilish vazifalarini hal etishga qaratilgan aqliy va (yoki) amaliy operatsiyalar (rusum-qoidalar) tizimi.

Ilmiy mavzu turlari: amaliy, aralash, nazariy.

- Amaliy mavzular xo'jalik amaliyotini o'rganish, umumlashtirish va tahlil qilish asosida ishlab chiqiladi.

- Aralash mavzular tadqiqotning nazariy va amaliy jihatlarini o'zida mujassamlashtiradi.

- Nazariy mavzular, asosan, adabiy manbalardan foydalanib ishlab chiqiladi.

Ideallashtirish – tadqiqotchining nuqtayi nazarida hodisa yoki jarayonning ideal obrazini, ya'ni nazariy modelning yaratilishi, farazlarni ishlab chiqishda qo'llaniladi.

Ilmiy muammo – bu ilmiy tadqiqotchilik ishi mavzusini belgilaydigan murakkab nazariy va (yoki) amaliy vazifalar majmuyi. Muammo tarmoq, tarmoqlararo, global bo'lishi mumkin.

Ilmiy ish – boshqa har qanday ishdan o'zining maqsadi, yangi ilmiy bilimni olishi bilan farq qiladi. Ayni shu ish jarayonida voqelik haqidagi obyektiv bilimlar ishlab chiqiladi va bir tizimga solinadi.

Ilmiy mavzu – bu yechimini talab qiladigan murakkab vazifa. Ilmiy tadqiqotchilik ishi mavzusi muayyan ilmiy yo'nalishga yoki ilmiy muammoga tegishli bo'lishi mumkin.

Ilmiy ish rejasi – jamuljam holda ishning mohiyatini aks ettiradi. Bu muallif aytmoqchi bo'lgan narsaning sxematik ifodasidir.

Ilmiy yo'nalish deganda tadqiqot o'tkazish sohasidagi fan, fanlar yoki ilmiy muammolar majmuyi tushuniladi.

Ilmiy muammo bu bilishni rivojlantirish jarayonida obyektiv tarzda vujudga keladigan masala yoki yechimi amaliy yoki nazariy manfaat kasb etadigan masalalar majmuyidir. U ayni shu paytgacha

erishilgan bilimlar darajasining yetarli emasligini idrok etish, qayd qilish bo'lib, bu yangi faktlar, aloqalar, qonunlar, mavjud nazariyalardagi mantiqiy xatolarni aniqlash oqibati yoki amaliyotning olingan bilimlar doirasidan chetga chiqishni talab etadigan yangi ehtiyojlarining paydo bo'lishi oqibati hisoblanadi.

Internalizm (immanent) tamoyiliga ko'ra, fanning rivojlanishi ichki determinatsiya bilan tavsiflanadi, ya'ni ilmiy bilishga ichdan xos bo'lgan qonuniyatlar bilan belgilanadi. Bular g'oyalalar faqat g'oyalardan kelib chiqishini ta'kidlaydi.

Induksiya – xususiy faktlarni umumlashtirish mantiqiga asoslangan fikriy operatsiya.

Konspekt – asosiy xulosalar va qoidalar, faktlar, dalillar, usullarni o'z ichiga oladi; tuzuvchining materialga nisbatan munosabatini aks ettiradi. Konspekt turlari: *rejali* – oldindan tayyorlangan reja yordamida tuziladi: uning har bir bandiga konspektning tegishli qismi mos keladi; *tahliliy* – ko'pincha, bir necha manbadan foydalanib, aniq mavzuni ochib beradi; *erkin* – ko'chirmalar, ba'zan tezislari aralashmasidan iborat bo'ladi; *matnli* – ko'pincha, mantiqiy o'tishlar bilan bog'langan ko'chirmalardan tashkil topadi; *tematik* – matnning butun mazmunini aks ettirmaydi, faqat muayyan, aniq mavzuni ishlaydi, qo'yilgan savolga javob beradi; *xronologik* – hodisalarning o'zini ko'rsatish asosida ularning xronologik izchilligini aks ettiradi.

Kuzatish – eng ko'p axborotli tadqiqot uslubi bo'lib, u bo'lgan va o'rganilayotgan jarayonlar hamda hodisalarni chetdan turib ko'rishga imkon beradi.

Ko'zdan kechirish uchun mutolaa – matn bilan tanishib chiqish va o'rganishdan oldin kitobga ko'z yugurtirib chiqish. Kitobning mazmuni, boblar yoki paragraflar nomlari, asar muallifi bilan tanishib olish shunday amalga oshiriladi.

Maqola – bu mustaqil ilmiy tadqiqot bo'lib, u dolzarb ilmiy muammo bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishdir.

Magistratura – magistrnlarni, ya'ni ilmiy tadqiqotchilik va ilmiy pedagogik faoliyatga o'qitilgan mutaxassislarni tayyorlash shakli.

Magistrlik dissertatsiyasi – magistrni tayyorlash bo'yicha asosiy kasbiy ta'lim dasturiga o'qitishning yakunlovchi bosqichida

talaba-magistrant tomonidan ilmiy rahbar boshchiligida mustaqil bajariladigan ilmiy yoʻnalishdagi tugallovchi malakaviy ishi.

Matn bilan tanishib (tanlangan joylarni) oʻqish – bir necha manbalardan ayrim masalalarni ajratib olish, shuningdek mazkur masala boʻyicha oʻzining nuqtayi nazarini hosil qilish maqsadida olingan axborotni qiyoslash va solishtirish uchun qoʻllaniladi.

Metodologiya – bu ilmiy tadqiqotchilik faoliyatining ilmiy tamoyillari va usullari tizimi haqidagi taʼlimot.

Modellashtirish – tadqiqotchilikning model qurilishini nazarda tutadigan nazariy uslubi.

Monitoring – bu tadqiqot natijalarining doimiy nazorat qilinishi, muntazam kuzatib borilishi.

Muammo bu bilim bilan bilmaslik oʻrtasidagi oʻziga xos chegaradir. U oldingi bilim yetarli boʻlmagan, yangi bilim esa hozircha rivojlangan shaklga ega boʻlmagan holatda paydo boʻladi.

Muammoni hal etish yangi bilimni olish yoki u yoxud boshqa hodisani izohlovchi, hodisaning xohlagan yoʻnalishda rivojlanishiga taʼsir koʻrsatish imkonini beradigan omillarni aniqlash demakdir.

Muammoning ifodalanishi – bu, oʻz mohiyatiga koʻra, ilmiy tadqiqot mazmunining kristallashtirilishidir. Shuning uchun muammoning toʻgʻri qoʻyilishi – butun ish muvaffaqiyatining garovidir.

Mundarija – mavzu bayonining rejasi, kitobning koʻrsatkichi.

Mutolaa – bu nutqiy faoliyatning murakkab turi boʻlib, sof texnik jihati – mutolaa qilish va tez oʻqish malakalarini orttirish va ijodiy jihati – matndan zarur axborotni olishdan iborat.

Nazariy asos – mazkur tadqiqot tayanadigan konseptual qoida (gʻoya, tamoyil)lar.

Prezentizm – oʻtmishning hozirgi zamon tilida tushuntirilishi. Bu mafkuraning tazyiqi ostida qolishni ifodalaydi.

Reja – eng qisqa yozuv boʻlib, u fikr bayonining izchilligini aks ettiradi va umumlashtiradi; matnning mazmunini ochib beradi; manbaning mazmunini xotirada qayta tiklaydi; konspekt va tezislar oʻrnini bosadi; har xil yozuvlar (maʼruza, axborot, hisobot)ni tuzishga yordam beradi; bajarilgan yozuvni yaxshilaydi; oʻzini oʻzi nazorat qilishni tezlashtiradi; eʼtiborni jamlaydi; yaxshi tanish boʻlgan matnni xotirada jonlantirish uchun ishlatiladi.

Rezyumelash – bu yakun yasashdir. Rezyume qiluvchi ibora – bu notiqning “yopilgan” tUSDagi nutqi, uning bosh g’oyasi.

Referat – bir yoki bir necha manbada mavjud bo’lgan g’oyalarning qisqacha yozuvi, u har xil nuqtayi nazarlarni qiyoslash va tahlil qilish mahoratini taqozo etadi. Referat turlari: axborotchilik (referat-konspektlar), indikativ (referat-rezyume), monografik, tahliliy.

Referatlash – qandaydir masalaning bir yoki bir necha manbalarning tasniflanishi, umumlashtirilishi, tahlili va sintezi asosida bayon qilinishini nazarda tutadi.

Sintez – fikriy operatsiya, uning jarayonida aniqlangan elementlar va faktlardan yaxlit manzara qayta tiklanadi.

Sarlavha ilmiy adabiyotda mavzuni bildiradi.

Suhbat – empirik uslub bo’lib, javob beruvchi bilan shaxsiy aloqani nazarda tutadi.

So’z boshi – muallif qo’ygan vazifalar bayoni; nashr yoki qayta nashrning zaruratini asoslaydi.

So’ngso’z (xotima) – yakun, qisqacha xulosalar.

Ssiyentizm – (jamiyatning madaniyati, ma’naviy hayoti va uning rolini mutlaqlashtiruvchi konsepsiya) **va antissiyentizm** (fan, bilimga teskari). Ssiyentizm fanni “mavhum”, “tajribaga asoslanmagan” falsafaga qarshi qo’yadi. Fan-texnika taraqqiyotining ijobiy jihatlarini mutlaqlashtiradi.

Tajriba – umumiy empirik tadqiqot uslubi bo’lib, u boshqariladigan sharoitda o’rganilayotgan obyektlar ustidan qat’iy nazorat yuritilishiga asoslanadi.

Taqdimot – o’quv (ilmiy) ish yakunlari haqidagi og’zaki axborot.

Tadqiqot predmeti – obyektning aniq bir qismi bo’lib, uning ichida izlanish olib boriladi. Hodisalar, ularning ayrim tomonlari tadqiqot predmeti bo’lishi mumkin. Tadqiqotchi ilmiy izlanishlar natijasida tadqiqot objekti haqida oladigan yangi ilmiy bilim predmet sifatida belgilanishi mumkin.

Tadqiqot farazi – bu bevosita kuzatilayotgan hodisa, o’rganilayotgan hodisaning tuzilishi yoki uning tarkibiy qismlari o’rtasidagi aloqalar tusi haqidagi ilmiy asoslangan taxmin. Farazlar mavjud faktlar asosida ishlab chiqiladi. Xulosa sifatidagi faraz obyektiv voqelikda o’z ildizlariga ega bo’ladi, fikrning bevosita kuzatilayotgan

hodisalardan ularning sababli izohlanishigacha bo'lgan harakati hisoblanadi.

Tadqiqot dolzarbligini asoslash – ilmiy bilishning umumiy jarayoni sohasida mazkur mavzuni o'rganish zaruratini izohlashni bildiradi.

Tasniflash – o'rganiladigan obyektlar, faktlarni o'rganishning nazariy uslubi; hodisalarni bir-biriga nisbatan tartibga solishga asoslanadi.

Tadqiqot vazifasi – bu ilgari surilgan farazga muvofiq maqsadga erishish uchun yo'llar va vositalarning tanlanishidir.

Tadqiqot uslubiyati (texnologiyasi) – tadqiqot usullarining bir tizimli majmuyi, tadqiqot uslublari, usullari, texnikalarining qo'llanish va ular yordamida olingan natijalarni talqin qilish qoidalari tizimi. Uslubiyat o'rganiladigan obyekt xarakteriga, tadqiqot metodologiyasi, maqsadlariga, ishlab chiqilgan uslublar, tadqiqotchi malakasining umumiy darajasiga bog'liq bo'ladi.

Tadqiqot obyekti – bu muammoli vaziyatni yuzaga keltiradigan muayyan jarayon yoki hodisa, bu muammoning o'ziga xos tashuvchisi, tadqiqotchilik faoliyati yo'naltirilgan narsa.

Tadqiqot maqsadi – bu tadqiqotchi o'z ishini yakunlashda erishishni xohlagan pirovard natija. U faraz asosida ifodalanadi.

Tadqiqot dasturi – bu aniq mavzu ustidagi bo'lg'usi ishning mohiyati va tarkibiy qismlari haqidagi aniq tasavvur.

Tadqiqotning obyektli sohasi – bu fan va amaliyotning tadqiqot obyekti joylashgan sohasi bo'lib, amaliyotda u, masalan, matematika, biologiya, iqtisodiyotning u yoki boshqa ilmiy ixtisosligiga muvofiq bo'lishi mumkin.

Tahlil – bu tadqiqotning nazariy uslubi bo'lib, tadqiq qilinyotgan jarayon yoki hodisani maxsus va teran mustaqil o'rganish uchun uni tarkibiy qismlarga ajratishni nazarda tutadigan fikriy operatsiya.

Tajriba ishi – birmuncha yuksak natijalarni olishni ko'zlab, jarayonga oldindan belgilangan o'zgarishlar, innovatsiyalarni kiritish uslubi.

Tezislar – o'qib chiqilgan (yoki og'zaki bayon qilingan) parchani takrorlaydi, lo'nda ifodalaydi va xulosalaydi; har doim dalillarga ega bo'ladi, mazmun-mohiyatini aniqlaydi; materialni umumlashtirish

imkonini beradi; maqola, ma'ruza, dissertatsiyani tanqidiy tahlil etishda qimmatlidir.

Tezis turlari:

oddiy – ko'pincha, ko'chirmalardan iborat bo'ladi; *asosiy* – odatda, muallif tomonidan mustaqil ifodalanadi; *murakkab* – o'zida ikki turdagi yozuvni umumlashtiradi.

Tekshirish – bu tadqiq qilinayotgan obyektning u yoki boshqa darajadagi teranlik va detallashtirish bilan o'rganilishi bo'lib, bu tadqiqot maqsadlari va vazifalari bilan belgilanadi.

Umumlashtirish – muhim fikriy operatsiyalardan biri bo'lib, uning natijasida obyektlar va ular munosabatlarining nisbatan barqaror xususiyatlari ajratiladi va qayd qilinadi.

Faraz (gipoteza) (qadimgi gr. *asos, taxmin*) – oldindan o'rganilgan faktlar, hodisalar, jarayonlarning muayyan majmuyiga asoslangan, ularni izohlash uchun ilgari suriladigan va tasdiqlanishi yoki inkor etilishi lozim bo'ladigan nazariy taxmin.

Eksternalizm tamoyiliga ko'ra, fanning rivojlanishi tashqi determinatsiya bilan tavsiflanadi, ya'ni tashqi, ijtimoiy-tarixiy omillar ta'siri bilan belgilanadi.

Esse – bu muallifning alohida individual pozitsiyasiga ega erkin shakldagi bayon bo'lib, qandaydir buyum yoki qandaydir sabab bo'yicha umumiy yoki oldindan bildirilgan fikr-mulohazalardan iborat.

Yangilik – fanning shu tarmog'iga yoki umuman, fanga ulush darajasi; natijalar har xil tusda bo'lishi mumkin. Natijalar yoki ularning bir qismi yangi bo'lishi mumkin, shuningdek natijalarning katta qismi yangilik sifatida qayd qilinmasligi ham mumkin.

O'rganish uchun mutolaa – mutolaaning faol turi. Asarni diqqat bilan, ayrim joylari ustida biroz to'xtalib va axborotni mushohadadan o'tkazib o'qish hollarida bunday tur ishlatiladi.

Qiyoslash – obyektlarning o'xshashligi va farqlarini, umumiyligi va alohidaligini aniqlash maqsadida qiyoslanishini nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Me'yoriy-huquqiy hujjatlar va metodologik asos bo'lgan nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston. 2019. – 76 b.

2. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida”gi O'RQ-576-sonli Qonuni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda, 37-son, 982-modda.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi “Yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-5987-sonli Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.04.2020-y., 06/20/5987/0521-son.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-6097-son Farmoni.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 29.12.2020-yil.

8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 2-martdagi “Magistratura to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 36-sonli qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy

bazasi, 11.08.2018-y., 09/18/638/1690-son, 22.10.2019-y., 09/19/886/3941-son.

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi "Ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning normativ-huquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 133-sonli qarori.

10. Toshkent davlat yuridik universiteti rektorining 2019-yil 5-dekabrda "Toshkent davlat yuridik universiteti magistraturasi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 08-649-sonli buyrug'i.

11. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017-yil 14-yanvar /Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.

12. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016-yil 7-dekabr /Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 48 b.

13. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz / Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 b.

14. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 80 b.

15. Karimov I. A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011. – 440 b.

16. Абдуллаева М., Покачалов Г. Философские проблемы методологии науки: Отдел Институт Философии и права им. И.М. Муминова АН РУз. – Т.: 2006. – 225 с.

17. Alesiasov V., Mamadaliyev Sh. Ilmiy tadqiqot: metodologiya, metodika, ijodiyot. O'quv qo'llanma. –T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015.

18. Ahmedshayeva M. Davlat va huquq rivojining hozirgi zamon tendensiyalari. – T.: TDYU, 2019. – 236 b.

19. Davronov Z. Ilmiy ijod metodologiyasi. – T.: TMI, 2007. – 216 b.
20. Davronov Z. va b. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv-uslubiy majmua. –T.: Iqtisod-Moliya, 2014. – 402 b.
21. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv-uslubiy majmua. – T.: TMI, 2012. – 212 b.
22. Ilmiy tadqiqot asoslari: 1000 savolga 1000 javob. Tadqiqotchilar uchun yordamchi didaktik qo'llanma. Mualliflar jamoasi. –T.: “Fan va texnologiya”, 2019. – 632 b.
23. Raxmatov A.D., Yunusov R.F. Ilmiy tadqiqot asoslari. O'quv qo'llanma. –T.: TIMI, 2008. – 210 b.
24. Saifnazarov I. va b. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: TDIU, 2014. – 128 b.
25. Saifnazarov I. va b. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2019. – 218 b.
26. Xodiyev B.Yu., Bekmurodov A.Sh., Boltabayev M.R., Golish L.V., Gimranova O.B. Ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorgarlik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Ekonomika, 2010. – 138 b.
27. Shermuhamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 5–22.

II. Monografiya, ilmiy maqola, ilmiy to'plamlar

1. Azizqulov A.A. Ilmiy ijodiyotda ratsionallik va noratsionallik: konseptual tahliliy yondaShuvlar: Dis. ... Fal. fan. nom.; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Davlat un-ti. – Samarqand, 2007. – 146 b.
2. Ibragimov Sh.E. O'zbekistonda ilmiy tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va uni davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash masalalari // «Science and Education» Scientific Journal. April 2021, Volume 2 Issue 4. – R. 714–721.
3. Краснухина Е.К. Традиции и новации как формы образования социального. // Инновации и образование. Сборник материалов конференции. Серия “Симпозиум”, выпуск 29 – СПб: Санкт-Петербургское фил-э общество, 2003. – С. 122.
4. Кузнецова О.А. Научная проблема и названия цивилистических исследований // Юридические науки. Выпуск 4(22). 2013. – С. 316–324.

5. Maxarov T., Maxarov Q. Xalqaro jurnallarga ilmiy maqola tayyorlash // «Science and Education» Scientific Journal Volume 1 Issue 3. 2020. – B. 467–473.

6. “Oliy ta’lim tizimida ta’lim sifati va ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish istiqbollari: muammo va yechimlar” mavzusidagi Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to’plami. Namangan, 12-13-iyul 2020-yil.

7. Самородов В.Н. Методологические основания современной юридической науки: постановка проблемы // Вестник МГТУ, том 17. – № 4. 2014. – С. 759–768.

III. Xorijiy ilmiy adabiyot va manbalar

1. Атаршикова Е. Герменевтика в праве: история и современность. – СПб., 1998. – 296 с.

2. Желязни Дж. «Говори на языке диаграмм». – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 19–29.

3. Ивлев Ю. Логика для юристов. Учебник для вузов. 5-е изд. – М.: Проспект, 2018. – 272 с.

4. История и методология юридической науки: коллективная монография. – М.: Юрлитинформ, 2016. – 496 с.

5. Кузнецова О.А. Научная проблема и названия цивилистических исследований. Вестник Пермского университета. Выпуск 4(22) 2013. – С. 316–324.

6. Кукушкина В. Организация научно-исследовательской работы студентов (магистров): Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2019. – С. 22–30.

7. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно правовой подход. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 584 с.

8. Ломиворотов М. Логика для юристов. Учебное пособие в схемах и упражнениях. – Волгоград: ВолгГТУ, 2006. – 32 с.

9. Майданов А. Методология научного творчества. – М.: Либроком, 2012. – 512 с.

10. Маккендлесс Д. «Инфографика». Самые интересные данные в графическом представлении. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – С. 33–86.

11. Малинова И. Юридическая герменевтика и правопонимание: материалы к спецкурсу. – Екатеринбург: УрГЮА, 1999. – С. 33–56.
12. Мигачев Ю., Петров М. Методология и методика административно-правовых исследований. Учеб. пособ. – М.: Проспект, 2019. – 230 с.
13. Михалкин Н., Михалкин А. Философия права. – М.: Юрайт, 2014. – 393 с.
14. Нёльке К. «Проведение презентаций». 2-е издание. – М.: Омега-Л, 2007. – С. 13–105.
15. Петровский Н. Метод аналогии в теоретической юриспруденции. – Брест: Академия, 2004. – 143 с.
16. Пископпель А. Научная концепция: структура, генезис. – М.: Путь, 1999. – 416 с.
17. Сабитов Р. Основы научных исследований: Учебное пособие / Челяб. гос. ун-т. – Челябинск, 2002. – С. 25–37.
18. Славова Н. Юридическая наука: понятие, возникновение, развитие, функции и содержание. № 2, – Т. 1. – М.: Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2019. – С. 23–32.
19. Сорокотягин И., Маслеев А. Профессиональная этика юриста. 3-е изд., пер. и доп. – М.: Юрайт, 2019. – 262 с.
20. Сырых В. Метод правовой науки: основные элементы, структура. – М.: Юрид. лит., 1980. – 176 с.
21. Сырых В. История и методология юридической науки: Учебник / 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2019. – С.13 – 91.
22. Философия права / Отв. ред. М.Н. Марченко. В 2-х т. – М.: Проспект, 2018. – 552 с.
23. Честнов И. Методология и методика юридического исследования. Учеб. пособ. – СПб.: С.-Петербург юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 2004. – 128 с.
24. Шаханов В.В. Правовые парадигмы // автореферат диссер. на соис. уч. степ. канд. юрид. наук. – Владимир: Россия, 2005. – 28 с.
25. Яркова Е. История и методология юридической науки. Учебное пособие. – М.: Флинта, 2020. – 366 с.
26. Aldisert R. (2001). Logic for Lawyers. A Guide to Clear Legal Thinking. 3rd edition. National Institute for Trial Advocacy, – USA: – 270 r.

27. Allison J. (2020). Bluebook Citation for LLM Students. Harvard Law School library // <https://guides.library.harvard.edu/LLM-Bluebook>
28. Ballin E. (2020). Advanced Introduction to Legal Research Methods. Elgar Advanced Introductions series. – 144 p. ISBN: 9781788977180
29. Bast C., Margie A. (2012). Hawkins Foundations of Legal Research and Writing. 5th Edition. Delmar Cengage Learning, – USA: – 624 p.
30. Bhat P. (2019). Idea and Methods of Legal Research. Oxford University Press, – UK: – 48 – 66 p.
31. Cane P., Kritzer H. (2010). Oxford Handbook of Empirical Legal Research. Oxford University Press, UK. – 262 r. ISBN 9780191635434
32. Cohen M., Olson K. (2013). Legal Research in a Nutshell (Nutshells). 11th edition. West Academic Publishing, – USA: – P. 77 – 84.
33. Hoecke M., Ost F. (2013). Methodologies of Legal Research: Which Kind of Method for What Kind of Discipline? (European Academy of Legal Theory Series) Hart Publishing; – UK. – 46 – 112 p.
34. Khushal V., Filipos A. Legal Research Methods. Teaching material. Prepared under the Sponsorship of the Justice and Legal System Research Institute. 2009. –P. 252.
35. Kumar R. (2011). Research methodology a step-by-step guide for beginners. 3rd edition. SAGE, – UK: – R. 22 – 34.
36. Langbroek P. (2017). Methodology of legal research: Challenges and opportunities. Utrecht Law Review, Vol. 13, № 3, 1 – 8 r.
37. Lomio J., Spang-Hanssen H., Wilson G. (2011). Legal Research Methods in a Modern World: A Coursebook 3rd Revised edition. – Copenhagen: Denmark, – 222 – 299 p.
38. Miller K. (2000). Advanced Legal Research Exercise Manual. Cengage Learning, – USA: – 178 p. ISBN 9780766820241
39. Myneni S. (2017). Legal Research Methodology. Purana Books, – New Delhi: – 449 r. ISBN: 9788189530983
40. Myneni S. (2019). Legal Research Methodology. Purana Books, – New Delhi: – P. 144 – 156.

41. Nirmal B., Singh R., Nirmal A. (2019). Legal research and methodology. Perspectives, Process and Practice. Satyam Law International, – New Delhi: – R. 8 – 45.

42. The Bluebook: A Uniform System of Citation, (2015). 20th Edition. Claitors Pub Div, – USA: – 560 p. ISBN 978-8925598376

43. Shanti B., Shashi A. (2017). Handbook of research methodology. Educreation, – New Delhi: – 162 r. ISBN 9781545703403

IV. Internet resurslari:

1. www.ziyonet.uz.
2. www.philosophy.ru.
3. www.intencia.ru.
4. www.anthropology.ru.
5. www.ido.rudn.ru.
6. www.filosofia.ru.
7. www.falsafa.dc.uz.
8. www.phenomen.ru.
9. www.lib.ru/filosof.
10. www.filam.ru/sait.phg.

SHAYAKUBOV SHOMANSUR SHAKABILOVICH

**ILMIY (HUQUQIY)
TADQIQOT
METODOLOGIYASI**

(O'quv qo'llanma)

Bosh muharrir	O. Choriyev
Muharrir	Sh. Jahonov
Texnik muharrir	U. Sapayev

Bosishga ruxsat etildi: __. __.2022.
Shartli bosma tabog'i. Adadi: __. Buyurtma: № __.

Toshkent davlat yuridik universiteti.
"Tipografiya" bo'limida chop etildi.
Toshkent shahri, Sayilgoh ko'chasi, 35-uy.